

תשרי תשס"ד - אוקטובר 2003

ספרות ילדים ונוער

שנת השלושים ואחת

חוברת א' (117)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המינהל הפדגוגי, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו, עדה קרן
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,

רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5814690 5829688 - 02

ההוצאות בכנס החצי שנתי שהתקיים 2-1.7.03 במכללת דוד ילין בירושלים "המכשפה ודיסקט האימים של תמר"

אביבה חגי

אני אפתח בשאלה שנשאלתי לא פעם: מדוע כתבתי ספר דווקא על מכשפה? אך בהמשך לאותה שאלה מעורר שמו של הספר, "המכשפה ודיסקט האימים של תמר", שאלה נוספת: כיצד נוצר החיבור הבלתי אפשרי לכאורה בין מכשפה, השייכת לעולם הדעות הקדומות ולחשיבה הפרימיטיבית, לבין מחשב, המייצג מדע מדויק וטכנולוגיה מתקדמת?

זו בעצם שאלה שאפשר לשאול היום מחברים רבים הכותבים בימינו ספרות שגיבוריה הם מכשפות, דרקונים, שדים ורוחות, שאפיינה חשיבה וכתובה קמאית שנכתבה גם בדורות הקודמים. אלא שלמרבה ההפתעה היא עדיין נכתבת גם עתה, בדור היודע את המחשב ואת האינטרנט. כיצד אפשר להסביר את השימוש שאנו עושים באמצעים הטכנולוגיים המתקדמים ביותר המשקפים את תרבותנו העכשווית דווקא לביטוי של מה שנחשב ללא מתקדם, שהוא למרות הכול בלבה של הווייתנו? אריקה יונג מסבירה בספרה "מכשפות" כיצד המכשפה מצליחה לדלג ממאה למאה, לשרוד ולמצוא לה מקום של כבוד בספרות ובאגדות לאורך דורות, בכל מציאות ובכל תרבות. יונג טוענת, כי הבסיס להבנת נוכחותן של המכשפות בחשיבה ובתרבות האנושית נובע ממוח האדם ומהלא מודע שבו. לדעתה, השפעתו של הלא מודע במוח על הדימויים שאנו יוצרים חזקה מן התרבות המשתנה מעידן לעידן, ולכן, למרות התרבות, ומכיוון שכולנו ילודי אישה, הנפש מתעקשת על הדמויות הנשיות רבות העוצמה והכוח המלוות אותנו בחלומות, בפנטזיה ובפחדים.

לפי זה, המכשפה מייצגת ארכיטיפ קדמוני לפחדים ולכוחות על-טבעיים ולכל אותה מציאות שכל אחד מאתנו איננו יודע להתמודד אתה, וסוד שרידותה נעוץ אפוא בצורך האנושי בקיומה.

ולי, כאחת שחיה בעידן של קדמה טכנולוגית שאחד מביטוייה הוא המחשב, זה נראה רק טבעי שהמכשפה שלי תתגלה לתמר, גיבורת הספר, מתוך המחשב, ולא תגיע אליה רכובה על מטאטא. הציטוט שלהלן עכשיו מתוך הספר מתאר את סקרנותה ואת השתוקקותה של תמר בת העשר למצוא מכשפה (עמ' 11):

אף פעם לא האמנתי במכשפות.

תמיד אמרו לי שמכשפות יש רק בסרטים, בספרים ובעיקר באגדות. ובכל זאת, לפעמים הייתה עוברת בראשי המחשבה שאולי, למרות הכול, יש כאלה גם

בתקופתנו. לא עם מצנפת שחורה עם שפיץ, עם שיניים צהובות מפחידות ושיער פרוע וארוך. לא מכשפות עם גלימות שחורות הרוככות על מטאטא. חשבת, שאם יש בתקופתנו מכשפות, הן בטח לא נראות כמו המכשפות שבספרים ובסרטים אלא דווקא כמונו, ובעצם איאפשר לדעת מי באמת מכשפה ומי לא. לא פעם שמעתי את אמי אומרת לנעמי חברתה: "תשמעי, האישה הזאת היא מכשפה אמיתית!" ונעמי תמיד הייתה מסכימה אתה.

הבעיה היא, שאם יש מכשפות כימינו בטח קשה מאוד לזהות אותן. הן יכולות ללבוש סתם נעלי ספורט וג'ינס ולהיראות ממש נחמד, ורק בתוכן להיות מכשפות. הייתי מוכרחה לדעת אם יש מכשפות.

זווית נוספת המספקת הסבר על תופעת קיומן של מכשפות בתרבות האנושית במשך דורות מספק חוקר הנפש ברונו בטלהיים. בטלהיים מציג בספרו "קסמן של אגדות" טענה עיקרית שבסיפורי המעשיות יש אלמנטים שמספקים צרכים נפשיים של הילדים במהלך התפתחותם. לילדים יש יחס חצוי למכשפות או למייצגי רוע אחרים: מצד אחד התשווקה והסקרנות לפגוש את הבלתי מוכר ואת הבלתי צפוי ומצד שני הרתיעה והפחד מפניהם. וזהו בעצם סוד ההצלחה של סיפורי המעשיות לאורך שנים, תקופות ותרבויות, כי זה עונה על צרכים בסיסיים מאוד.

בטלהיים טוען שכל דמות היא סמל או מצב התפתחותי אצל הילד. כך, לדוגמה, המכשפה היא ייצוג של הצד הרע של האם, וזה מאפשר לילד להשליך את תסכוליו על מכשפה כדמות חיצונית, ובדרך זו לשחרר תסכולים ביחס לאם. זאת אומרת שלסיפורי מעשיות יש היבט תרפויטי מובהק.

עד כאן הבאתי דברים בשם אומרם. אבל הייתי רוצה להתייחס גם לצד האישי והאינטימי שבכתובת הספר. אני מרגישה שלזיכרון האישי שלי יש חלק נכבד בכתובת הסיפור. למעשה, זהו הספר היחיד שלי שיצא לאור, ואם אחזור לשאלה למה כתבתי דווקא על מכשפה, אני יכולה לומר שבחזונית הילדות שלי, בשנות החמישים, ביקרה אותי כמעט כל בוקר מכשפה.

המכשפה, בשר ודם, הייתה לבושה בגדים בוהקים, עשויים בד סאטן מבריק, בצבעים עזים של ירוק, של טורקיז ושל אדום. מבעד למטפחת הראש המקושטת בחרוזים נגלו קווצות שיער אפור ומדובלל. בכל בוקר הייתה מתייצבת בפתח ביתנו, ואמי הייתה נותנת לה אוכל שאותו היא הייתה עוטפת בתוך קפלי שמלתה. כשהמכשפה לא הייתה מרוצה ממה שקיבלה, הייתה פוצחת בשלל קללות בשפה זרה, ואחר כך הייתה הולכת לדרכה כשהיא ממשיכה לרטון ולמלמל מתוך כעס. דבר זה היה מעכיר את יומה של אמי. הייתי רואה את האינורחות ואת הדאגה בפניה כל היום. אחר כך, כשדבר מה לא היה עולה יפה בידיה, היא הייתה מאשימה את אותה קבצנית הדורה ואומרת שהכול קרה בגלל קללותיה. כך למדתי כבר אז על קיומן של מכשפות.

עליתי מעיראק בשנות החמישים כילדה בת שלוש. גרנו בשכונת עולים בנהריה,

החוויה הנוספת הקשורה לספר שכתבתי קשורה לסבתא שלי. אני זוכרת אותנו, כל ערב במשך שנים, כעשרה ילדים ויותר, אחותי, אחי ובני הדודים שלי, ישובים על הרצפה ומצטופפים מסביב לסבתי, ומקשיבים מרותקים לסיפורים שלה. היא סיפרה לנו סיפורי עם עירקיים שקטעי הדו־שיח שבהם היו לרוב בחרוזים; היא סיפרה לנו סיפורים על מלכים ועל אביונים, על שדים ועל רוחות ועל בעלי חיים שמדברים כבני אדם. לסיפורים שלה התלוו תמיד הומור, חכמת חיים ומוסר השכל.

כל ערב ביקשנו שוב ושוב את אותם סיפורים, וידענו שהסיפור לא תמיד יחזור על עצמו כפי שסופר בפעם האחרונה, כי היא בכל פעם אלתרה: השמיטה או הוסיפה אירועים חדשים, וכל פעם עיצבה את הסיפור מחדש, ולכן לא שבענו מסיפוריה. כתיבת הספר הייתה בעצם סגירת מעגל שהחל בילדותי עם המכשפה ועם סיפוריה של סבתי. אני מוצאת גם הקבלה ברורה מאוד בין הדרך שבה כתבתי את הספר, על קטעי החרוזה המשולבים בו, ובין החוויה הספרותית המיוחדת שסיפרתי לכם עליה. לדעתי, כך לפחות אני מרגישה, הכתיבה שלי התחילה אז. עד היום מתנגנים בי משפטים שלמים מתוך החרוזה של סבתי, וגם כאשר אינני זוכרת את המילים, אני זוכרת היטב את המקצב, את המשקל ואת המנגינה.

הספר נכתב בעצם קטעים קטעים, ובכל פעם שסיימתי לכתוב קטע הקראתי אותו למשפחה. המשפחה התכנסה מדי שבוע במרפסת שבבית הוריי, והייתי חייבת להמשיך, כי הייתי מחויבת לספר להם את המשך העלילה, ממש כמו שחרזדה באלף לילה ולילה. גם לי לא היה מושג מה יתחולל בקטע הבא, ולפעמים כתבתי את הקטע ממש סמוך למפגש, כי ידעתי שהכול מצפים בדריכות לשמוע את המשך הסיפור. אני יכולה לומר בצניעות שהרגשתי קצת כמו סבתי. התגובות של בני המשפחה עודדו אותי מאוד; כל פרק חדש שקראתי התקבל במחאות כפיים. אבל הופעתה של המכשפה על מסך המחשב, ובהמשך יציאתה הפיזית מתוכו, היו מבחינת המאזינים הפרטיים שלי שיאו של הסיפור.

אני מצטטת את הקטע שבו המכשפה, לאחר תיאור מפורט של דמותה, יוצאת פיזית מתוך המחשב, ופוגשת את תמר פנים אל פנים (עמ' 65-67):

העשן התחיל להתפזר כלפי התקרה. עכשיו נגלה לעיני הצוואר, מקומט וקצת שעיר, והנה גם הסנטר, ארוך ומעוקל כלפי מטה, עם זיפי שיער מזורים עליו. הפה היה קצת פתוח, וסביבו היו קמטים רבים. השפתיים היו צרות מאוד. מבעד לשפתיים הצרות בצבצו שיניים צהבהבות ומחודדות בקצותיהן. קצה האף כמעט נגע בשפה העליונה. מה שבטוח זה שאתם בחיים לא ראייתם אף ענק כזה. האף היה כל כך גדול ומעוקל, שלא היה אפשר לראות את הנחיריים. שערה היה ארוך וצמח לכל הכיוונים. הייתה לה כמות עצומה של שיער, והוא היה אפרפר ומדובלל מאוד. מצדי האף הציצו בי שתי עיניים קטנות וצרות. לפתע התרחבו עיניה מעט והיא אמרה: "אוהו! אוהו! הנה את, סוף סוף."

לא ידעתי, כי קטנה את, כגודל העוף." (כאן היא צחקה מין צחוק צרוד ומקוטע):
"ראי את עצמך! כה רזה וכחושה! קצת בשר! רעדתי מפחד ונתקפתי גועל.
וכי אינך אוכלת? אוי לבושה! המכשפה הרגישה בזה כנראה, אילו בארץ האופל, שם בביתי, חיות, ואז כחכחה בגרונה והמשיכה:
שמנמונת ובריאה פי אלף היית. "אך אל נא תדאגי, ילדה דלת בשר, הייתי מאכילה אותך, בסגנון העבר-החדש. לא אלעיטך במאכלים אשר מן העבר.
כמו קציצות של צלופח ברוטב עכבר-על-עץ. רק הגידי, מה אוכלים אתם בני-התמותה?
או שממית מטוגנת במילוי לטאות, ואתה תתארי לי ארוחה רגילה ופשוטה!"
מאכל תאווה! ללקק את האצבעות! "אנחנו אוכלים... פיצות",
סלט תולעים וחיפושיות פריכות. עניתי בקול שקט, "ולפעמים גם עוגות".
וקציפות חילזון קלות ולחות, מה זה? "פיצות? מה זה פיצות? זה נשמע עצום!"
וזכרת אני במרק תיקנים, והיא הביאה לי כוס. "היא לי שווה כשביל פיצות לצום!"
למאכל כזה אני מתאווה כבר שנים!" ומה עוד הזכרת? מין אוכל שנקרא עוגות?
הרגשתי שאני תכף מקיאה במקום. הביאי לי הכל! ורצוי בזוגות!"

"בסדר, בסדר", אמרתי בדאגה, "אבל כדא ש..." הצבעתי לכיוון הארון, פתחתי אותו וסימנתי
לה להיכנס לשם. היא הביטה בי לרגע, והיה נדמה לי שהמבט שלה שונה. בהבעה שלה היה
קצת רוע. אבל לא יכולתי להיות בטוחה בכך, יכול להיות שאני סתם מדמיינת, כי יש לי דעות
קדומות על מכשפות, ולכן זה נראה לי כך.

המכשפה נכנסה לארון וסגרתי אחריה את הדלת. יצאתי מהחדר וסגרתי גם את דלת החדר.
השתלשלות הסיפור מתחילה בהתעוררות סקרנותה של תמר ובחיפושיה אחר
מכשפה. בשלב שני היא מתחילה לקבל פתקים מסתוריים עם הוראות בתוכם.
בפתקים היא נדרשת למצוא מצנפת ומטאטא עם הבטחה שאם תמצא אותם
תתגלה אליה מכשפה. והיא מצליחה לעמוד במשימה. בהמשך היא מגלה דיסקט
ישן שלא ראתה קודם, וכשהיא מכניסה אותו למחשב היא מקבלת כיתוב מסתורי
שהיא מצליחה לפענח, ובסופו של דבר המכשפה מתממשת דרך המחשב
ומסתתרת בארון הבגדים שבחדרה.

למכשפה - איך לא? - יש כוונות רעות, ותמר בהתחלה אינה מודעת להן, אבל
לאט לאט מחלחלות אל תודעתה הכוונות הזדוניות שלה. המכשפה זוממת
להלעיט את תמר ולהפוך אותה לארוחה דשנה.

הסיפור מתרחש בתוך מציאות יום-יומית, בנאלית ומוכרת. תמר הלומדת בכיתה ה'
היא בת למשפחה ישראלית רגילה, עם אחות המשרתת בצבא ואח הלומד בכיתה י"א
ואימא עובדת המחממת שניצללים במיקרו לצהריים. יש לה הוויי כיתתי מוכר, חברה
גלי שהיא לא סובלת ושהיא מעדיפה על פניה את "ישנוני", המחשב הישן שלה, ששמו,

כפי שאפשר להבין בקלות, מעיד גם על תכונותיו, ויש לה גם רומן קטן וסמוי עם בן
כיתתה רועי. שפתה של תמר היא שפה מדוברת ופשוטה של ילדה בת 10.
אל המציאות השגרתית שבה תמר התמימה בעלת השפה הפשוטה מככבת חודר,
מרגע התגלותה של המכשפה המתממשת מתוך המחשב, סיפור אימה דמוני שבו
מכשפה מפתה ומתעתעת שלה שפת חלקות הרואה בתמר מטרה מזויעה אחת.
לעומת שפתה הפשוטה של תמר, המכשפה משתמשת בשפת חרוזים ארכאית
היוצרת אווירה של שונות ודמוניות. היא מספרת לתמר גם על התרבות בארץ
האופל שהיא באה ממנה, תרבות השונה מאוד מזו של תמר.
המכשפה מאוכזבת מכמות הבשר הזעומה שצפויה לה מתמר הכחושה, והיא מחליטה
להשקות אותה בשיקוי שיגרום לה לרצות לאכול עוד ועוד כדי שתשמין (עמ' 70):

"חוסר תאבון מטריד את מנוחתי,
רוצה אני לרפאך - למרות טרחתי.
בקלות אטפל בתאבוןך הקלוי.
יש עמי כל הדרוש - ואפילו שיקוי.
להיות כה רזה זה מאוד לא בריא,
אם תהיי שמנה יהא זה שכרי."

"לא, לא, לא צריך. אני לוקחת ויטמינים. דווקא יש לי בדרך כלל תיאבון. אבל היום הייתי קצת
חולה בבוקר. וחוץ מזה שתיתי כוס מלאה מיץ תפוזים."

"לא ויטמינים ולא מיצים!
את שיקויי רקחתי מעיני נצים
והוספתי קמפוז' של אבקת ינשופים
מעורב בשיער של פדחת קופים!"

אוי ואבוי! מה היא רוצה? שאשתה את הגועל־נפש הזה? בחיים לא!
"אל חשש, ילדתי, לשיקוי אין כל טעם
אך השפעתו חזקה כנפץ הרעם.
לאחר שתגמעי, כל העת תהיי נכספת
להריס־של מזון, של שומן ושל קצפת."

ואכן, המכשפה משקה אותה בשיקוי מסתורי, ואת תמר תוקף בולמוס של רעב. אחרי ימים רבים
שבהם הייתה תמר עסוקה בזלילה מגיע הרגע שבו הקורא מתחיל להבין את כוונותיה של
המכשפה. מרגע שבו כוונותיה אלה חודרות גם להכרתה של תמר גובר המתח, יחד עם דרישתה
של המכשפה כי תמר תתייצב לפניה "דקה אחר חצות". תמר צריכה לסכס עצה איך להיפטר
מהמכשפה עד אז. שאלה נוספת שנשאלתי על ידי מורים במכללה: האם ניסיתי להעביר בספר
מסר חינוכי? והתשובה היא בפירוש לא. כאמור, כתבתי את הספר בלי שתכנתי אותו מראש,
אבל בסיום הכתיבה מצאתי שהעלילה מתפתחת בתוך מסגרת שיש בה סדר והיגיון ובסופו של
דבר גם מסר חינוכי: הספר מספר למעשה סיפור שלא נגמר: מלחמת הטוב ברע והניסיון
להרזיק את הרע מעליו. הילדה תמר בת העשר מצליחה לגבור על המכשפה ועל כוחותיה
המסטיים בזכות תבונתה, יזמתה ותושייתה. אז כן! יש מסר חינוכי, אבל מי חשב עליו בכלל?
היבט נוסף המתקשר לחינוך הוא עניין הלשון: היה לי חשוב להימנע מאלימות

לשונית. בציטוט הבא ברור לקורא כי מדובר במכשפה זוללת ילדים, אבל הכשל
הלשוני של המכשפה (פליטת הפה שלה) היה עבורי אמצעי לרכך את הטקסט על
ידי שימוש באלימות מרומזת בלבד (עמ' 82):

הפיצות והשקיות נחטפו ממני. המכשפה החלה לרחרח בתוך השקיות. היא פתחה את השקית
עם השניצל ואמרה:

"אוהו, אוהו, ריח טוב של בשר

ריח זה - זמן רב מאוד לי חסר."

היא לקחה ביס גדול מהשניצל והמשיכה כשפיה מלא:

"בשר רך זה נקי מגלדים,

רך הוא כמעט כבשר וְלֵ..."

וכאן נעצרה לפתע המכשפה מבלי שהשלימה את החריזה. היא הביטה בי בעיניים ערמומיות
וחזרה על המשפט האחרון:

"רך הוא כמעט כבשר... ערפדים."

היא הציצה בי שוב. נדמה היה לי שראיתי בעיניה לרגע דאגה, ואז היא חיכה אליי במתיקות
דוחה ואמרה:

"ודאי תרצי שהפעם אשתוק

ולא אזכיר את בשרם הרך והמתוק,

כי כל מטעם שאזכיר והוא משאת־נפש

יחשב בעינייך לגועל ורפשו!"

"מה אכפת לי אם את אוהבת ערפדים", אמרתי, "אם זה מה שאת אוהבת, אז בסדר".

דוגמה נוספת שאני רוצה לעמוד עליה היא המרת האקט של העלאת המכשפה על המוקד
בשרפת המטאטא והמצנפת שלה. גם כאן עמד מול עיני השיקול של שמירה על נפשם
הבריאה של הילדים. אמנם קולה של המכשפה נשמע מתוך הלהבות, אך השרפה אינה שרפתה
הפיזית של המכשפה, שהרי המכשפה, שנותרה בחיים, ממשיכה וצורחת בכעס מתוך הלהבות,
זמבטיחה לשוב ולנקום בתמר.

השרפה הסימבולית של המטאטא והמצנפת רק מרחיקה את המכשפה הרעה מעל
תמר ומהעולם ומחזירה אותה אל עולמה, עולם האופל. עם היעלמותה של המכשפה
תמר בטוחה כי הרוע שהקיף אותה נעלם ואיננו. אך הרוע אינו מוותר, והוא מבטיח
לשוב. המכשפה תשוב אפוא אלינו, מפני שאנו זקוקים לה. הרע האופף אותנו בכלל,
והטרור העולמי והמקומי בפרט, מחדירים בנו פחדים וחרדות בכל יום ויום.

כך, על פי יונג, מצבי הלחץ שבהם האנושות נתונה מזמנים אלינו את המכשפות
מכל הזמנים, לשוב ולבקד אותנו ולנקז מתוכנו פחדים אלה ואחרים, שאיננו
מודעים להם, ולרתום מחשב וטכנולוגיה מתקדמת להוויה ראשיתית ועל־זמנית,
כדי להתמודד ולפתור את הרעות הקיומיות שלנו, שלעולם יתקיימו.

והסוף מי ישורנו?

או

איך כותבים סוף?

נירה קרן

הצהרתי שאני עומדת לכתוב על "סופים", אבל אתחיל דווקא מן ההתחלות. מאוחר יותר, בדרך עקלקלה שבחרתי. אגיע בסופו של עניין אל הסוף. כשאני כותבת לילדים אני מתחברת ל-4 רבדים באישיות:

- אל זיכרונות הילדות שלי
- אל הילדות של ילדיי וסביבתי, שאני מתבוננת בה, עוקבת אחריה ומנסה להבין אותה כדי ליצור קשר נכון ואמפתי
- אל הילד שבתוכי עכשיו, בהוייתי הנוכחית, כמו שכותב על כך יונתן גפן ב"שיר ראשון".¹

ולא אוהב שאומרים לי "זה אסור"
ו"טיפש" ו"תדע להבא",
"תתנהג יפה" ו"תגדל", בקיצור,
בקיצור גם אני קצת בן ארבע.

רציתי לכתוב שירים לילדים
כי יש לי אחות בת ארבע...
אני ילד גדול - בן עשרים ואחת
ועוד אוהב בנדנדה לעלות ולרדת...

וכמובן החיבור הוא גם עם האני כמבוגר, מבוגר שעבר כברת דרך, שהתנסה, שהוא בעל עמדה ובעל מודעות.

סינתזה של הרבדים האלה במינונים הנכונים מאפשרת לכתוב ספרות שמתאימה לילדים.

במילים אחרות, אני אומרת שהכתיבה לילדים אינה מבוססת על החלטה מראש - הנה אני הולכת להגיש סיפור או שיר לילדים בני ארבע. הכתיבה לילדים נובעת, לפחות אצלי, מן הצורך להיכנס למודוס אחר של התנסחות, של דיבור, של הבעה ושל קשר אנושי, מודוס ששותפיו הם ילדים ושהוא כה שונה מן השגרה היום-יומית שלי. ולכן אין לי צורך בכללים שמוכתבים מבחוץ איך לכתוב לילדים, מה מתאים, מה הולם ומה נכון, כי אני הרי שם.

וזה מביא אותי אל לאה גולדברג, שכתבה מעין מדריך פורמלי בנושא הכתיבה לדור הצעיר. לא ארחיב את הדיבור על כל העקרונות שהיא מציגה, אך לצורך ענייננו אני רוצה לציין את גישתה באשר לסופי סיפורים. לאה גולדברג מדברת על יסוד הספר הטוב. זהו לטעמה יסוד הכרחי בספרות הילדים, כי יש בו משום

"כריתת ברית בין הילד והעולם". לדעתה יש להביא בחשבון את האופטימיות הטבעית של הילדים המצפים לסוף טוב גם אם הסיפור עצוב. בשירה "הזקן משולם"² היא כותבת:

אבל כולם כולם אוהבים - שהסוף
יהיה תמיד שמח וטוב.

נראה לי שעמדתה של לאה גולדברג צומחת במידה לא מבוטלת מן הזמן ומהתקופה שבהם היא עוצבה. בימים שנושאים כה רבים היו בבחינת טאבו בספרות ילדים היה נושא הסוף הטוב והמבטיח חלק בלתי נמנע מן הראייה הזאת.

בזמננו, כשהפתיחות לדבר על הכול - פרדה, גירושין, מוות, אהבה ומשפחה לא מסורתית - היא אידיאולוגיה שלטת, גם הסופים השתנו לטובת הכרעות שנובעות ממהותו של הטקסט ומראייתו ומתחושתו הפרטית של הכותב.

ועל כן היום אני מרשה לעצמי לשאול: האם האופטימיות של הילדים אינה עומדת להם לגייס משאבים נפשיים, כוחות פנימיים וחושים מחודדים כדי לפגוש בכאב ולהבחין בכך שהוא רק חלק מן המכלול בתוך הזרימה הכללית? שאלה. אני נזכרת שוב ביונתן גפן ובשיריו הנפלאים, מלאי ההומור והשמחה, שמוטיב המוות עובר שם בלי הסתרה ובלי משוא פנים ובלי סופים מנחמים, ונראה לי שהוא אינו יוצר שום פגימה במבט הכולל של ילד ששומע או קורא את הטקסטים הללו. ואני רוצה לצטט את אחד השירים, "כשסבא אברם מת בסתיו"³:

כשסבא אברם מת,	הייתה קטנה כשסבא אברם מת.
לא הלכתי לגן.	כולם הלכו למעלה ורק אני
אני זוכר איך ישבתי לבדי	ושארתי לבדי מתחת לחושך
מתחת לחושך שעל יד הרפת	שעל יד הרפת.
כשסבא אברם מת	כשסבא אברם מת בסתיו,
וחשבתי איך.	לא הלכתי לגן.
אימא בכתה ואבא לא דיבר	כולם הלכו ואני לא.
ובדיוק יד היורה	ורק חשבתי לי כל הזמן
כשסבא אברם מת...	איפה הוא.
לענת לא אמרו, כי היא	איפה הוא פתאום.

עד כאן על השאלה "סוף טוב תמיד? בכל טקסט שהוא?" אתרכז עכשיו בסיפורים שאני כתבתי, כדי להדגים פרספקטיבות נוספות של "סופים" ב-3 סיפורים שונים שלי.

ב-1971 התפרסם ספרי הראשון, אבא של אפרת, סיפורה של ילדה שאביה נהרג

במלחמה⁷. במשך תקופה ארוכה מאוד הייתי עדה להתנהלות של משפחות
חברים, ששם קרה מה שלאחר מכן הפך לסיפור שלי. במשך כל אותה תקופה
ארוכה חוויתי את הנוכחות של האב בכל הרמות של הקיום: בדמיון הילדים אליו,
בדיבורים אודותיו, בטעמו האישי שהייתה לו נוכחות חזקה מאוד בבית. בכול
סוף הסיפור שלי נולד מן הסיטואציה שתיארתי, עוד לפני שהייתה התחלה:

נדמה לאפרת
שהוא נמצא בחדר שלו ליד שולחן הכתיבה,
שהוא מטלטל אותה באוויר,
שהוא ישן, שהוא כועס,
ואפילו בא לימי ההולדת בגן שלה ונעלם שם
בין המוני האורחים -

נדמה לאפרת
כי אבא שלה נמצא תמיד אתה ועל ידה.
רק האחרים, המבוגרים, אינם רואים אותו.

סוף טוב? סוף מנחם? סוף מרגיע? או סוף שמתאר דרך עיבוד מסוימת מאוד של
משמעות המוות? כשאדם מת הוא נעלם מחיינו לגמרי? אין עקבות? אין חלומות?
הותקפתי על הסוף הזה מאוד מאוד, כאילו אני מנסה למכור אשליות.
בגוף הסיפור מתוארים חיי היום-יום של אפרת בהעדר האבא. המילה "מוות" אף
אינה מוזכרת, לא כמו בשירו של יונתן גפן שחוזר על "כשסבא אברם מת" פעמים
רבות, כמו מנטרה, כדי להתחבר אל המילה-המושג, להטמיע אותה ולנסות להבין.
בספרי הדגש הוא על החסר, האין, האי נוכחות, ההיעלמות הפיזית. אבל לצד זה
אני מאמינה שהנוכחות נמצאת במישורים אחרים, כמו שניסיתי לתאר. אם כן,
זהו סוף שהוליד סיפור, התחלה ואמצע, והוא חלק בלתי נפרד מן החשיבה שלי
ככותבת. זה סוף שהטביע את חותמו על הסיפור כולו.
הסיפור השני הוא עדיין בכתובים, ואביא כאן חלקים ממנו:⁸

כשנולדתי קראו לי שולמית.

ואז כולם ידעו שאני בת.

דודה ציפורה באה לביקור והביאה לי חליפה בצבע תכלת,
דודה ציפורה רצתה שייולד לאמי בן - והיא לא ויתרה. אולי היא חשבה שאם תביא לי חליפה
בצבע תכלת אז משהו ישתנה.

היא בטח זכרה שתכלת היה פעם סימן לבנים וורוד צבע של בנות.
אבל אמי דווקא שמחה. "תכלת זה צבע נהדר", היא אמרה.
"זה כמו השמים השכם בבוקר -

וכמו הערפל על הגבעה".

"החליפה מתאימה מאוד לשולמית" אמרה אמי - והתבוננה בי ובעיניי, וחשבה שהיא רואה תכלת.

אחי עמית הוא בן.

בגן יונה שבו יונה היא הגנת יש שתי עמית - בנות ואחי.

איך מבדילים?

אחי עמית אוהב לבוא לגן עם קוקו וגומייה אדומה, ממש כמוני.

עמית הבנות באות במכנסיים ונעלי ספורט גבוהות עם שרוכים. שלושתם מטפסים על עץ התות הגבוה - יושבים שם ומפטפטים.

יונה קוראת: "עמית!"

"עמית הבן או הבת?" שואלים כולם.

כשנולדה אחותי הקטנה יובל, טלפנו אלינו הקרובים והחברים לשאול מתי תהיה הברית, באיזה מקום ובאיזו שעה.

ואז אמי ענתה להם... "מה פתאום? יובל בת. אין ברית, יש רק שמחה. כן, כן", שמעתי אותה אומרת, "נכון, נכון, זמנים אחרים, דור חדש, בטח, בטח...".

אני אוהבת לחשוב על ים.

אבל ים השכנה שלי

הוא כחול,

היא דווקא שמנמה וכתומה כמו אפרסק,

הוא ירקרק בימים הקרים של החורף,

עדינה,

הוא סוער,

נמוכה,

זלפעמים הוא גם שקט, רגוע ומחייך.

צחקנית

הוא ענק ורחב.

ותמיד רגועה ושקטה

והיא לא אוהבת בנים.

בימי הולדת בשכונה היא תמיד רוצה לשבת רק על יד עופר, עומר, סיוון, שחר, תומר - בנות, ואז, עופר, עומר, סיוון, שחר, תמר - בנים, נעלבים ויוצאים לחדר השני לשחק כפינת הבכות. אני עוצרת בשלב הזה כדי לספר על נסיבות לידתו של הטקסט הזה: שתי אמהות ששמות ילדיהם, תומר נפגשו באספה בגן. שאלה אמו של תומר הבן: מדוע קראת לבתך תומר? ענתה אם הבת: מה, לא רואים עליה שהיא ממש תומר? עכשיו שאלה אם הבת: ואתם מדוע קראתם לו כך? ענתה אם הבן: האמת היא שרצינו לקרוא לו תמר, אבל חששנו.

מה משמעותו של הדיאלוג הזה מעבר לשעשוע שבו? הוא מבהיר לי וסותם לי בך זמנית את היכולת להסביר את תהליכי הכתיבה והיצירה. כששמעתי אותו, חיכתי, ולא הייתי מודעת למידת השפעתה של האנקדוטה הזאת עליי. אבל מתברר שהיא

הצטרפה כמעט בהיחבא למספר לא קטן של אנקדוטות אחרות שנבלעו להן בתוכי. חלקן נקלטו, חלקן הסתננו ונמחקו, כדרכם של חוויות ורשמים, ויום אחד בהיר פרצו הנשוארות לאוויר העולם בתרועה ובקול גדול, ויצא סיפור.

ועכשיו אל הסוף: איך לכתוב אותו? מה מתבקש כאן?

התחייבתי לשאול את השאלה שעלתה אצל שולמית, שאני ככותבת את שולמית מנסה לפענח: אז מה הלאה? מה הסוף? האם היא רוצה לשנות את הסטטוס של השם שלה ולהחליפו בשם שמגלם בתוכו חידה מחד גיסא וטשטוש מאידך גיסא, או שהיא רוצה להשתתף ורק חלקית במשחק העכשווי כדי להיות כמו רבים אחרים? או מה? מה באמת מעסיק ילדה שכך היא מתארת את המציאות? כי הרי הסיפור נאמר נכתב מזווית הראייה שלה! כדי לדעת איך לכתוב את סופו של הסיפור הזה הייתי צריכה ללמוד להכיר את שולמית, לחוש אותה ולהקשיב לנרטיב שלה מתוך המודוס של "אני הכותבת" ועם זאת להגיע לידי החלטה שהטקסט מחייב:

אז לפעמים אני מקנאה.

גם אני רוצה להיות מיוחדת, כמו חידה.

שלא ידעו בדיוק, שאוכל לעשות הרבה דברים:

גם ללוש בצק

וגם פלסטלינה,

גם לרוץ במגרש וגם לעזור לאמי להכריג את הברגים בארון החדש.

אז חשכתי על משחק:

לפעמים אני אכתוב את שמי שולמיט,

וכשילדים וגננות וחברים ושכנים יראו את שמי, למשל על דלת הבית,

שולמיט חזן,

או כשיראו את שמי על לוח בכיתה -

הם יתפלאו,

המצח שלהם יתקמט,

והם ישאלו קודם את עצמם ואחר כך אחד את השני:

בן או בת?

או אזלי אבקש שלפעמים שמי יהיה שולי, כאילו שם חיבה,

וכשיצקו בחצר בית הספר "שוליו!"

יבואו מכל הקצוות, שולי השובב מהכיתה המקבילה, שולי המחנכת של גן חובה ואני.

אבל כשיגמר המשחק -

אהיה שוב שולמית. ואף אחד לא יתבלבל וכולם ידעו בדיוק

מי אני.

לבסוף וסוף סוף אני מגיעה ל"העולם הוא של כולם" ולשאלה שנשאלתי, מדוע סופו של הסיפור הוא ש"העולם הוא של כולם". וכבר ראיתם שאי אפשר לי לספר על סוף בלי לגעת בהתחלה.

הספר מוקדש לשיחה בין סבתא לנכדתה:

סבתא אמרה לשירה:

את היפה ביותר בעולם שלי,

את החמודה ביותר בעולם שלי.

ושירה ענתה:

העולם הוא לא שלך,

העולם הוא של כולם.

שוב התחלה שקודם כול הנביטה את הסוף. מסופר כאן על שירה ועל איתי, בני דודים שהם חברים מופלאים, שחיים בעולמם הפרטי והסגור שאין בו כניסה לאחרים אלא לעתים רחוקות. יום אחד עובר איתי למקום מגורים מרוחק, והקשר היום-יומי החזק נפסק. הרבה כאב יש בפרדה, הרבה כעס וגעגועים: "הפרדה הייתה קשה./ תמיד פרדות הן רטובות מדמעות."

הרגשתי שהנתק מניב הזדמנויות חדשות, אלטרנטיבות נוספות. השניים נפתחים אליהן, ועולמם יכול עכשיו להכיל דמויות נוספות; אין עוד עולם פרטי סגור ומסוגר, כי העולם הוא של כולם.

וכרגיל בלילה
שירה חולמת על איתי,
ואיתי על שירה...
ואז נפתחת לה דלת,
ונכנסים בשורה כל החברים החדשים
שלהם -
מן ההרים ומן הים,
כי בעולם שלהם יש עכשיו מקום לכולם.
והרי העולם הוא של כולם.

וכשהשמש זורחת
והעלים על העצים מבהיקים,
והציפורים מצייצות
והזבובים מזמזמים,
ולפעמים גם כימי גשם ושלג, הם נפגשים,
כי הם בני דודים,
וגם חברים טובים וקרובים
וגם אוהבים
ומתגעגעים,
נפרדים
ונפגשים,
נפרדים
ומתראים...

נשאלתי מדוע לא סיימתי את הסיפור בפרק הפרדה, מדוע חיפשתי נחמות במקומות אחרים. מה קרה? האם ילדים אינם מסוגלים לשאת את כאב הניתוק? השואל התייחס לסימו של הסיפור כאל הפי-אנד בלתי רצוי. היו אחרים שהגיבו על הסיפור ואמרו שהוא מכאיב ועצוב, שסופו אינו מרגיע כלל וכלל, כי החברות והקרבה שהיו פעם נסתיימו לתמיד, והאפשרות של חברויות חדשות אינה ממלאה את החלל שנוצר.

הכוונה שלי הייתה לספר סיפור על מורכבות היחסים בין שני ילדים: על אהבה גדולה והבנה מעמיקה, על שותפות וקרבה, אבל גם על פרדה, על ניתוק ועל קושי ועל דלתות שנפתחות; גם משמח וגם מעציב, סיפור על קושי וגם על התחלה של פתיחות. האם הסוף שמח? האם הוא מעיק? אין לי תשובה. הסוף הוא כמו החיים עצמם וכמו בני האדם שחיים אותם, מורכבים ומשתנים, על פי מטען החוויות, ההקשרים, המצבים הנפשיים שהנמענים באים אתם אל הטקסט. אני מאמינה שכך הם הדברים אצל הקוראים כולם, ילדים ומבוגרים כאחד. ואינני יכולה לסיים בלי הכותרת שנקרתה בדרכי בחוברת ספרים של עיתון הארץ; שם כותבת גילי בר הלל: "סוף טוב. הגיבורה מתה."

ביבליוגרפיה

- א. יהונתן גפן, "שיר ראשון", שירים שענת אוהבת במיוחד, תל אביב: הוצאת דביר, 1969.
- ב. לאה חובב, "תורת ספרות הילדים של לאה גולדברג", מתוך בין סופר ילדים לקוראיו, תל אביב, ספריית פועלים.
- ג. יהונתן גפן, "כשסבא אברם מת בסתייו", הכוכבים הם הילדים של הירח, תל אביב, הוצאת דביר, 1974.
- ד. נירה קרן, אבא של אפרת, תל אביב, ספריית פועלים, 1971.
- ה. נירה קרן, בתאובן, בהמתנה לפרסום, 2003.
- ו. נירה קרן, העולם הוא של כולם, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2002.

על צנחן וחצי

מאת זהבה קור - הוצאת ידיעות אחרונות, ספרי חמד

פקס ראשון

שלום, אדוני הרמטכ"ל.

אם יש לך רגע פנוי, כדאי שתציץ על החיילים החדשים.

החייל שלי ביניהם. הוא התנדב לצנחנים, ואתה בטח יודע איפה למצוא אותו.

הבעיה היא, שאין לי מושג איך הוא יסתדר, כי הוא שונא שמעשנים לידו. אתה יכול

בבקשה לסדר לו אוהל של "לא מעשנים"? (עמוד' 11)

פקס שני

ראש אגף טכנולוגיה ולוגיסטיקה היקר,

אני פונה אליך כי אתה חבר של הרמטכ"ל. עלעלתי בחוברת הצבאית שפרסמת.

מאוד מעניין. אני מבינה שאתה אחראי על הבגדים ועל הנעליים של החיילים. זאת

באמת אחריות כבדה, כי בלי מכנסיים אי אפשר להילחם. אבל, מה עם הנעליים?

אחי נועל מספר 50, ונתת לו 49. אתה רוצה ששלוש שנים הוא יקפל את הבוהן?

(עמ' 28)

פקס שלישי

אדוני הרמטכ"ל,

אחי עושה עכשיו מסע כומתה. 90 ק"מ.

מאיפה יש לחיילים כוח לצעוד 90 ק"מ בשביל כומתה אדומה?

אשמח אם תענה לי. גם "אני לא יודע" או "באמת לא חשבתי על זה" זו תשובה.

הרמטכ"ל, בדקתי בתחנה המרכזית בטבריה: כומתה אדומה עולה 18 שקל. יש לי

מספיק כסף כיס אפילו בשביל לקנות 2 כומתות, ובלי ללכת מטר.

תגיד, הרמטכ"ל, כומתה אדומה היא באמת משהו ששווה ללכת בשבילו 20 שעות

על הרים, אפילו בחושך? אני זוכרת שנועם הלך פעם ביזמתו עד רח' בןמימון אחרי

הבנק.

זה מאוד רחוק מהבית שלנו. אף אחד לא הכריח אותו ללכת, אבל אז זה היה בשביל

שיפודי פרגיות בלאפה וצ'יפס.

בכבוד רב,

שירה נחושתן

טבריה (עמ' 164)

הסיפור של נועם הצנחן ובני משפחתו הוא בעיקר הסיפור של שירה, אחותו המקורית, שמוחה הקודח אינו נח רגע. היא מנהלת תכתובת ענפה עם כל מיני גורמים בצה"ל ובראשם הרמטכ"ל. היא שולחת פקסים המתארים את מצבו המיוחד של אחיה (מידת הנעליים הגבוהה שלו, או העובדה שהוא לא קיבל חיסון נגד אבעבועות רוח), וכך היא מבקשת לשפר את תנאי השירות שלו, את הת"ש. ואכן, הת"ש של נועם משתפר פלאים, עד אשר צונח פקס אחד רגיש ומסווג, על שולחן הרמטכ"ל והעניינים מקבלים תפנית בלתי צפויה (מתוך ביקורת ב"מקור ראשון").

הייתכן? ילדה בישראל יכולה לשלוח פקסים לרמטכ"ל?
למה לא? עובדה: היא שלחה!

וילד מאנגליה, המרכיב משקפים עגולים, יכול לרכוב על מטאטא בחצר בית ספר?

למה לא? עובדה: הוא רכב!

"... את יודעת, שירה'ה (נוזפת בה אימא עמ' 187), אינני אוהבת סודות בבית. את מתכתבת עם הרמטכ"ל ולא מספרת לי! האם יש דברים נוספים שלא סיפרת עליהם ומתרחשים מתחת לאף שלי?"

"כן, אימא, מתחיל לך שפם קטן!" קרא יאיר מטווח ביטחון ומיהר להיעלם בשרותים...

כמו שהשמש זורחת, כמו שהשיטה פורחת, כמו שהשכנה שלי צורחת, כך הקולה תוסס והפקס מפקסס כל זה מובן מאליו.

מה לא מובן מאליו? שאימא ואבא של שירה גרים אתה ביחד. זהו חידוש! אין לה לשירה שום צורך למלא אצל היועצת טופס בעמודות נפרדות: שם האב, כתובת האב, המצב המשפחתי, האם... גם הסבא והסבתא נשואים זה לזה וגרים יחד. האם זו הגזמה ילדותית? ואולי כך נהוג בטבריה? משפחה שלמה חיה בזוגות לאורך הדורות. הייתכן? מה זה פה, תיבת נח על הכנרת?

יש לי, תודה לאל, 6 ילדים, מגיל שמונה ועד גיל עשרים ושלוש, או, אם תרצו, ממטר שלושים עד מטר תשעים ושניים. צנחן וחצי נכתב מתוך הבית שלנו, מתוך כל בית, בעצם. גם את הספרים שקדמו לו, אבא בחופשת לידה ועלילת לוט, כתבתי ברוח זו.

צנחן וחצי כותב את עצמו מבראשית, עם כל מחזור שמתגייס לצה"ל. הוא נרשם מחדש מתוך החול שאוכלים הבנים שלנו מן היום הראשון בצבא ומתוך השניצל שאוכלים הצעירים שלנו בתום היום הראשון בגן. והרי הכול התחיל הרבה קודם... כאשר נחתה בתיבת הדואר מעטפה חומה

ובתוכה צו הגיוס, ואז אמר הקטן לגנת של: "את יודעת, אחי קיבל צו!" והיא רכנה אליו במבט רך, ואמרה: יופי, תביא אותנו מחר לחצר. ניתן לו חסה."
תקווה, עוזרת הגנת בן של יאיר, לא ידעה מה לעשות. היא כבר גמרה לטאטא ולכבד את הרצפה במנה הגונה של מים וסבון. היא אספה את כל הציורים לערמה אחת והביטה שוב בחלון של הגן הפונה אל החצר: שום מבוגר לא נראה באופק. אפילו הגנת החדשה כבר הלכה. כל הילדים נאספו לבתיהם, רק יאיר נחושתן עדיין פה. והיום יום שישי, הגן נסגר מוקדם. גם היא ממהרת.

"אח שלי הגדול יבוא לקחת אותי". התעקש יאיר והצטנף בפנית הספסל הריק. ידו הימנית אחזה בזהירות בקופסת הנבטים שהגנת אמרה לגדל בבית, בעוד ידו הימנית לפתה בחוזקה את הדף של "פרשת השבוע" שקיבל לכבוד שבת.
"אולי בכל זאת נצלצל לאימא?" שאלה תקווה בתקווה.
"אולי בכל זאת לא נסלסל?" ביקש יאיר בתחנונים.
תקווה נאנחה, התיישבה לצדו והניחה את ידה החמה על ברכו, "אני אחכה אתך". אמרה לו בפשטות.

יאיר הביט בה בהכרת תודה ושתק. דף "פרשת השבוע" הפך בידו לכדור נייר.
"כמה זמן נועם כבר בצבא?" שאלה תקווה.
"חמש שנים", ענה יאיר בלי היסוס.

תקווה כבשה את צחוקה. "זאתה בטוח שהוא יבוא הביתה לשבת?" שאלה בחיוך.
"מאה אחוז", הכריז יאיר.
"איך אתה יודע?"

"כי אימא שלי מכינה שניסל", הסביר יאיר.

"ממה מכינים שניצל?" חיבקה אותו תקווה בחיבה.

"מעוף מת", ענה יאיר. הוא קם מהספסל וניגש אל המגרה שלו, הוציא שני צדפים שנשארו שם מהחופש הגדול, סגר את המגרה ושב לספסל.
"מה יש לך ביד?" שאלה תקווה.

"סדפים בשביל נועם", לחש יאיר בעגמומיות, "אבל אני חושב שהוא יבוא רק בשנה הבאה".
באותו רגע נחסם הפתח על ידי ענן עם שק גדול, וילד קטן שבמקרה עבר ליד הגן צרח:
"הי יאיר! אבא שלך בא לקחת אותך מהצבא!"

יאיר קם על רגליו בציפייה. "נועם!" צהל ורץ אל בין זרועותיו של אחיו.

"התחפשת לחייל! את רואה?" פנה אל תקווה בארשת ניצחון. "אני סדקתי! אמרתי לך שאח שלי יבוא לקחת אותי בשנה הבאה, והוא באמת בא!" (עמ' 19-21)

... נועם הסתער קדימה והשתלב בקצב ההליכה המואץ של המסע בן 18 הק"מ. הערב כבר ירד ויללת תנים נשמעה. הוא צעד במהירות, מוקף בנשימותיהם הכבדות של חבריו החיילים. אסור לדבר. אפילו מים אסור לשחות. המימייה מלאה עד גדותיה ופקוקה היטב, לכל יישמע

שקשוק המים. אסור להשמיע הגה. איש איש ומחשבותיו.
מחשבותיו נשאו אותו הביתה. אל אימא ההרה. בבוא היום הגדול הוא יגיש בקשה לחופשה
מיוחדת, ויתקבל לשיחה אצל המפקד נתן.
המפקד ישאל בקול חמור: "חייל, מה סיבת החופשה?"
ונועם כבר יהיה אז חייל ותיק, כמעט שנה בצבא. הוא בטח ישפר את עמידתו, ילטף את
הדרגות ויאמר בגאווה: "ברית מילה לאחי, המפקד!"
המפקד נתן ישתנק וישאל: "אתה בטוח שמדובר באחך, חייל?"
נועם יבלע חיוך ויענה: כן, המפקד, לאבא ואימא שלי נולד תינוק חדש.
"גם הוא, יש לו נעליים מספר חמישים?" יוצת זיק של שובבות בעיני המפקד, אך פניו לא
יסגרו את החיוך הפנימי. "כמה חופש אתה צריך בשביל ברית מילה, חייל?" נתן המסכך
וישאל.

עשרים וארבע שעות, המפקד", נועם יענה.
"עשרים וארבע שעות? למה כלכך הרבה? הרי ברית זה לא חתונה, ברית זה צ'יק צ'ק. גומרים
והולכים. יספיקו לך שלושים שניות. סמל נועם! צבא ההגנה לישראל מעניק לך חופשה
מיוחדת לשלושים שניות. נצל אותה היטב... זו! הופ חזור. נגמר הזמן."

נועם התנער בבהלה ונזהר לא למעוד בין הסלעים.
"הי", קלט קול קטן לידו. עיניו של אסמרו הבהיקו מתוך פניו הכהים. נועם הציץ בו ולא האט
את קצב ההליכה. הסלעים הקשים הכו ברגליו, שמו לצחוק את העור הדק שממנו נתפרו
הנעליים, ואצבעות רגליו איבדו תחושה מרוב דריכה על אבנים.
"מה העניינים", לחש נועם, וקיווה שנתן המפקד לא שומע שהם מדברים. "קשה לך, המסע?"
"צחקת עליי?" שאל אוסמרו במבטאו המיוחד, ושיניו הלבנות הבהיקו באפלת הלילה. "אני הרי
הלכתי ברגל לפה מאתיופיה."

"גם ירית שם?" שאל נועם בלחש.
"כן, יריתי בגיל שמונה, ברובה של אבא", אמר אסמרו בקול נמוך, והקדים את נועם בצעדים
אחדים. "מה שאני עברתי בחיים שלי אתה לא תאמין".

"... למה באת לצנחנים?" מיהר אחריו נועם, ונשם נשימות שטוחות ומהירות. האפוד כבר לא
הכביד עליו, גם לא הפק"ל והנשק. הוא רק חיכה לתשובה.

"למה? כולם אצלנו רוצים להיות צנחנים, כי הצנחנים שחררו את הכותל המערבי! כל ילד יהודי
באתיופיה יודע את זה!" התפלא אסמרו על השאלה והמשיך לצעוד, קל ברגליו כאחד הצבאים.
נועם לכסן את מבטו והוסיף ללכת: "אתה יודע שטקס ההשבעה שלנו יהיה בכותל?"
"באמת?" קרא אסמרו בהתרגשות, ונעצר פתאום.

החיילים שצעדו מאחוריו כמעט נתקלו בו, עקפו אותו ומלמלו "יאאללה, זו, מה אתה נתקע,
יאאללה, זו כבר!"

"בוא" משך אותו נועם קדימה. "מה קרה לך? עוד לא עשינו את החצו!"

"אם ההשבעה שלנו יהיה בכותל, אני אבכה", שמע נועם את קולו הסדוק של אסמרו לצדו. נועם חש מועקה בגרונו. "אולי גם אני אבכה", לחש. ערפל דק נמסך על חיילי המחלקה. אפשר היה לחוש בלחיים את טיפות המים. "מחלקה אחת!" "כן המפקד!" "חמש דקות מנוחה!" "כן המפקד!" (עמ' 82-85)

למי ששואל למה אני כותבת, אני כותבת כי טוב לי לכתוב. טוב לי לתלות מכונה אחת בבוקר ולצאת לספרייה העירונית עם דפים ועם שקית גדולה של גזרים מקולפים וערמה של עגבניות שרי, ובשתיים-שלוש בצהריים להיבהל מהשעה ולטוס הביתה עם שיר חדש בלב. זה לא קורה כל יום. ההתרגשויות שלי קטנות: מרק עדשים חדש שבישלתי, כביסה מקופלת, קצת תרגילים לחיזוק רצפת האגן, אורחים לשבת. ומכין שאיני שועטת במזחלות אחר דובים לבנים בקוטב הצפוני, ואיני מצוירת על מדרכות בפריז, יצא לי הספר הזה.

סיום לספר בנושאים כודה, מחלה ומוות

אורית רז

בתחילת דרכי ככותבת, כשהתבקשתי על ידי העורכים הספרותיים שלי להעניק לסיפורי סוף אופטימי, ראיתי בדרישתם זו אילוץ מזויף ומיותר. כיוון שהיצירה נבעה מחוויה אישית שלי, שמקורה היה, לא פעם, בהתנסות צובטת לב, מצאתי לנכון לכבד את המצוקה הנלווית להתנסות זו ולא להתעלם ממנה. אולם ככל שהבשלתי בנתיב זה של כתיבה לילדים, השתנתה דעתי: אט אט התחלתי להבין שהגיבור שלי, ככל בן תמותה, יוצא מנקודה מסוימת, עובר התנסויות שיש בהן קונפליקטים, אבל, כמו כל אחד מאתנו, זכאי למידה של ראייה אופטימית כדי להמשיך הלאה, גם כשהוא עובר חוויות קשות מנשוא. בד בבד, ומאותה סיבה עצמה. התחלתי להכיר בצורך של הקורא לסיים את הקריאה מתוך תחושה שהחיים אינם כה קשים אחרי ככלות הכול. כדי לגשר על הפער הבלתי נמנע שבין אופטימיות זו ובין קשיו של הגיבור, וכדי לא לפגום באמינות של סיפורי, גייסתי עבור גיבורי את כל קשת ההגנות

הפסיכולוגיות המשרתות את כולנו והופכות את הקיום האנושי, שהוא לא פעם קשה מנשוא, למשהו שאפשר להתמודד איתו.

ברוח זו בניתי את דמותו של ליאור, גיבור ספרי החדש, "מי ישמור על ליאור?", שיצא לאור בימים אלו בהוצאת "קוראים".

לראשונה בחייו ליאור בן התשע מקבל את תפקיד השמרטף של אחיו, איתי, כשהוריו הולכים לחתונה. אולם הוא עצמו מת מפחד: קול נקישות על החלון מעורר את דמיונו הפורה, והוא חושש משודדת מסוכנת האורבת לשעון הכסף המוזיקלי שירש מסבו. ליאור נותן לשאלת קיומה של שודדת נימוקים השאובים מן ההיסטוריה של הסב: "אולי זו ההיא שרדפה אחריו ביערות? ומי, חוץ מיצור נוראי כמותה, מסוגל להתעסק עם אדם נחמד כמו סבא שלי?" הוא מגייס לטובתו את תקופת השואה, כשסבא כילד נאלץ להסתתר ביערות. ליאור מתכחש לחרדות שלו ומתאר את עצמו כגיבור הנלחם בנחישות בשודדת זו. אולם תוך כדי מלחמה עיקשת זו, שבמרוצתה הוא משאיר מהפכת עולם בכל פינה אפשרית בבית, מתברר שאכן יש בסביבתו שודדת מסוכנת, והיא אורבת לסבו האהוב: זוהי מחלתו של הסב, שגם לה ליאור מתכחש מכל וכול.

"ד"ר זיו בעצמו אמר שצריך להילחם בה בכל דרך שאפשר!" הוא נזכר בדברים שאמרה אמו לסב, כשניסתה לשכנע אותו לקבל את הטיפול הרפואי הקשה שהוצע לו. "אתה לא מבין, אבא, שבמקום להילחם בי אתה צריך לגייס את כל הכוחות שלך כדי להילחם בה?"

ליאור מסיק מדבריה של אימא "שיש מישהי מסוכנת נורא. זה בכלל לא מצא חן בעיניי". זו ההיא שרדפה אחריו ביערות?". אולם גם כשהעובדות נאמרות לו במפורש, הוא מסרב לשמוע:

"יכול להיות שסבא חולה?" שואל אותו חיימוב, בעל המכולת, לאחר שליאור מנסה להיעזר בו כדי להבין את הדברים ששמע.

"מה פתאום?" הוא כועס. "סבא שלי בריא כמו שור!"

לקראת סופו של הסיפור ושל המאבק בשודדת נכנע ליאור לפחדיו ומזמין את סבא, וזאת אף שהוריו ביקשו ממנו שלא לעשות כן. הסב ממחר לסדר את המהומה שבבית, וכשההורים חוזרים הם מוצאים אותו באפיסת כוחות, וסוף סוף מצליחים לשכנע אותו לפנות לעזרת בית החולים.

בפרק האחרון המשפחה מבקרת את הסב המאושפז, הנראה חולה מאוד. אולם ליאור, שעדיין מתכחש למחלתו, מתנחם כשתשומת הלב של המבוגרים ניתנת לאיתי, אחיו, בכך ש"הם אולי שכחו, אבל מי שגירש לבסוף את השודדת שכמעט שדדה לנו את סבא - הייתי אני!".

לעומת ליאור, המתכחש למצוקותיו, מבטאת גלי, גיבורת ספרי "מזכרות מאיש

השלג", את כאביה הנובעים מגירושי הוריה בקול רם וצלול.

הסיפור עצמו עבר גלגולים רבים. הוא התחיל כסיפור קצר, שנועד מהיכרות שלי עם "איש שלג" פרטי שלי, אדם שהחיים הפגישו אותי עמו לצורך עבודה מסוימת ואשר היה שמח בבואי ועצוב בלכתי. מאוחר יותר, כשקיומן של פגישות העבודה עמד בספק, אף החל, בתירוצים שונים, להזמין אותי לפגישות שלא היה כל צורך בהן מבחינה מקצועית. אולם כשהצעתי להעביר את הקשר לפסים שחרגו ממסגרת העבודה, ניתק את הקשר בבת אחת. בעקבות התנסות זו כתבתי סיפור על ילדה הבונה איש שלג והוא נוהג בה ממש באותו אופן מבלבל: שמח בבואה, עצוב בלכתה, אולם כשהיא נוגעת בו היא נכווית מן הקור, וסופו של דבר שהוא נמס ונעלם. הוצאת הספרים ששלחתי אליה את הסיפור הקצר סירבה לפרסם אותו בטענה שאינו מתאים לילדים.

כעשר שנים בילה הספר במגרה, עד שיום אחד התקשר אליי ידיד וסיפר לי שהוא עוזב את הבית. הידיד הוא אבא לילדים, ואני, שכבר חוויתי על בשרי את החוויה הזאת, הלכתי כמה ימים תחת הרושם הכבד של דבריו.

ואז פתאום נזכרתי בסיפור שלי על הילדה שבנתה את איש השלג. בלבי חשבתי שהסיפור של גירושין מתאים גם לה. שכן, במשך השנים שבהן שכב הסיפור במגרתי כאבן שאין לה הופכין, תהיתי לא פעם מדוע ילדה נקשרת לאיש שלג במקום למצוא לעצמה חברים בני גילה להתרועע עמם. כך קיבל הסיפור תפנית. לרגל נסיעתה של אמה ללונדון גלי נשלחה לבלות שבוע בביתו החדש של האב. גלי מסרבת לקבל את הפרדה מהאב, ומגלה עוינות כלפי אשתו החדשה וכלפי ילדיה - מאיה ויואב. תחושת הבדידות שלה בבית האב מתעצמת כשהאב, בשל סופת שלגים, נקרא לצאת מן הבית לרגל תפקידו. גלי בונה לעצמה איש שלג, ומפתחת אותו את אותה מערכת יחסים שאפיינה את הסיפור הראשון, מערכת יחסים המפצה אותה על בדידותה, אולם משאירה אותה נבוכה ומבולבלת. אלא שבסיפור החדש דווקא הדמות הקרה, השתקנית והקודרת גורמת לה, בסופו של דבר, לחשוב מחדש על הדברים ולהבין איך עליה לנהוג בבית האב אם היא רוצה לתקרב אל הילדים החיים שם.

וכך בעוד שסיפורי הראשון הסתיים בפרדה בלתי נמנעת, שבה גלי מתקשה לשכוח את איש השלג שלה, בסיפור השני איש השלג משאיר לה בלכתו מזכרות בלתי נשכחות - המסקנות העוזרות לה למצוא את מקומה בביתו החדש של האב. שני הסיפורים כאחד אינם מסתיימים בסוף טוב, אלא באיזו נחמה המרככת את העצב הנובע מן הנושא הקשה המטופל בסיפור.

שיקולים בבחירת סיום לסיפור

נגה מרון

נתבקשתי לדבר הפעם על שניים מספריי שנושאם משותף: התמודדות עם אבדן. ואתחיל בספר שיצא לפני חודשים מספר, ושמו "מה עובר עליך, ילד?", בהוצאת ידיעות אחרונות. אני מתחילה בו משום שבעיניי הוא החשוב מבין השניים. את הספר "מה עובר עליך, ילד?" התחלתי לכתוב בימים קשים, כאשר התגלה שמחלת הסרטן תקפה את בני, איתן, שהיה נשוי ואב לשלושה ילדים. בפורום הזה מיותר להרחיב את הדיבור על ההלם שתקף אותנו ועל חוסר האונים המשתק, כשאין בכוחנו לעשות דבר כדי לעצור את האסון הצפוי. ואני אם שעומדת לאבד את בנה, המתמודד לעיניה יחד עם בני משפחתו, וכל אחד מאתנו משתדל להעמיד פנים כאילו הכול יהיה בסדר, ומנסה להמשיך לחיות כמעט כרגיל.

אלה היו עשרים חודשים נוראים, ומכיוון שבשבילי הדרך היחידה לפורקן היא הכתיבה, הייתי בורחת מן המציאות המרה אל חדר העבודה ואל המחשב שלי. הצעיר בין ילדיו של איתן שלי היה אורי בן האחת עשרה, והיה בינינו קשר מיוחד. אורי היה גם הקורא הראשון של ספריי, עוד כשהיו על מסך המחשב. בכתיבת הספר הזה עזרתי לעצמי, וקיוויתי שאוכל לעזור גם לנכדיי, ובמיוחד לאורי, והאמנתי שאוכל לסייע גם לילדים אחרים שחווים אבדן של נפש יקרה, וכאלה יש אצלנו לא מעט בימים אלה.

המטרה הזאת שהצבתי לעצמי גרמה לכך שהחלטתי מראש דבר אחד: הספר מוכרח להיות אופטימי, למרות הניגוד האימננטי שבנושא הקשה הזה. ידעתי שאסור לי להשאיר את הקורא שלי עצוב ומדוכא ממות אביו של גלעד, המספר על כך בגוף ראשון, כמו ברוב ספריי. חשוב לי לעורר הזדהות עם הגיבור, ורוב ספריי נכתבים בגוף ראשון.

אני חייבת לציין שהתלבטתי הרבה לגבי אופן הצגת הנושא, שהרי אי אפשר לכתוב ספר עליו על פרדה כתוצאה ממחלה שסופה מוות, ועצם הנושא מושך אותך לשקוע באבל ובדיכאון. אבל הרגשתי צורך לעמת את הקורא עם האפשרות להמשיך בחיים תוססים ומלאי תוכן גם לאחר אסון נורא. תוך כדי כתיבה חיפשתי דרכים לסיים בנימה של תקווה, של המשך החיים, של היכולת להמשיך להתבגר על אף החסר הנורא, ועם הזמן אפילו לצאת לבלות ולהינות. לא רציתי להפיל על ראש הקורא את האסון במכה אחת, ופתחתי בסיפור של גלעד על הפגישה הראשונה שלו עם מישהו קרוב שמת, אביו של חברו, תום.

האמצעי הזה אפשר לי לספר מתוך ריחוק מסוים על התהליך של המחלה ועל התמודדות הילד ומשפחתו שיודעת שהאסון הולך ומתקרב, שהרי כל זה קורה לתום, ולא למספר עצמו. תום מסתגר ואינו משתף במצוקה האישית שלו אפילו את חברו הטוב ביותר. רק לאחר שנתיים, כאשר גם גלעד חווה אסון, ואביו נהרג באופן פתאומי, השניים מתקרבים ויכולים להבין זה את זה וגם להתחלק בחוויות היתמות, ומתברר שיש דרכים רבות להתמודד עם האבדן, וזה לגיטימי שכל אחד חווה את האסון בדרכו שלו.

אני באופיי אדם ריאליסטי והגיוני, וזה מתבטא גם בכתיבה שלי שבדרך כלל היא רחוקה מעולם הפנטסיה. אני לעולם לא אנסה אפילו לכתוב את הרי פוטר הישראלי, וחבל לי על כך. אבל מה לעשות? זו אני... ולא האמנתי כאשר לאחר מות בני, ואחריו נפטר גם בעלי, גיליתי פתאום בעצמי פן חדש. פתאום נוכחתי שאני מוצאת נחומים גם בעולם שמעבר להיגיון, כשאני מרגישה ששני היקרים לי מלווים אותי יום ויום ושעה שעה כנוכחים נפקדים. בני ובעלי ממשיכים להיות חלק ממני, ולא רק בזכות הזיכרון. הם כאילו יודעים מה עובר עליי, ולא פעם יש לי תחושה שהם גם משמשים לי מליצי יושר ודואגים שאוכל להמשיך את חיי גם בלעדיהם. בכל פעם שקורה בחיי משהו טוב ולא צפוי, או שעלול היה לקרות משהו רע שניצלתי ממנו ברגע האחרון, אני יודעת מי דאג לכך. ואף שאני חילונית ותחושה כזאת אינה מתיישבת עם שום היגיון, אני בטוחה שהיא עוזרת לי לשרוד, ואני אפילו אינני מתביישת בזה. החלטתי שאני צריכה להעביר גם לקוראיי את הדרך הזאת, לא כאמת נחרצת ומוכחת, אלא כאופציה שהמחשבה עליה עשוייה לסייע. ואני מאמינה שהיא לגיטימית למי שיבחר לאמץ אותה, אם היא תוכל להקל עליו להתמודד עם אבדן של אדם יקר.

ובמוטיב הזה בחרתי לסיים את הספר "מה עובר עליך, ילד?". חיי של גלעד חוזרים למסלול לאט לאט. הוא חווה מפגשים דמיוניים עם אביו, שבעצם מפעיל בו את האומץ להחליט החלטות קשות, ביטחונו העצמי מתחזק, וחיי החברה שלו מתחילים להתפתח. לא קל היה לו לאזור עוז ולהציע לעדי חברות, אך הוא שומע בדמיונו את קול אביו המעודד אותו לעשות זאת, והיא הסכימה! שניהם יוצאים עם תום ועם חברתו לקולנוע שבקניון, ובשובו הביתה הוא מופתע לראות שאמו איננה בבית ונראה שעזבה אותו בחיפזון. לאחר זמן קצר מתברר לו שהיא פיגוע בקניון שאותו עזב דקות אחדות לפני כן, ואמו רצה לשם לחפש אותו. אקרא קטע מתוך הסיום שבחרתי בו:

אחר כך, כאשר נשארנו לבדנו, אימא באה וחיבקה אותי, כשהיא ממלמלת בלי הרף, "איזה מזל היה לנו! איזה נס... מה הייתי עושה אילו נפגעת שם גם אתה...".

כוס התה עדיין עמדה על השולחן, ואימא שתתה ממנה והדליקה מחדש את הטלויזיה. התיישבנו על הספה מביטים המומים במסך הרגוש עדיין, ואז חשתי במגע של אבא על ראשי. הפעם הוא לא אמר דבר, רק ליטף את שערי בשקט.

"זה אבא ששמר עליי", לחשתי לאימא.

אימא חיכה קלות, הנהנה ונשקה לי.

"יש לנו נציג שם למעלה" אמרה, "הוא ישמור עלינו תמיד מכל רע..." , כך לחשה לי אבל היא לא נשמעה לי ממש בטוחה בזה.

כששכבתי באותו הלילה במיטה אבא חזר אליי. הפעם היינו לבדנו.

"עבר עליך יום ארוך, בן", אמר לי קולו החם של אבא. "פעלת יפה. עם עדי, עם אימא. גם להבא תוכל להשיג דברים, אם רק לא תהסס יותר מדיי. צריך רק להעז ולא להתבייש..."

"מזל שיש לי אותך", אמרתי לו בעיניים עצומות.

"תמיד יהיה לך אותי", אמר לי אבא. "תמיד אהיה חלק ממך".

פתאום הייתי בטוח שזה באמת יהיה כך תמיד. תמיד אבא יהיה חלק ממני.

"התבגרת", אמר לי אבא, "התבגרת בחודשים האלה".

לא עניתי. חשבתי על החברות של עם תום, על החברות שלי עם עדי, ופתאום ידעתי שהשנה הזאת, אפילו שזו הייתה השנה הכי קשה בחיי, היו בה גם דברים טובים.

וכל כך אהבתי את אבא.

ואף שאמרתי לכם שבדרך כלל אני כותבת בסגנון ריאליסטי, הספר האחר שהתבקשתי לדבר עליו הוא דווקא סיפור דמיוני, אגדה: "המלך שחי לעולם", בהוצאת כנרת. כתבתי אותו שנה לפני הספר הקודם, בתחילת מחלתו של בני שנמשכה שנתיים. הז'אנר שבחרתי היה הכרחי כדי להרחיק את סיפור ההתמודדות של המשפחה מן המציאות האישית שלנו ככל האפשר.

האגדה מספרת על מלך בארץ רחוקה, מלך טוב ואהוב על כל נתיניו, ומובן שיותר מכול אהבו אותו רעייתו המלכה וחמשת ילדיו הנסיכים. יום אחד חלה המלך במחלה קשה, ואיש מהרופאים, מהיועצים, מהקוסמים ומהמכשפים לא הצליח למצוא לה תרופה. דבר לא היה בלתי אפשרי בממלכה ההיא, שעשתה הכול כדי להציל את המלך, אך ללא הועיל. לא אתאר כאן את השלבים של הידרדרות המחלה הנוראה, שבסופה יצא המלך למסע אל מעיין פלאים ולא שב ממנו.

המלכה התרגלה לחסרונו של המלך, אולם המשפחה לא מצאה ניחומים. גם כאן רציתי להציע דרך להתמודדות עם האבדן. המלכה מכנסת את ילדיה אל הטרקלין, ושם היא מודיעה להם על מותו של המלך:

לאחר דקות ארוכות המלכה הזדקפה ורמזה לילדיה לגשת אל המראה הגדולה שכיסתה את

קיר הטרקלין. "אבא שלנו ממשיך לחיות בכל אחד מכם", אמרה האם. "נשיאל שלי, אתה הבכור, ואתה תוכתר למלך בקרוב. הבט במראה וראה כמה דומה אתה לאביך: גבות עיניך העבותות, האין אלה גבותיו של אבא? וחכמתך וזיכרוןך המופלא, וכשרוןך הנאום שלך, כל אלה מאבא באו לך! ואתה, עזריקם, קלע מצטיין ממש כמו אביך. דייקנותו של אבא ממשיכה לחיות בך, וכן זריזותו וטוב לבו. ועכשיו הביטו על שפתיה של בת'שחר. ממש כמו שפתיו של אבא. ועיניה הבהירות, הרי שלו הן! וראו נא את שערו של צפריר, בדיוק כתלתליו של אבא לפני שחלה. ואת, ברקת, את זכית באפו הסולד, וירשת את כושר הכתיבה הנפלא שלו. בכל אחד מכם, ילדיי, ממשיך אביכם את חייו. בכם וגם בדורות הבאים אחריכם יחיו תמיד תכונותיו של אבא. תווי פניו, גון עורו, שערו וצבע עיניו של המלך אהוביה, כל אלה ימשיכו לחיות לעולמי עולמים".

ולא יכולתי שלא להוסיף בסיום את המתכון אשר בעיניי הוא החשוב ביותר להתמודדות עם אבדן: לאחר השיחה עם אמם הנסיכים מתפזרים כל אחד לחדרו, אך הבת הצעירה אינה יכולה להירדם, ואמה נכנסה לחדרה:

"מדוע את בוכה, אימא?" שאלה הילדה, ובכף ידה מחתה את הדמעות מלחי אמה. "אני בוכה כי אני עצובה. אבל בבוקר תזרח שוב השמש אל יום חדש. מחר אחזור לעיסוקיי. העבודה תקל עליי להתגבר על הצער", כך אמרה המלכה והניחה על השולחן צרור דפי כתיבה. "טוב שגם את תעסקי במה שאת אוהבת לעשות. כתבי על מחשבותייך. כתבי מה שאינך יכולה לומר לאבא."

"אבל אבא לעולם לא יקרא מה שכתבתי!" לחשה הילדה ופרצה שוב בבכי. "גם לעצמך כדאי לכתוב. הכתיבה מקלה לשאת את הכאב, בתי", אמרה המלכה. היא כיסתה את בתה ונשקה לה, ואז יצאה מן החדר, והשאירה אותה לבדה עם מחשבותיה. הילדה התכרבלה בשמיכה, עצמה את עיניה וניסתה לישון.

שעה ארוכה שכבה כך וחשבה. ולפתע קמה אל שולחן הכתיבה, נטלה את הנוצה בידה, טבלה אותה בקסת הדיו, ובראש הדף הראשון כתבה שם לסיפור: "המלך שחי לעולם".

אינה עפה עם הציפורים

שיקולים בכתבת הסיום בספרי ילדים על פרדה על עחלה ועל עוות
תמר ברגמן

כשקיבלתי את ההזמנה להרצות על סיום ספרי אינה עפה עם הציפורים כאחד מספרי הילדים העוסקים בפרדה, במחלה ובמוות, תהיתי ביני לביני: האומנם זהו נושא הספר? ואני לתומי חשבתי שכתבתי על קשר בין-דורי, על ידידות, על קנאה ועל אהבה ראשונה, על קבלת אחריות, וכמובן - על מחזור החיים בטבע, כפי שהדבר משתקף בחיי הצופיות.

אז מהי האמת?

מתברר שאין אמת אחת. כאשר הסופר ניגש למלאכת טוויית הסיפור מצויה לעתים במוחו תבניתו השלמה, בבחינת סוף מעשה במחשבה תחילה, ולעתים יש לסיפור כוח משלו וכל הובלתו אינה אלא התגוששות בינו לבין מחברו. בכמה מהספרים שכתבתי היה הסוף ידוע לי מראש. מובן שכך היה בספרים הביוגרפיים רב-חובל שב אלייך וכמראה לטושה. אך גם סופן של כמה מהיצירות שהן פרי דמיוני, כמו הילד "משמה", לאורך המסילה, וכל אחד היה פעם ילד, היה נהיר לי עוד לפני שניגשתי לשולחן הכתיבה. כמו דג השט במים ומתקדם בתנועות זנבו, כך סיומם של סיפורים אלה הניע וניווט את ראשם-ראשיתם ואת גוף המעשה לאורך כל מסע המעשייה. מובן שבדרך פגשתי באנשים ובנופים שלא הכרתי והעליתי אותם על הכתב, אך לא היה לי ספק מה מחכה לנו בסופה.

אינה עפה עם הציפורים נכתב באופן שונה. לא היה בידי סוף מעשה, ואפילו לא גופו, ואותה "מחשבה תחילה" לא הייתה אלא סקרנות שעוררה בי פינת ההאכלה לציפורים של חברתי, זיוה אלטמן. עם הזמן התעורר בי הרצון לרקום סיפור שישולבו בו פרטים מחיי הצופיות הפוקדות את חלונה. כשראתה שנפלתי ברשתן של הצופיות ונתפסתי ליופיין, לאורח חייהן ולמורכבותן, אמרה לי זיוה: "בואי ואראה לך איזו השפעה עמוקה יש לצופיות על אמי, שכבר אינה במלוא חושיה". באתי, ראיתי ונכבשתי. סביב פיות הבקבוקים התלויים במהופך על הסורגים התחוללה מהומה שכולה רעבתנות ושמחת חיים: משפחות שלמות של צופיות רפרפו שם - זכרים בשחור, גבם מתהדר בגוונים מתחלפים של כחול, טורקיז וירוק, נקבות באפור-ירקרק וגוזלים שזה עתה פרחו מן הקן ועתה עליהם לכבוש את מקומם ליד צינוריות השפע. אך יותר מכול משך את לבי מראה האישה הזקנה שהתבוננה בציפורים בחיוך של שמחה ועיניה אורות.

בו ברגע ידעתי שאכתוב על אישה קשישה המטפחת פינת האכלה לציפורי ויהיה גם בדור לי שגיבור ספרי יהיה ילד הנכבש בקסמן של הצופיות. למה דווקא ילד? כיוון שרציתי לכתוב סיפור לילדים. הקוראים הצעירים זקוקים לבן דמות בספר, בעיקר כש"מכב" בו אדם זקן. זקנה, חולי ומוות אינם מושכים את ל של הילד: ההפך הוא הנכון: הוא נרתע מהם, מפנה להם את גבו, מתרחק ומוצ את מקומו בעולם צעיר, בריא, תוסס וקל תנועה.

איך אחר בין שני העולמות? הדבק יהיו הצופיות, חשבת. השכנה המכונה "דוד אינה" תהיה אמנם זקנה בגופה, אך אהבת הציפורים תשמור את רוחה צעיר סקרנית ונלהבת. לנגד עיניה יגדלו דורות חדשים, גוזלים שזה עתה עזבו את הש ישלחו לשון ארוכה למי הסוכר שבחלונה. דור הולך ודור בא.

מכאן החל הסיפור להתרקם כאילו מאליו. לא רציתי למסור מידע על הצופיות - כתיבה דידקטית מקומה על מדף אחר בספרייה. כדי למשוך את לב של הקוראים הצעירים היה עליי לטוות עלילה ממושכת, בעיה שתבוא פתרונה בסופו של הסיפור, מתח שיתפרק בפרק האחרון. וכך טוויתי את דמו של גיבורנו בן התשע: קטן בגופו, הנמוך בילדי הכיתה, ולכן מזדהה ואוהב ב נפשו את הצופיות הזעירות. בחרתי לכתוב בגוף ראשון: כך יכולתי לראות א העולם בעיניו של תלמיד כיתה ג', לבחון אותו מגובה עיניו ולתאר אותו בשפה בלי משים קראתי לו אלון, ובכך התחייבתי שזה הקטן יגלה עמידות וחוסן נפ במאבקים שנכזבו לו במהלך הסיפור. וכך הוא אומר בתחילת הסיפור:

דודה אינה היא לא ממש דודה שלי. בעצם היא אפילו לא קרובת משפחה, אבל אימא אומ עליה:

"יש אנשים שהם יותר משפחה ממשפחה!"

אבא אומר:

"אינה כך היא נשמה טובה!"

וגדי אחי, שכבר התגייס לצבא, לא אומר כלום, אבל בכל החופשות שלו הוא בא לבקר אות גם כשהן קצרות מאוד. אולי גדי מבקר אותה בגלל השוקולד מחוץ לארץ שיש אצלה תמ יכול להיות, אבל אני חושב שהוא מגיע גם בגלל שדודה אינה הייתה המטפלת שלו כשהיה ק ומטפלת כזאת לא שוכחים (עמ' 7).

אלון מודע למגבלות שהגיל מטיל על הדודה אינה:

ידעתי שתהיה ערה, כי דודה אינה מתעוררת עם הציפורים, כשכבר לא ממש חושך אבל הר לפני הזריחה. רציתי לראות את הירגזי שסיפרה לי עליו.

דפקתי על הדלת וחייכתי עד שפתחה לי. אני כבר רגיל, כשנשענים על מקל לזקח זמן לה ממקום למקום (עמ' 9-10).

השניים מתכננים מהלך שישנה את מעמדו של אלון בחברת הילדים. אך המאבק על הערכת חבריו לכיתה נראה לי שגרתית; החלטתי להוסיף מלח לסיפור. וכאן צץ - כאילו ממעמקי גנו של הענק - השכן המאיים על קיומה של פינת ההאכלה ומסיט את הסיפור לאזור של סכנה. אלון תוהה על מורכבותו של האיש: איש גדול ומגושם, המטפח גינת ורדים יפהפייה. הוא שואל את הוריו:

"אז איך יכול שאיש שכל-כך אוהב פרחים לא רואה את היופי של הציפורים של דודה אינה?" ואת השאלה הבאה הוא שומר לעצמו:

"איך לאיש שנראה כמו פלוטו יש בת כמו גלית? כי גלית נראית כמו... ורד. לא, כמו צופית, קטנה ועדינה" (עמ' 22).

נטעתי את אלון בסביבה חמה ותומכת: הורים אוהבים, אח גדול המשמש לאלון מושא הערצה וחבר לשעת צרה. אך למרות תמיכתם יהיה עליו לפתור בעצמו את הבעיה. בו בזמן עליו להישמר פן ייודע דבר הסכנה לדודה אינה, שהרי היא זקנה, ולא תוכל להתמודד עם איום כה חמור. בכך מגלה אלון רגישות ובגרות שאינה שכיחה בקרב בני גילו: הוא, הקטן, עול הימים, לוקח על עצמו את המאבק עבור הבאה בימים. וכשבסופו של דבר הוא מנצח, הוא אפילו אינו מביא את הדבר לידיעתה: "... שתקתי (אומר אלון). ידעתי שאם אדבר - יתגלה הכול לדודה אינה ויבהיל אותה כהוגן" (עמ' 62).

לא כאן המקום לספר כיצד פתרתי את בעייתו של גיבורנו ואיך התגברנו יחדיו על הסכנה. משזו חלפה והמתח פג, חשבתי שסיפורי הגיע אל קצו. אבל משהו אמר לי: לא! לא כאן! אולי גילי המתקדם וניסיוןי חיי לחשו באוזניי, אולי הטיפול באמי, שאז עוד הייתה בחיים, עשה את שלו, ואולי... אולי אני עצמי הייתי זקוקה להכנה לפרידה ממנה... יהיה אשר יהיה אותו דבר שדחף אותי להמשיך בכתיבה, הוא זה שאמר לי שחייה של הדודה אינה יגיעו אל קצם לקראת סוף הסיפור. אזיי חזרתי אחורנית והוספתי את הפרק השביעי, שבו אלון מוצא את עצמו בעל כורחו עד שמיעה לשיחה של הדודה אינה עם בנה שהגיע מחו"ל לביקור:

לרגע השתררה שב שתיקה. לא רציתי לדעת על איזה סוף היא מדכרת, וחזרתי לחלון. השחרור כבר עף מזמן. המגש היה כמעט ריק. עליתי על השרפרף ומשכתי את המגש מתחת לסורגים. התערובת הרגילה כבר הייתה מוכנה על השיש - פירווי לחם, בוטנים וצימוקים. פיצרתי אותה על המגש. כשעליתי על השרפרף להחזיר את המגש למקומו הגיע אליי קולו של אפרים, כמו ציפור גדולה שעפה לקראתי.

"אימא, אנחנו דואגים לך. אולי נביא אישה שתגור אתך ותטפל בך?"
"מה, אני תיעוקת?" אמרה דודה אינה, "אין צורך לטפל בי. אני עושה הזמנות בטלפון מהמכולת ומהסופר, ופעם בשבוע באה העוזרת לנקות את הבית. מה עוד צריך?"

"אבל אם יקרה לך משהו? מי בכלל ידע אם תיפלי או תחלי? אנחנו כל-כך רחוקים..."
אני אדע אם יקרה לה משהו, חשבתני, אני מגיע לכאן יום יום!

"אתה לא צריך לדאוג לי (אמרה אינה), כבר סידרתי כף מצוקה. אם יקרה לי משהו, האנשים במוקד המצוקה יתקשרו לשכנים, ולהם יש מפתח של הדירה שלי. אלה ההורים של אלון, הילד שעזר לי."

שוב הייתה שתיקה. הקולות שלהם, שריחפו מהסלון למטבח, נחו לרגע, כמו ציפורים על ענף רוב בקבוקי ההאכלה עמדו ריקים בארון. בתקופה הזאת, שכמעט ולא הגיעו צופיות, היינו ממלאים בכל יום רק שניים. מילאתי את שניהם. סגרתי אותם בזירות ותליתי אותם על הוונים שעל הסורגים.

"אני בכל זאת דואג", אמר אפרים בהיסוס. "אווה ואני חשבנו, שאם לא תרצי לבוא לחיות אתנו או להביא אישה שתגור כאן, אולי תעברי לגור בבית אבות? כך נהיה יותר שקטים...!"
דודה אינה ענתה מיד:

"ומה יהיה על הציפורים? מי יטפל בהן?" "הציפורים יסתדרו יפה מאוד גם בלעדיך, ולי חשוב לדעת שיש מישהו שמטפל בך!"

הפעם עבר הרכה זמן עד שדודה אינה ענתה:

"אפרים, אני רוצה לראות סביני אנשים צעירים. ילדים. גוזלים שגדלים ומתבגרים. בבית הזה ובפנית הציפורים שבמטבח אני מקבלת כל מה שאני צריכה. הציפורים מעניקות לי הרבה יותר ממה שאני נותנת להן!"

החזרתי את השרפרף למקומו והלכתי לסלון. בפתח עצרתי. השתיקה שלהם הייתה תלויה באוויר כמו מסך כבד. הצטערתי שלא הגעתי בזמן אחר. "זהו" אמרתי לדודה אינה, "מילאתי את הבקבוקים ואת המגש. אני הולך שלום!"
היא בחנה את פניי.

"מה קרה לך, אלון?" שאלה, "מה נבהלת? אל תדאג. כמו שאני מטפלת בציפורים כך הן יטפלו בי, בבוא הזמן!" (עמ' 38-41).

לא פעם שאלתי את עצמי: האם מה שאנו מכנים "הפי-אנד" הוא בהכרח סוף שמח, סוף שבו כל הבעיות באות על פתרון ועולמם של הגיבורים נראה ורוד וחסר דאגה? או שמא אפשר לומר שסוף טוב הוא סוף נכון, אמין, סוף שאינו מתעלם מדברים שאבדו ללא שוב, ממשבר ללא פתרון, אך כזה שאפשר לצמוח ממנו ולפתח תובנה חדשה, יכולות נוספות? ספרי הילד מ"שמה" מסתיים כך: שני גיבורי הסיפור משלימים עם אבדן הורה ומסוגלים, סוף-סוף, לבכות בכי משחרר ולצמוח לשלב הבא של חייהם.

התייחסות לסופו של סיפור מעלה שאלות נוספות: האם ילדים ובני-נוער מחפשים סוף שונה מאשר המבוגרים? האם הסוף בספרי הילדים חייב להיות בנוסח האגדות - "והם חיים באושר ועושר עד היום הזה?" - ועוד: האם הסוף

חייב "לסגור קצוות", כלומר האם על כל הבעיות הצצות במהלך הסיפור לבוא על פתרונן בפרק האחרון?

תשובתי לשלוש השאלות שהעליתי היא שלילית. כולנו - בני כל גיל - כמהים ל"הפי אנד", אך החיים מורכבים; יש בהם עליות ומורדות, ועלילות הגיבורים תימשכנה גם אחרי חתימת הפרק האחרון. אני מעדיפה את הסוף הפתוח, סוף שהוא התחלה חדשה. בפגישותיי עם קוראים צעירים נוכחתי לדעת שרבים מהם רגישים לאותה מורכבות ומקבלים אותה בהבנה ובעניין. הסוף האמין, הפתוח, בניגוד ל"הפי אנד", מבטא כבוד והערכה אליהם. כך גם בספרי אינה עפה עם הציפורים. היה חשוב לי לא להתעלם, לא "למרוח" ולא לעגל קצוות, אלא לאפשר התוודעות של גיבורי, אלון - ובאמצעותו גם של הקוראים - לשלבי החיים האחרונים. אלון יהיה עד להזדקנותה של אינה, למחלתה ולבסוף למותה. ביחד עם גלית, חברתו, הוא יכאב את חסרונה ואת אבדנה של דודה אינה, יחוש את הרגבים המוטלים עליה ואת מי הגשם הקרים המחלחלים אליה, אבל בדמיונו הוא יישא ויעלה אותה מעלה מעלה, על כנפי הציפורים שאהבה, והיא תנפנף לו לפרדה בחיוך מאושר, תרחיק ותיעלם בדרכה לעולם שכולו טוב.

זהו סיום שהוא גם התחלה: הדור ההולך מעביר את הלפיד לדור הבא. אלון מעמיס על כתפיו הצעירות את האחריות לשלומן של ציפוריה של דודה אינה. בפרק האחרון אלון עומד עם המבוגרים הצופים בדממה בציפורים שמצאו מחסה מן הברד תחת הסוכך של הדודה אינה:

אפרים (בנה של אינה) פנה אליי.

"אלון", הוא אמר לי, "כשאמי עוד יכלה לדבר היא אמרה לי שהייתה שמחה לתת לך במתנה את פינת ההאכלה. היא אמרה שאתה בוגר ואחראי וכבר ממש מומחה לציפורים!"

הפניתי עיניים שואלות לאימא ולאבא. לא ידעתי איך לקרוא את הבעת פניהם. "אם אתה רוצה לקבל אותה", המשיך אפרים, "תוכל לקחת את כל הבקבוקים והמגשים אליך. כמובן גם את חבילות הסוכר והאוכל לציפורים שהיא הכינה. הרי גם אצלכם, בחלון המטבח, יש סוכך וסורגים, נכון?"

הנהנתי בראשי והסתכלתי על אבא.

"אם אתה מסכים", אמר לי אבא, "אני מוכן לעזור להעביר את הכול כבר עכשיו".

הבטתי באימא: "את יודעת שצריך המון סוכר..."

אימא חייכה:

"הרי זה לציפורים, לא? אם אנחנו נרצה לאכול משהו טוב נאכל, כמו קודם, דבש וצימוקים!" העפתי מבט על אבא של גלית ולא שאלתי כלום. מקרוב, במטבח הצר של אינה, הוא נראה לי ממש ענק. חשבתי שעכשיו יש לו הזדמנות מצוינת להיפטר מפינת ההאכלה שמלכלכת לו את

הגינה. הרגשתי קרוב מדיי אליו ועשיתי צד לאחור. פתאום הוא חיך אליי, ובפעם הראשונה ראיתי כמה החיוך שלו דומה לחיוך של גלית.

"מצדי זה בסדר גמור. אני כבר רגיל שהדשא בצד שלכם מלא... לא חשוב..."
הוא הצביע על הציפורים שהצטופפו על הסורגים ונראו כמו כדורי צמר קטנים:
"זה... זה הרבה יותר חשוב!"

אחר-כך התקרב אל החלון, הביט מקרוב על הציפורים ושאל, כאילו דיבר אליהן:
"גלית תוכל להמשיך לעזור לך?"
כאילו שהתשובה לא הייתה ברורה.

גדי עזר לנו לתלות את הבקבוקים על סורגי חלון המטבח שלנו. הוא שתק, לא היה לי מושג מה עבר בראש שלו. אולי התחרט על הפעם ההיא שלא נכנס אל דודה אינה... בטח הצטער על מה שאמר, הרי מאז לא ראה אותה וכבר אף פעם לא תהיה לו הזדמנות לבקש סליחה.
שאלתי את אימא: "יש לנו בד אדום?"
"נדמה לי שכן. בשביל מה אתה צריך בד אדום?"

"בשביל לעשות פרח גדול סביב הבקבוק שבאמצע החלון. דודה אינה אמרה לי שכך הצופיות מגלות את הבקבוק פעם ראשונה - הן חושכות שזה פרח ובאות לשתות ממנו צוף. את יודעת לעשות פרח מבד?"

"אני יודע!" אמר גדי ופרע את שערי, אני אעשה לך פרח היביסקוס אדום שכל הצופיות יחשבו שהוא אמיתי!"

"איך אתה יודע לעשות פרח?" שאלתי.

"דודה אינה לימדה אותי!" צחק גדי, אל תשכח שהיא הייתה המטפלת שלי, לא שלך!
למחרת התעוררתי השכם בבוקר. פקחתי את העיניים והסתכלתי בחלון. השמים היו כחולים. הגשם עבר, ויום שמש בהיר התחיל.
פתאום נזכרתי.

קמתי ורצתי למטבח. בפתח עצרתי. על סורג החלון, ליד פרח היביסקוס האדום, ראיתי את הצופית הראשונה.

ידיית ארוגה ברשת

עמי גדליה

כיצד נכתב הספר?

חברים סיפרו לי על האפשרות לשוחח באינטרנט עם אנשים בעולם כולו. בשבילי זה היה הגשמת חלום: בלחיצת כפתור אחת אתה מדליק מחשב, נכנס לאינטרנט, מגיע לאתרים של שיחות עם חו"ל, ואתה "נפגש" עם אנשים מהמקומות המיוחדים ביותר בעולם. שנים חלמתי על האפשרות הזו. לפני שנים רבות חשבתי ללמוד לדבר ברדיו-קשר, אבל לשם כך היה צריך ללמוד אלקטרוניקה, שפת מורס ועוד דברים שלא עניינו אותי ולקנות מכשיר רדיו יקר מאוד. ויתרתי על החלום הזה, אבל, כמו הרבה חלומות שאני מגשימה דרך הספרים שלי, גם כאן, במקום לשוחח ברדיו-קשר כתבתי על כך ספר - "ידידות על הגל". הספר מספר על נער שמשוחח ברדיו-קשר ויוצר קשרים עם בני נוער בעולם כולו.

והנה עכשיו למדתי שבהינף אצבע אחת אני יכולה לשוחח עם אנשים עלומים מכל מקום בעולם. ואמנם - האדם הראשון שדיברתי אתו היה מישהו מאי קטן ליד אוסטרליה. אני בטוחה שהוא לא הבין למה אני כל כך נרגשת מהשיחה אתו. ומאז יצרתי לי כבר חוג ידידים של אנשים מכל קצות תבל. למשל, מנהל מוזיאון שואה בבנגלדש, מנהל בית ספר באי פוארו, מפקד ספינת קרב ממאלזיה, חוקר ימי בקריסטמס איילנד, איש מקסים מפקיסטן וכו'.

יום אחד סיפרה לי חברה על הבת שלה. נערה מקסימה, נבונה מאוד, אבל מרגישה רע עם עצמה. וכיוון שכך היא התרחקה מבני גילה ומעולם לא יצרה לעצמה חוג של חברים או חברות. היא כמעט שלא יצאה, לא בילתה ולא נפגשה עם בני גילה. ואז היא גילתה את קסמי הצ'ט. שם, מאחורי מסך המחשב, היא יכלה סוף סוף להרגיש בנוח עם עצמה. היא יכלה להיות פיקחית, שנונה, מקסימה, לבבית, עם חוש הומור. היא ידעה להקשיב, לדוּבב את בני גילה, להקסים את בני שיחה, וכבר לא היה חשוב איך היא נראית ואיך היא מרגישה עם עצמה, כי מי שהכיר אותה שם אהב אותה כבת שיחה נפלאה.

ואמנם, היא יצרה לעצמה חוג של ידידי-צ'ט וקשרה קשר מיוחד עם נער אחד שאחרי שיחות רבות כבר לא היה חשוב לו איך היא נראית, והיום הם חברים, מזה כמה חודשים.

אחרי זמן שמעתי סיפור דומה, על נער נכה שמעולם לא יצר קשרים עם בני גילו, ועל נערה אחרת, חולה במחלה קשה, שלא יצאה מביתה ולא היו לה חברים

והצ'ט היה הקשר הראשון שיצרה עם בני גילה. כל אלה יצרו ידידות, לא תמי
חבריות, אבל הקימו קבוצות וירטואליות של בני נוער ש"נפגשים" כל יום בשען
מסוימת ברשת. (הקסם של המקום הוא היכולת שלך להיות אתה נטו, בלי קש
למראה שלך, לביטחון העצמי שלך. מישהו מתעניין בך ממש, מעבר לשאלון
הבנאליות של בת כמה, מאין, איפה את לומדת ואיזו מוזיקה את אוהבת. מישהו
רוצה לדעת מי את, באמת. כך השיחות לפעמים גולשות לשיחות עמוקות
יותר מאשר אלו המתקיימות ביום-יום בין חברים.)

כשמעתי את הסיפורים האלו החלטתי לכתוב על כך ספר. נכנסתי לאתר
הנוער בצ'טים והבטתי בשיחות הכלליות במשך זמן רב. אני מודה: עברתי הלו
תרבות! לא מדברים שם עברית אלא "כוסוגית", מין עברית כזו שאוזן קשישה
כמו שלי לא ממש מבינה את רובה. לקח לי זמן להבין מה קורה שם ולתרגם את
השפה המוזרה הזו לעברית תקנית פחות או יותר.

עקבתי גם אחרי השיחות הפרטיות של "הבנות" שלי (ברשותן, כמובן) כשעזרת
להן להתנסח בשיחות הראשונות.

כמה פעמים נכנסתי לשיחות כבת 16 וניסית ללמוד איך מתנהלות השיחות
הפרטיות. מתוך השיחות שהיו לי ראיתי שאפשר היה לדלות שיחות מקסימות
אמיתיות, מרתקות. מובן שיצאתי בהתנצלות ובחטף מתוך השיחות לפני שתגיי
ההצעה לשוחח בטלפון...

כך יכולתי להכיר את השיחות ולכתוב את הספר.

אלא שממש לפני שהספר פורסם שמעתי סיפור אחר, קשה, על נערה כבת 14
שהכירה בצ'ט בחורים בני עשרים ויותר ונפגשה אתם. היא נפגשה אתם בל
ידיעת הוריה - בבית שלהם, במכונית שלהם, בגנים חשוכים, במקומות בודדים
היא עשתה כל מה שאסור בתכלית האיסור לעשות בקשרים האלו. מיו
כשמעתי את הסיפור עצרתי את התהליך להוצאת הספר והוספתי עוד כמו
משפטי אזהרה בתחילתו:

אף אחד אינו יודע באמת מי האדם שאתו אנחנו מדברים בצ'ט. הוא יכול להיות
נוכל, אנס, עבריון, מתחזה או מופרע. לכן אסור בשום פנים ואופן להיפגש את
בלי ידיעת ההורים. אסור לקבוע פגישה במקום מבודד, במכונית שלו, בבית שלו
בבית של חבר, גם אם הוא נשמע האדם הכי מקסים והכי מהימן! אם אתם
נפגשים עם מישהו פנים אל פנים - חשוב ליידע על כך את ההורים. חשוב לקבוע
פגישה במקום ציבורי, ומומלץ לעשות את זה עם חבר או עם חברה נוספים.
האזהרות, אגב, מופנות גם לנערים. הרי הכול זוכרים את הנער שנרצח על ידי
נערה וחבריה שהכיר ברשת. אסור לשכוח שהיו גם ניסיונות אונס בפגישות
האלו ומקרים של מבוגרים שהתחזו לבני נוער והקסימו את הנערים והנערות

שנפגשו אתם וניצלו אותם אחר כך למטרותיהם.
אסור גם לשכוח השיחות עלולות להיות ממכרות. אסור שהן תתפוסנה את כל
שעות הפנאי - ביום ובלילה. הן יכולות להיות כלי להיכרות, לידידות, אבל לא
הדבר העיקרי.

צריך גם לדעת שבגלל הזמירות של ההיכרות היחסים הנובעים מהן עלולים
להיות שטחיים וקלילים מדי, כי הרי כל כך פשוט, בהינף אצבע, להכיר מישהו
אחר. ובעיקר - לא לשכוח שיש חיים מעבר לצ'ט וצריך לתת להם את המשקל
המגיע להם.

היתרונות של הצ'ט

- * בשיחות אין זהות. הכול מתחילים שם כשווים.
- * אתה תמיד נשמע. גם בני נוער שמוצאים את עצמם בצד, חבויים, נסתרים
ואינם מעזים להביע את עצמם בציבור - כאן הם מעזים, יכולים ונשמעים.
- * אין עליהם לחץ לדבר או לשתוק.
- * השיחות לעתים מקנות ביטחון עצמי, ואתה יכול להתעודד לקראת שינוי
בעצמך (כמו החלטה על דיאטה וכד').

כללי התנהגות בצ'טים של האינטרנט

- * לעולם אינכם יודעים מי באמת האדם שמולכם. התייחסו אליו בידיעה
שהפרטים שהוא מוסר עלולים להיות לא נכונים.
- * אל תסמכו על החושים שלכם בלבד. קחו בחשבון שהאנשים שמולכם לעתים
מתוחכמים מכם ויודעים כיצד לשבות לבבות.
- * בשיחות ראשונות עם נער/ה לעולם אל תיתנו פרטים מזהים על עצמכם - לא
שם משפחה ולא מקום יישוב, בעיקר אם הוא מקום קטן וקל לזהות אתכם.

"קריאת ספרים בעידן האינטרנט", על ספרי "דבליו דבליו דבליו עזאזל"

נורית יובל

בפתיחת דבריי אני רוצה להפנות אתכם לספר שנקרא "תרבות דיגיטאלית/ וירטואליות, חברה ומדע", בעריכת יעל אילת-ואן-אסן, בהוצאת הקיבוץ המאוחד. זהו קובץ מאמרים על השלכותיהן של הטכנולוגיות הדיגיטאליות על המרקם התרבותי, קובץ המעלה שאלות לגבי השפעתה של המציאות הדיגיטאלית: האם מציאות זו מפריעה ליחסינו עם העולם? האם יש לנו יכולת לפתח שיפוטיות לגבי המידע האודיאו-ויזואלי הדומה בעוצמתו לאוריינות חדשה, לקליטת שפה חדשה? (לדוגמה: המהירות והשפע שבה מגיעים אלינו מידע וייצוג טלוויזיוני אינם לפי קצב התפיסה וההטמעה האנושי. איזו צורת חשיבה יפתחו ילדים שזהו כר התפתחותם, איך והאם הם ילמדו לצרוך מתוך השפע את הנחוץ להם?)

המרחב שלנו מוחלף על ידי הדימוי, ואם כך, אילו חוויות תרבותיות אנחנו עוברים, ובכלל זה הספרות וצריכתה? האם אנחנו עוברים ממציאות וירטואלית לוירטואליזציה של המציאות? או במילים פשוטות: מה המדיה האלקטרונית עושה לתפיסת המציאות של הילדים? ובכלל זה מה מקומם של ספרי הקריאה בעולם חדש זה?

ברובד הפנימי מנסה הספר שלי "דבליו דבליו דבליו עזאזל" גם הוא לתהות או להתהות את הקוראים הצעירים בשאלות האלה, בהיותו תערובת של וירטואליה ומציאות. הספר הושלם בערך ב-1995, מפני שאני בעצמי תהיתי על השאלה הזו כשהמקצוע שלי דרש ממני להתמחשב ולהתאים את עצמי גם לתהליכי הדפוס החדשים וגם ל"ראש" של הקוראים שלי בצורה אמינה.

במדור "תרבות וספרות" של "הארץ" האחרון (27.6.03) כותבת דניאלה גורביץ על המאפיין המובהק של סוגת המופלא (marvelous) בספרות: קיומם של שני עולמות מקבילים שאינם נפגשים: העולם הטבעי, שבו מתרחשים אירועים שאפשר לספק להם הסבר רציונאלי, והעולם הקסום והמכושף. הגיבור עובר ביניהם דרך פתח סתרים, ובספר שלי זהו אתר באינטרנט. עוד מציינת כותבת המאמר, שאין כאן אסקפיזם אלא ביטוי לחדדות קיומיות וחיפוש אחר מישהו שיחזיר את הסדר על כנו, ואצלי בדבליו הוא יוראי, הילד גיבור הסיפור. כך שהספר עונה לא רק על דרישותיהם של צרכני ה"מופלא", אלא גם לדרישות החטטנים שבמבקרים. יש לו סוגה מנומקת.

נושא הגג הוא "קריאה בעידן האינטרנט", ואני רוצה להתחיל דווקא

מ"כתיבה" בעידן הזה, כי כולנו יודעים שסופר לילדים נסמך בעצם על ילדותו שלו, וממנה הוא מוציא את הרגישויות ולעתים אף את הנושאים שהוא כותב עליהם. מאחר שהיום העולם משתנה בלי הרף, המקום שהדור שלי כותב ממנו שונה עד מאוד, ולא תמיד אנחנו רלבנטיים. אצל הילדים אין חכמות: אם הם לא יורדים לסוף דעתך, הם מסתלקים. (למשל: הדור שלי גדל על איפוק עצום. בילדותי לא הכרתי את אבי, אשר שירת במלחמת העולם השנייה בהודו. נוכחותו הייתה במכתביו, אשר נסעו משך חודשיים באניותיו של צי הוד מלכותו, אם אלה לא טובעו על ידי הטורפדו היפני. עד שהוא הגיב על ציור ששלחתי לו עברו חודשים. היום הילדים מטלפנים בסלולרי או שולחים sms ברגע שקופץ להם משהו לראש. איך אוכל להעביר להם את חוויית האיפוק וההמתנה?)

ספרות לילדים שונה ומיוחדת מספרות למבוגרים: אם ניקח בהשאלה את ספר הבריאה, האדם (כתוב "אדם", לא "ילד") נברא בסוף היום השישי, כשכל העולם כבר היה שריר וקיים. בתודעה של המבוגר כבר קיים עולם שלם של פרטים: שיבוטה וסרדין ולוויתן וגעפילטע פיש. המבוגר גם למד כבר פיזיקה ואינו מאמין ל"שטויות", כגון שמיקי מאוז צועד באוויר או שחתול יכול לנעול מגפיים.

אצל הילד זה שונה: העולם נברא לעיניו ברגע שהוא מגלה אותו. עכשיו הוא ראה דג לראשונה - עכשיו הדג נברא לו. עוד אין לו שום מידע, אבל הוא מבחין בחוויה: גם אם אינו יודע שקוראים לזה שיבוטה, הוא מבחין בפרכוס ובנצנוץ; הוא סקרן לגלות אותם, והוא מופתע לראות את פעולתם. הוא גם עוד לא למד את חוק הכובד בפיזיקה, והוא מקבל שהכול אפשרי: אנחנו יכולים לעוף, והחתול יכול לנעול מגפיים.

על כן, בספרות מבוגרים, כשהסופר מבקש להעביר לקוראיו חוויה, עליו לנפות מן האינפורמציה שיש לקורא כבר בראש ולהוליך אותו אל החוויה המבוקשת: זה לא שיבוטה ולא סרדין אלא געפילטע פיש. בספרות לילדים הכלל הפוך: מן החוויה (איך עושה דג? פלום-פלום) אל האינפורמציה (זה דג, שמו שיבוטה; זו קציצה, שמה געפילטע פיש).

המבוגר כבר ראה הרבה ואינו מופתע בקלות, אבל ילד שרואה תופעה משונה (ג'ירפה, למשל; איזה מהנדס היה חותם על הפקה כזו?) מתמלא פליאה והפתעה. וזה בדיוק מה שהניע אותי לכתוב את הספר.

אני הגעתי לעולם המחשב כשילד מילדי השכונה שנהגו לבוא אליי למיץ של אחר הצהריים (זו החברותא של הקפה שלי) אמר לי: "היום אני לא יכול לבוא; קיבלתי תוכנה חדשה ואני נורא רוצה לנסות, אז אין לי זמן." התביישתי שילד בן שש יודע כל מיני דברים שאני אינני יודעת, וכדי לא לפגור הסתערתי על העולם החדש הזה, שבאמת מעביר אותך לצורת עבודה ולצורת חשיבה שונות מכל מה שידענו עד

הלום, בכל סוגי האמנות. ככתוב בספר הנ"ל - זו אוריינות חדשה לגמרי. מכל מקום, הייתי בתוך חוויית הגילוי. הלכתי לאט אל האינפורמציה, והייתי מופתעת. לכן הספר יצא ממקום כן, והכנות היא האלמנט שבלעדיו ספרים הם מלאכה ולא אמנות או טכניקה בלי הניצוץ. לא קשה לתפור עליה, אבל זה לא עושה את הספר.

נראה שזו הסיבה שהספר אמין, אף שהוא נמצא בעצם בין ריאליה לפנטסיה וירטואלית (ספר מצליח כשהפנטסיה של הסופר מתחברת לפנטסיה של הילד). הספר הוא תערובת של ריאליה, פנטסיה (או "מופלא"), תחקיר, מגמה, ועלילתו מתרחשת במרחב הווירטואלי.

ריאליה: בניגוד להארי פוטר, ששם יש ילד מסכן באופן מופרך שניחן בכוחות עליונים, כאן יש מציאות של ילד ישראלי רגיל: החצר שלו, הג'וקים, החתול שלו, המחשב שבבית, ההורים העובדים, קטעים מחיי בית הספר ומהדורות החדשות שנשפכות מאמצעי התקשורת. בארץ זה מאוד דומיננטי; מאזינים לחדשות ללא הרף, וכל בני הבית נתונים בהן. כמעט לא המצאתי כלום; כל האירועים המפלצתיים בספר דווחו בצורה זו ואחרת ברדיו הפתוח בסטודיו שלי ונכנסו ישר לעיפרון שלי. הדברים שנשמעים אצלנו באופן שגרתי בעצם כל כך מזעזעים, שפתאום חשבתי שלא ייתכן שכל הרשעות הזו היא מעשה ידי אדם וההסבר היחיד שיכול להיות הוא שהשדים כולם יצאו ממחילותיהם ומאיימים להרוס את העולם.

פנטסיה: הג'ינים, השדים, גיבורי המשנה המפעילים את כל העלילה המטורפת, פועלים בממשות של העולם הווירטואלי. נקודת המפגש בין שני העולמות אינה דלת סתרים אלא אתר באינטרנט. הרי במחשב אנו עוברים לסייבר ספייס, מרחב עצום שאין בו שום קרקע מתחת לרגליים. איש אינו רואה את האלקטרונים הנושאים את הדואר, והוא כלל וכלל לא מוחשי, אבל אנחנו נמצאים בו ימים ולילות; הוא קיים ופועל ונגיש ומשתמשים בו. ילדי כיתה א' כבר מגישים לי עבודות במחשב ומורידים לקראת ביקורי חומר מהאינטרנט.

תחקיר: היה לי חשוב מאוד להחיות את האגדות שלנו ושל המזרח הקדום, במקום כל המכשפים המיובאים של האחים גרים ודומיהם. יש לנו המון אגדות כאלה מאז שאשמדאי וחבר מרעיו היו נתינים של שלמה המלך, ולבדואים יש בכלל אוצר בלום. למדתי וחקרתי ומיקמתי את האירועים ממש אצלנו, עם השדים המקומיים של האזור וה"לוקיישן" האמיתי (הר העזאזל, נמלא עומקיה - תל נמלים המקודש לבדואים ליד באר שבע - מעיינות הגפרית ומכרות הנחושת בנגב).

מגמה: המגמה שלי הייתה, ברובד הפנימי, ללמד צרכנות נבונה של אמצעי התקשורת. התקשורת עושה עלינו מניפולציות בלי סוף. סאדאם לא נתפס ולא מת, אבל הוא הוצא להורג בכיכר הטלוויזיונית עם התמונה של ניתוח פסלו, ובזה

תם ונספה. המלחמה הסתיימה, לא מפני שהצבא יצא מעיראק והיריות פסקו, אלא מפני שבדיוק ביום ב' באמצע אפריל חדלו ה"ניו יורק טיימס" וה"ושינגטון פוסט" להוציא מוסף מלחמה יומי.

חשוב שהילדים ידעו לברות את הבר מן התבן ולהבחין בין תקשורת לבין עובדות ולהכניס את השפעתה של התקשורת למקום הראוי, שלא ישטפו להם את המוח. כי מידע עוד אינו ידע, וידע עוד אינו חכמה. צריך לדעת לצרוך את הידע ולחשוב.

הפרק החשוב ביותר בספר הוא פרק ד': העורך מחרחר חדשות. אין אירועים מסעירים, ועורך העיתון חושש שלא יקנו את העיתון; לכן הוא הופך איזו קטטה מקומית קטנה לאירוע בקנה מידה ארצי, על ידי גודל הכותרות והמיקום בעיתון וכו', ובכך מעורר עניין גדול בציבור. (שתים עשרה שנה הייתי עורכת עיתון, ואני יודעת איך זה עובד.) הציבור נסחף למשחק, ומה שקורה הוא שהתקשורת באמת מלבה מלחמה ענקית.

עוד סיבה שבחרתי להכניס את המגמה שלי לתוך פנטסיה היא, כפי שאומר בארי יוגארט בספרו "גשר הציפורים": לאגדה יש כתפיים הרבה יותר רחבות לשאת את המציאות מאשר לעובדות.

מגמה נוספת: להחיות את הפתגמים הנפלאים שלנו, שרובם ארמית. בזמני הם היו חלק מהלשון והתרבות, והיה לי חבל על דאבדין. השדים בספר מדברים ארמית, עם תרגום בשביל יוראי (גיבור הספר) ובשביל הקוראים. בסוף הספר יש גם ביאורי מילים ורשימת מקומות, כמו פעם, ובקטע הזה אני באמת מתחברת לילדות שלי.

אלה המקורות, התכנים, הרציונאל, המניעים, האמירה והרבידים השונים של הספר.

העלילה שקושרת את כל הדברים האלה מתרחשת באינטרנט, במערכת העיתון של העוזאזלים. גיבור הספר, יוראי, נקלע לשם בשיטוטיו לחפש חומר לשיעורים, מפה לשם נעשה כתב סמוי, מתערב במלחמת עולם נוראה שמחוללים השדים, מתאהב בלילי המתוקה דרך האתר, עובר סכנות והרפתקאות, ומציל את כולנו - מפני שאני מאמינה בכוחם של ילדים, וגם מפני שהוא היחיד שם שיודע לכתוב ויודע יחסי אנוש (בניגוד למקובל בפנטסיה, שבה בדרך כלל הבעיות נפתרות על ידי כוחות עליונים), וגם מפני שאני חסידה של הסוף הטוב.

הספר מתאר יחסים בין הילדים בעולם הטבעי, קטטות בין השדים לבין עצמם, המתאחדים נגד אויב משותף ותכף מתפלגים איש נגד רעהו, והספר מתאר גם מערכת של עיתון עם קריקטורה ועם מוסף ספרותי ושירי אשמדאי, למשל, כמעט מאבד את כוח שלטונו, מפני שהוא אינו מתמצא במחשבים, אין לו אתר באינטרנט,

והוא לא נגיש. לכן הנתינים שלו מצפצפים עליו ופורקים עול. ובעיקר יש בספר הרבה אירוניה והומור, מפני שזה כלי העבודה שלי גם בספרות וגם בחיים. הספר כולו, אף שהוא משייט ב"מופלא", מתרחש אפוא בעולם העכשווי, משתמש בסממנים של ספרות ילדים, והכותבת בעצמה באה מהחוויה ואינה מרמה. כנראה אלה הסיבות להצלחת הספר.

ואם יורשה לי, הערה לגבי קריאת ספרים בעידן זה:

כבר לעסנו את הנושא הילדים קוראים הרבה פחות, אבל יש קוראים, אם בהשפעת הורים ומורים ואם מפני שבכל הדורות היה אחוז מסוים באוכלוסייה של צרכני ספרות ואמנויות למיניהן - גם לפני שהדפוס שירת את התקשורת וקשר קוראים אליה ואל הספרים - ויהיה גם בעתיד. כלומר, קודם קראו רק אלה שבכלל למדו לקרוא, אחר כך לא היה אפשר לדעת מה קורה בעולם בלי לקרוא, ולכן כולם למדו לקרוא, וגילו גם את הספרות. כשהתקשורת עברה לאמצעים אלקטרוניים, עברו צרכניה מן המילה הכתובה, ונותרו רק צרכני תרבות הספרות. עידן המחשב והטלוויזיה בהחלט שינה את צרכנות הקריאה: הוא גימד את אוצר המילים ושם דגש על ויז'ואלס. אחרוני עיתוני הילדים, למשל, נסחפו לשם בתקווה להשתלב - המעצב הניח את הטקסטים על רקעים צבעוניים שהקשו על הקריאות, והוסיף פוסטרים כדי לטלנוז את הנייר. סתם טקסט כבר לא "דיבר". ואחרי זה בכלל פסו עיתוני הילדים מעולמנו. ראו את מוסף "שמנת" של "הארץ": הטקסט מודפס באותיות פטיט שאי אפשר לקרוא, כי ממילא זה חסר חשיבות, העיקר הם התצלומים, הוויז'ואלס.

אבל אמנויות הן צורך אנושי מאז שצירו על קירות המערה, ניגנו במקל על עור מתוח והתלקטו סביב מספר הסיפורים. גם המחשב הוא צינור להעברת ספרות, ויעידו מספר הכניסות לאתר "בקבוק", שבו, אגב, הסופרים שבינינו יכולים להוציא מחדש את ספריהם שאזלו. שם אפשר למצוא מכמנים ולהעניק חיים חדשים ליצירות. כמה משתמשים באתר הזה ומורידים ספרים? לא פחות מאשר היינו מצפים שיקרה בעידן שלנו. הכניסות לאתר רבות.

אינני חוקרת ומתנכת, ואין לי סקרים ומחקרים בעניין הזה, אבל מן המפגשים שאני מקיימת דרך "אמנות לעם", "סל תרבות" ו"סופר אורח" אני רואה את עבודתם של רכזי האוריינות והמורות, וכמו כל דבר שאנחנו רוצים להנחיל לילדים בתהליך גידולם, זה המקום להשקיע את מרב המשאבים. בסך הכול, כפי שאומר אחד השדים בספר, "כל דרקק לעיל - על אפו נופל" - כל היורק למעלה, הרוק נופל לו על האף. מי שיורק על התרבות, יחטוף את הליחה הירוקה בפרצופו ויישאר סמארקן. כי קריאה היא מילים, ומילים הן מחשבה, ובוודאי היום, בעידן האלקטרוני הכליכך מתוחכם, אי אפשר להפעיל מחשב בלי אותיות ומילים, ואי אפשר להסתדר בלי לחשוב.

ספרי קריאה לילדים ולנוער בנושא מחשבים ואינטרנט

ערכה: רננה גרין-שוקרון

ספרים

- תמר אדר, לאן נעלם הירוק?, ספריית מעריב, 1985, רמה 1
אלון ברזילי, הקוואים, מודן, 1998, רמה 3
עמי גדליה, ידידות ארוגה ברשת, ספריית פועלים, 2003, רמה 3
חנה גולדברג, מוישלה עולה על הדיסקט, כתר, 1994, רמה 2
עפרה גלברט, מכשפה מקולקלת, הקיבוץ המאוחד, 1996, רמה 2
אביבה חגי, המכשפה ודיסקט האימים של תמר, ידיעות אחרונות, 2000, רמה 2-3
ימימה טשרנוביץ, סבתא יצאה מהחלונות, כתר, 1997, רמה 1
נורית יובל, דבליו דבליו דבליו עזאזל, ידיעות אחרונות, 2000, רמה 3
ישראל לרמן, עורב אפור, דני ספרים, 1997, רמה 3
אורן ציבלין, ארז שלי, ידיעות אחרונות, 1997, רמה 1
סקוט קארד אורסון, המשחק של אנדר, אופוס, 1994, רמה 3
איאן קולפר, ארטמיס פאול, כנרת, 2003, רמה 3
זהבה קור, צנחן וחצי, משכל, 2002, רמה 3
אלי רוה, מחשב השעשועים שלי, מודן, 1990, רמה 2
לאה שנער, סיפורו של מחשב על בריאת העולם, 1999, רמה 2

סיפורים

- ימימה טשרנוביץ, "איך סדרתי את המחשב?" בתוך: אימא משעמם לי, כתר, 1986, רמה 2
אלי רוה, "ילד ללא חברים", בתוך: סיפורי חברות, דני ספרים, 1995, רמה 2
לאה שנער, "מתנה למתן", בתוך: זה קרה באמת, הצב"י, 1991, רמה 2-3

עזרים

- אורי אורבך, "יש לי משחק במחשב", בתוך: בגלל ילד אחד, ספריית בית אל, 1997, רמה 2
נעמי בן-גור, "אני יושב מול המחשב" בתוך: אני והמשחקים שלי, בעריכת מיריק שניר, הקיבוץ המאוחד, 1997, רמה 1
של סילברסטיין, "סופר סופר", בתוך: ליפול למעלה, מודן, 1997, רמה 2-3
נאוה סמל, "שיר ערש למחשב", בתוך: ישן הוא ער במקום אחר, ספריית פועלים, 2002, רמה 2-3

רמה 1: הגיל הרך-כיתה א'

רמה 2: כיתות ב'-ד'

רמה 3: כיתות ה'-חט"ב

אתרי אינטרנט לעידוד הקריאה

דפדף: www.dafdaf.co.il

כנפיים: www.knafaim.cet.ac.il/pages/main.asp

גלים: www.galim.org.il

עיון ומחקר

מ"שמעון ולוי" ועד "מסע בעקבות האהבה"

היחס לסמלי הנצרות בספרות הילדים העברית
מנחם רגב

ביום שישי בצהריים הלכתי לכנסיית מריאצקה, ישבתי מול המדונה ושמעתי את השקט אומר: "הגברת שלנו נרדמה ונצבעה בזהב, אחר־כך עלתה ונתקבלה במלכות השמים, לפני כן הייתה לה הארה, נולד לה בן, באו אליה נביאים וקוסמים ומכשפים, בנה הצלוב קם לתחייה ועלה לשמים." (...)
מריאצקה הייתה באמת עטופה זהב ואני הייתי עטוף אור וחשכה. למה נסעתי איני יודע. אולי אני הוא שמוטל עליו לשאת את זר הקוצים של מי שרוצה להביא מכאן אהבה. אחר־כך הלכתי לרובע היהודי והתפללתי מנחה של זים חול וערבית של שבת בבית כנסת רמ"א של רבי משה איסרליש. כשיצאתי מבית־הכנסת לאחר התפילה הצצתי משער סמוך אל בית קברות קטן, ראיתי את החומה שנקראת "כותל הדמעות", כי כולה עשויה משברי מצבות שבזמן הכיבוש הנאצי שימשו כמדרכות.¹

הערות עבוא

הקטע שהובא לעיל הוא מתוך ספר המסע של המשורר והסופר הישראלי בנימין שבילי, "פה לין הלילה". הצירוף המדהים של הכנסייה הקתולית והמדונה עם בית הכנסת של הרמ"א והתפילה בו בפולין, כשהכותב נמשך כמעט במידה שווה לשני הקטבים, הוא נדיר אפילו בספרות הישראלית של היום, המשוחררת כביכול מעכבות ומהתחייבויות תרבותיות ותיאולוגיות. המרחק התרבותי והסוציולוגי שעברה החברה היהודית דוברת העברית מאז ועד היום הוא באמת גדול מאוד. אין כל ספק בכך שלציונות החילונית ולחיים בישראל יש בהתפתחות הזאת חלק

נכבד. וייאמר כבר בראשית הדברים שכותב שורות אלה אינו עוסק בספרות ובספרות הילדים החרדית, אלא בספרות החילונית שהייתה מרכיב חשוב בתהליכי החילון של החברה היהודית.

כפי שיעלה מן הדוגמות מספרות הילדים העברית, הרי ה"מסורת" של התאמת הספרות היפה לקורא העברי ראשיתה בתקופת ההשכלה והמשכה בתקופת התחייה. משנפתחו שערי הספרות האירופית לבני הקהילה היהודית במזרח אירופה, ראו המתרגמים צורך "לקרב" את היצירות ואת הדמויות לעולמם של המשכילים היהודים, ואולי אף "להגן" עליהם מפני השפעות הבאות מעולם זר ואף עוין. ידועים התרגומים הראשונים למחזות של שקספיר: "רומיאו ויוליה" תורגם ל"רם ויעל", ו"אותלו" תורגם ל"איתאל הכושי". שערי הספרים הקלאסיים המתורגמים העידו כמאה עדים לאיזה קהל היו הספרים מכוונים. הנה שתי דוגמות: ספרו של דניאל דפו "רובינזון קרוזו" תורגם בשנת 1883 בוילנא בשם **ספר פור עוני**, ומוסבר בשער שהספר נועד "להעיר את לב הקורא למוסר השכל". ואם לא די בכך, צורפה גם מובאה מספר בן סירא: "זהב באש ייבחן ובן אדם בכור עוני".² ספר קלאסי אחר, שתורגם יותר מאוחר בשם "אוהל הדוד תום" מאת הארייט ביצ'רסטו, הוצג כך בשער הספר, שתורגם בוורשה בשנת 1896 **אוהל תום או החיים בין עבדי עולם**. וגם לו נוסף פסוק מסביר, "ואהבת לרעך כמוך".³ לפי השקפת האליטה הספרותית לא ייתכן לבזבז זמן על סתם סיפורים יפים. כדי להכשיר אותם לבוא בקהל יש להדגיש את הערך החברתי והמוסרי שלהם. דומה שהמתרגמים, שהיו חלוצים בשדה התרבות העברית, חששו שאם לא ידגישו את הבחינה הערכית של הספרים תימתח עליהם ביקורת, ואולי אף ירחיקו את הקוראים. וכך, עוד בטרם החל הקורא לקרוא בספר, הוא חש שהספרים של דפו וסטו כבר עברו טקס גיור...

תהליך של ייהוד

מן הניסיונות הראשונים של תרגום מהספרות האירופית אני עובר ביעף למאה העשרים בישראל. האם תהליך הייהוד של הספרים הגיע כאן לסיומו? "הנסיך הקטן" מאת סנט אכזפרי תורגם לראשונה על ידי אריה לרנר (בשנת תשי"ד). הוא מתרגם משפט מסוים כך: "הסברתי לו כי עצי הבאובב אינם שיחים קטנים, אלא עצים גדולים **כמבצרים**" (עמ' 16).⁴ והנה מתברר שלרנר ערך במשפט הזה שינוי מהותי. בתרגום של אותו ספר משנת 1933 על ידי אילנה המרמן היא מדייקת: "הסברתי לנסיך הקטן שהבאובבים אינם שיחים אלא עצים גדולים כמו **כנסיות**".⁵

* כל המילים והשורות הודגשו על ידי (מ"ר)

דוגמה מפתיעה אחרת הוא קובץ הסיפורים הקצרים של אריך קסטנר, "התיש אצל הספר", שיצא בארץ ב־ 1974.⁶ השם המקורי של הקובץ, על שם אחד הסיפורים, הוא החזיר אצל הספר. המתרגם החליט שאת הבהמה הטמאה יש להחליף בבהמה כשרה ומכובדת, התיש. בסיפור בשם זה מסופר על ילד המסתפר במספרה שבה הילדים המסתפרים רוכבים על בעלי חיים שונים בזמן שהספר מספר אותם. במקור נכתב: "בקצרה: שמו אוכף על החזיר וברטולד טיפס ועלה עליו." אבל בתרגום העברי: "סוף־סוף איכפו את התיש וברתולד נאלץ לעלות עליו."

הדוגמה השלישית לקוחה מהספר "כל השבט הזה" מאת ישראל לרמן, שיצא ב־ 1966.⁷ כמה אחים ביישוב ארצישראלי מציצים לתוך דירה של מתיישב חדש, והם רואים שעל הארון בדירה עומדים פסלים. שוקי מכריז: "צריך להכריז עליהם חרם." יותר מאוחר הם משוחחים על כך עם אביהם: "... וראינו מבעד לחלון על גבי הארון פסלים של גויים (...). ראינו שם שני פסלים, אחד עם זקן, והשני עם מצח גבוה. (...) 'ברור שהם גויים', פרץ מיכה. 'רק לגויים יש פסלים. ליהודים אין פסלים, אסור ליהודים לעשות פסלים ולהשתחוות להם.' " האב נוזף בהם על שהשליכו אבנים לעבר הבית, כי לדעת הילדים הדיירים שם הם "גויים". ואז האב מסביר להם שאלה הם פסלים של אישים מפורסמים: הרצל וביאליק... שלוש הדוגמות נלקחו מסביבה חילונית. האם חלה כאן הפנמה של מה שלמדו בבית הספר בתנ"ך, "לא תעשה לך פסל וכל תמונה"? כמובן בספר של לרמן זו סצנה קומית, אבל היא מעניינת מהבחינה של הפנמת ערכים מסורתיים. מדוע החליף לרנר את "הכנסיות" ב"מבצרים"? האם הוא חש שלא בנוח בשילוב "כנסיות" בתרגומו? ואולי הייתה זו דרישתו של המו"ל? אבל בספרו של קסטנר היה בהחלט שיתוף פעולה של המו"ל (או אולי יזמתו?): בציורים של למקה הוחלף החזיר בתיש!

מוכרת הגפרורים הקטנה

"מוכרת הגפרורים הקטנה" היא אחת המפורסמות במעשיות אנדרסן (1805-1875). זוהי מעשייה שבמהותה היא בעלת אופי נוצרי מובהק: היא מספרת על ילדי מסכנה שסבלה מובלט על רקע השמחה של חג המולד וסופה דומה לסיפור קדושים נוצרי אופייני. כדי להתחמם היא מדליקה את כל הגפרורים שבידה: "הדליקה עוד גפרור. עתה יושבת היא תחת אילן חג המולד, הנאה מאין כמוהו. גדול ונחמד היה עוד יותר מזה אשר ראתה מבעד לדלת הזכוכית אצל הסוחר העשיר בחג המולד (...). כל נרות חג המולד הגביהו יותר ויותר, עד כי ראתה שהם בעצם הכוכבים המזהירים."⁸ זהו תרגומו של אהרן אמיר משנת 1985.

כמאה שנה לפני כן תרגם את אותה המעשייה דוד פרישמן⁹. הוא היה ער לבעייתיות של תרגום הקובץ, וכתב בהקדמה, בין השאר:
ואני בגשתי להעתיק לעברית את סיפורי ההגדה האלה, ידעתי כי ייבצר ממני להעתיק מכל הבא לידי וכי עלי לבור היטב סיפורים מקרב הסיפורים ובחרתי את הסיפורים המקבילים יותר לרוח הקוראים העבריים; בייחוד נטשתי את הסיפורים הנשענים ביותר על האגדה הצפונית ואת הסיפורים הכתובים ברוח הנוצריות.

פרישמן כלל אמנם בקובץ את הסיפור על מוכרת הגפרורים, אך למרות הצהרתו החליט לייחד אותו. לסיפור קרא "הנערה הקטנה עם עצי הגפרית", אלא שמתחת לכותרת הוסיף בסוגריים: לחג החנוכה. חג המולד שבטקסט המקורי נמחק כליל: הסיפור מתרחש בליל השמיני מלילות החנוכה, ומתוארת אווירת החג היהודי: "ומתוך חלונות הבתים עולים אורים גדולים (...). כי חג חנוכה הוא לכל בני ישראל במושבותיהם (...). ואז חשבה בנפשה כי יושבת היא אל מול פני נר החנוכה" (במקום "אילן חג המולד"). בטקסט המקורי הסיפור מסתיים במילים "אך איש לא ידע אילו דברים נהדרים ראתה ובאיזה הוד הלכה עם סבתה הזקנה אל אושרה של השנה החדשה". פרישמן, עקבי בדרכו, מסיים כך: "ואולם איש לא ידע את הנפלאות ואת כל הנשגבות אשר ראתה ואת האור והשמחה אשר הביטו עיניה בעלותה עם אמה זקנתה השמימה באחרון מלילות חג החנוכה". פרישמן בחר בסיפור הזה, כי הגיבורה שלו היא ילדה ענייה ומסכנה כמו הגיבורים שכתבו עליהם בהרבה סיפורי ילדים באירופה, ובעקבותיהם גם סופרים עבריים (ביניהם גם פרישמן עצמו). הוא לא רצה לוותר על הסיפור, והגיש אותו לקוראים לאחר שעבר גיור כהלכה...

שבעים ושמונה שנים לאחר צאת תרגומו של פרישמן בוורשה חוזרת התופעה בישראל הציונית והחילונית. כוונתי לסיפור הקצר של קסטנר "פליקס מביא חרדל" (בקובץ הנזכר, "התיש אצל הספר"). הסיפור מתרחש במקור בחג המולד, בשנת 1927. וכך "מתאים" אותו המתרגם לקורא הישראלי באמצע שנות השבעים של המאה העשרים: "היה זה ליל ראשון של חנוכה שנת תרפ"ז". ובמקום אחר, ומדובר בגרמניה (!), הוא כותב: "בכל קומות הבתים התנצנצו נרות החנוכה הדולקים" (במקום עצי חג המולד). בעקביות הוא גם מגייר את השנה: "היה זה ליל ראשון של חנוכה שנת תרפ"ז" (במקור: 1927). בהמשך הסיפור ההורים מתבוננים "בתצלום בנם בגיל ברהמצווה" (במקור: בטקסט הקונפירמציה). ובסיום הסיפור כתב קסטנר: "מתחת לאילן חג המולד היו

מונחים הסיגרים של אבא, הכפפות של אימא והמצלמה הזולה.¹⁰ המתרגם, יעקב עדיני, מתרגם: "ליד החנוכייה היו מונחות הסיגרות של האב, הכפפות של האם והמצלמה הזולה."

האם אזכור חג המולד יש בו כדי להזיק לנפשם הרכה של הקוראים הצעירים? אבל אין לשכוח את השנאה ואת רדיפות הנוצרים שהיהודים היו נתונים להן, ואין לשכוח שסמלי הדת הנוצרית הפכו למושא של שנאה וסלידה מצד היהודים. כנראה אפילו קיומה של מדינה יהודית עצמאית, שיש לה קשרים ענפים עם אומות העולם, אין בה כדי להפיג רגשות קשים הנטועים עמוק בתוך התודעה היהודית.

חוטי הזהב

הספר "חוטי הזהב" בתרגומו העברי היה בזמנו פופולרי בקרב הקוראים הצעירים בארץ ישראל. הן הקוראים והן המחנכים לא יכלו לשער שהספר במקורו האנגלי הוא בעצם אלגוריה לילדים המטיפה לצינות לישוע ולאהבה אותו. המתרגמת, שאהבה את סיפור ההרפתקאות על הילד יורם שנטש את אביו האוהב וחזר אליו לאחר סבל וייסורים, "ניקתה" אותו מכל סממני הנצרות, והתעלמה מן ההקדמה התיאולוגית-החינוכית שבספר במקורו באנגלית. המחבר הוא נורמן מקליאוד (1812-1872), שהיה כומר ומטיף רב השפעה בדורו. הוא היה ידידה ואיש סודה של המלכה ויקטוריה. סיפוריו לילדים נושאים אופי דתי מוסרי.

בהקדמה לספר במקורו (שלא תורגמה לעברית) הוא פונה לילדיו ומסביר:¹¹ "המסר הוא שעלינו לסמוך תמיד על אלוקים ולעשות את הטוב והישר, וכך לאחוז בחוטי הזהב שלנו למרות כל פיתוי וסכנה. (...) סמכו על אלוקים ועשו תמיד את הישר בעיניו" (ההדגשה במקור - מ"ר). הוא מסיים באזכור דמויות מופת מכתבי הקודש:

עליכם להיזכר בסיפורים כמו על נח, אברהם, יוסף, משה, דוד ויהונתן, אליהו ואלישע, חזקיהו, ירמיהו, דניאל ושלושת רעיו וכו', יחד עם סיפורי 'מעשי השליחים' (בברית החדשה), שלא לדבר על תולדות ישוע הנוצרי שהוא מופת לכולנו" (ההדגשה שלי - מ"ר).

איני יודע אם המתרגמת ראתה את ההקדמה, ואם כן, אולי הושפעה מכך שכל הדמויות הנזכרות הן המתנ"ך ורק אחת היא מהברית החדשה? עיון מחודש בספר מלמד שהסיפור כולו הוא פאראפרזה לילדים על משל הבן האובד שבברית החדשה (מרקוס ט"ו 32): "לאחר ימים לא רבים אסף הבן הצעיר את כל אשר לו ויצא אל ארץ רחוקה ושם בזבז את רכושו בחיי הוללות." האב מתייחס

לחזרתו באהבה ומקבל את וידויו: "אבא, חטאתי לשמים ולך ואינני ראוי להיקרא עוד בנך." הבן השני, שנשאר ליד אביו, מתרעם על קבלת הפנים שגורכה לאחיו האובד שחזר. אביו מסביר לו: "בני (...), אתה תמיד אתי, וכל אשר לי שלך הוא. אבל מן הראוי לשוב ולשמוח כי אחיך היה מת והנה חזר לחיים, אבד והנה נמצא."

בגרסה העברית הנסיך נקרא בשם עברי, יורם, (במקור: אָרִיק), ומצבו מתואר כך: "אביך (המלך) שלח אותך בשליחות נבונה וטובה. חוט הזהב ניתן לך שהוביל אותך, וציוווד להחזיק בו ולא להרפות ממנו. אבל תחת לבטוח בו ולשמוע בקולו, עזבת את החוט כי הפצת לצוד פרפרים ולאסוף גרגרי יער ופרחים" (עמ' 45). החטא הכבד של חיי הוללות מתחלף כאן בציד פרפרים ובאיסוף גרגרי יער ופרחים! בתעיייתו ביער יורם סובל ייסורים ועינויים, "וכל זה בא עליך מפני שלא שמעת בקול אביך ולא בטחת באהבתו ובחכמתו" (עמ' 46).¹²

יורם מתייסר ברגשות אשמה: "אני גרוע הרבה יותר מאשר זאב המסכן (זהו שמו של הרועה שהוא פוגש בדרך), כי אני ידעתי מה ראוי לעשות ולא עשיתי. שמעת את הקול אך לא הקשבתי לו. הו, אבי, מדוע לא צייתתי לך?" לקראת שובו לבית אביו המלך הוא פוגש בשומר שקורא ול ולבניו מתוך "הספר הטוב" (כתבי הקודש). רק במקום אחד בספר מסופר שיוורם מתפלל את תפילת "אבינו שבשמים" (המופיעה בברית החדשה: "אבינו שבשמים, יתקדש שמך, תבוא מלכותך, ייעשה רצונך כבשמים כן בארץ" (מתי ו' 10)).

הסיפור מסתיים בשובו של יורם לחיק משפחתו: "חוט־הזהב נפל לארץ ונעלם באוויר (החוט הוא סמל לקשר המחודש עם האב, ועכשיו אין בו עוד צורך), ויורם ראה את בית אביו, הקטנים עם הגדולים, שנאספו לקבל את פני השב. בעוד רגע היה יורם בזרועות אביו. הקטנים התנפלו עליו ונשקו לו. לב יורם לא ידע את נפשו. נדמה לו, כי כל זה אינו אלא הלום" (עמ' 107).

הצלחת הסיפור "חוט הזהב" אצל הקורא הצעיר היהודי היא משום הערכים האוניברסליים של אבדן, תלאות וייסורים ושיבה סנטימנטלית אל האב ואל חיק המשפחה.

גלגולי "מכס ומוריץ"

בשנת 1865 פרסם וילהלם בוש, המשורר והצייר הגרמני, את הסיפור המחורז "מכס ומוריץ" בלוויית ציורים. שני השובבים יוזמים סדרה של תעלולים אכזריים-קומיים נגד אזרחים תמימים שהם קרבנות תעלוליהם: הגברת שיש לה לול של תרנגולות, החייט, המורה, הדוד, האופה. אבל סופם רע ומר: הם נטחנים

לגרעינים, וקרבנותיהם, בסופו של הסיפור, מצדיקים עליהם את הדין. החריזה הקצבית והמוזיקלית והסיטואציות הקומיות של קרבנות התעלולנים והאיורים, אולי ה"קומיקס" הראשונים, כל אלה יוצרים אווירה של הגזמות פרועות הרחוקות מן המציאות. סופם המר של המחבלים הקטנים הוא סיום "הגיוני" לחייהם, והוא מעורר חינך ולא דמעה.

הסיפור הקלאסי הזה (שהוא פופולרי עד היום בארצות הדוברות גרמנית) תורגם לעברית חמש פעמים.¹² לובושיצקי (1898) קרא ליצירה "שמעון ולוי", ואם לא די בכך, הוא הוסיף מוטו: "שמעון ולוי אחים, כלי חמס מכרותיהם" (בראשית מ"ט).⁵ כידוע נקמו שני האחים בבני שכם על אונס אחותם דינה: "ויהי ביום השלישי, בהיותם כואבים, וייקחו שני בני יעקב, שמעון ולוי, אחי דינה, איש חרבו, ויבואו אל העיר בטח ויהרגו כל זכר" (שם, לד 25). יעקב אביהם מגיב על ההרס ועל החורבן שהביאו על העיר: "עכרתם אותי להבאישני ביושב הארץ, בכנעני ובפריזי, ואני מתי מספר; ונאספו עליי והכוני ונשמדתי אני וביתי" (שם, 30). כאמור, בחלק האחרון מצדיקים אלה שסבלו מידי התעלולנים את הדין: "בקיצור, הכול שמחו מאוד, / כי בא קץ לאנשי שוד." כיצד הגיע לובושיצקי לאנלוגיה המשונה הזאת? אולי כי שני האחים גם בזזו את רכושם של אנשי שכם? ואולי הביע בכך את דעתו על חומרת מעשיהם של השובבים? ואולי יש בשם ובמוטו יותר משמך של תפיסה סאטירית?

אנדה עמיר ערכה שני שינויים משמעותיים: האחד הוא גיור שני התעלולנים וכינוים בשמות שהיו מקובלים בזמן ההוא ביישוב העברי, "גד ודן", אולי גם משום שבאותה תקופה היו כבר הנאצים בשלטון בגרמניה, ואין זה יאה שלגיבורים יינתנו שמות גרמניים! אבל השינוי השני הוא הרבה יותר משמעותי: היא השמיטה את התעלול שהשניים מבצעים נגד המורה. המורה באותה תקופה היה שייך לאליטה החינוכית והתרבותית, והרי לא ייתכן לחנך את הקורא הצעיר לזלזול במעמד המורה העברי!

בתעלול השישי של מכס ומוריץ נזכר במקור חג הפסחא. איך פתרו חלק מן המתרגמים את הבעיה הדתית הזאת? ליבושיצקי: "לפני חג הפסח, עת/ כל האופים אופים את/ הממתקים, המגדנות". עמיר: "לכבוד שבת, לכבוד חגים/ מכין אופה עוגות פרגים". שאר המתרגמים התעלמו מאזכור החג הנוצרי וכתבו כללית על חגים.

בתעלול השלישי מסופר על החייט שתפר, בין השאר, בגדים ליום ראשון ליבושיצקי שינה את יום ראשון לשבת: "הכול ידעו בכפרנו/ מר גמליאל חיטנו;/ בגדי שבת, בגדי חול/ הכין הוא בכפר לכול". המתרגמים האחרים דיברו כללית על בגדים חגיגיים.

בתעלול הרביעי המורה מנגן בימי ראשון על העוגב בכנסייה. כרמי שינתה את העוגב לפסנתר: "לנגינה כליל התמסר/ בשבתו אל הפסנתר". שאר המתרגמים התעלמו מן הקטע הזה, לבד מאחד, אופק: "יום אחד/ בשש בערך/ המורה יצא לדרך/ לנגן בכנסייה/ מזמורי הללויה". אופק הוא אמנם היחיד שהזכיר "כנסייה", אבל - וזה פתרון מוזר - במקום יום ראשון הוא כתב "יום אחד". מדוע הוא חשב שאזכור יום ראשון כיום המנוחה הנוצרי עלול להזיק לקורא הצעיר הישראלי-היהודי?

המתרגמים נקטו אפוא שתי דרכים ב"התאמת" הטקסט לקורא העברי הצעיר: האחת: השמטת אפיוזדות, כמו, למשל, התעלול למורה (עמיר); השנייה: שינוי שמות הדמויות לשמות עבריים. אך מכיוון שלא הכניסו שינויים באיורים (כמו החלפת החזיר בתיש בספר של קסטנר שהוזכר לעיל) או בקטעי טקסט שמתארים הוויי המנוגד לערך הייצוגי של שמות הדמויות, נוצרו לעתים סתירות. מה הם אפוא השמות החדשים? ליבושיצקי: שמעון ולוי, גמליאל החייט, תרניאל רב (!) הכפר. (חשוב לציין, שהגרסה של ליבושיצקי התפרסמה ללא האיורים, שהם חלק אינטגרלי מן היצירה.) כרמי: הותירה חלק מן השמות המקוריים והכניסה רק את המורה לקח. עמיר: גד ודן, גברת משה, החייט תיש, דוד מרדכי האיכר יהודה (אולי במתן השם הזה חשבה על האיכר העברי זקוף הקומה?). סלע: דודה סימה, מר תיש (קרוב לסיטואציה במקור; כך גם אצל עמיר), המורה יחנן, הדוד יוסף, האיכר יונתן. אופק: גברת שטרול (שינוי זה נעשה כדי שיתחרו עם "לול"), החייט למך, המורה פֶּקח, הדוד אפרים. הערה: בגרסת התרגום ליידש שונו ציורי הדמויות ו"הפכו" אותן ליהודים כשרים, מזוקנים ומכוסים ראש.¹⁴

גלגולי "הענק וגנו"

"הענק וגנו" הוא אחד מסיפורי הילדים המפורסמים של אוסקר ויילד (1854-1900). כמו דוד פרישמן בזמנו, גם המתרגם יעקב אורלנד היה ער לנושאים הנוצריים שבסיפורי ויילד, וכך כתב בהקדמה (ב-1947), שבה הוא מדבר על תרגומו של בן-אליעזר:

המתרגם המנוח פסח במכוון על אותן אגדות שרוח נוצרית מפעמת אותן, כנראה מתוך מה שביקש להימנע מלהיתן לפני בני הנעורים. אני התרתי לי "חטא" זה בהנחה שאין היפה עלול לגרום רעה אחרי הכול, אך למען הזהירות שינותי שינוי קל שבקל את הכיטויים הטעונים חשש

מבלי לפגוע בתוכן ומבלי להשמיט קטע כלשהו; סבורני, כי בני הנעורים לא יהיו נפגעים, עם כל היותם נשכרים יותר, והקורא המבוגר חזקה עליו שיעמוד על הדברים מאליו.¹⁵

גישתו של אורלנד היא ליברלית, ובכל זאת הוא מעיד על עצמו שפה ושם שינה "שינוי קל שבקל את הביטויים הטעונים חשש". במילים אחרות: הוא מתלבט בין שמירה על הדיוק שבתרגום מאנגלית ובין הכנסת הקטעים "העדינים" שבטקסט המקורי.

תרגומו של אורלנד היא מדויק, והנה הקטע הבעייתי שהמתרגמים האחרים של אותו סיפור ניסו להתמודד עמו: הענק, שפתח את גנו בפני הילדים, מזדקן ומצפה שהילד שפגש בו לפני שנים יופיע שוב: "לפתע שפסף את עיניו בפליאה והתבונן". אחד העצים פורח (בחורף), "ומתחתיו עמד הנער הקטון אשר אהב. בשמחה גדולה נחפז הענק לדוץ במורד המדרגות, ויצא החוצה אל הגן. הוא חצה את הדשא בחפזה ויתקרב אל הילד. ומשקרב אליו ביותר נתרעמו פניו בכעס וחרון ויאמר: 'מי הוא זה אשר מלאו לבו לפצוע אותך?' כי הנה היו על כפות ידיו של הילד עקבות שני מסמרים ועקבות שני מסמרים היו גם ברגליו הקטנות. 'מי הוא זה אשר העז לפצוע אותך?' קרא הענק; 'הגד לי ואנוכי אצא בחרבי הגדולה ואכנו'. 'לא' השיב הנער הקטון: 'בחוחי האילנות נפצעתי ואין אלה אלא פצעי האהבה!' 'ומי אתה?' אמר הענק ופחד זר נפל עליו, ויכרע ברך וישתחו לפני הילד. והילד חיך אל הענק ואמר לו: 'על כי נתת לי פעם לשחק בגנך, על כן עמי תבוא היום לשחק בגני שלי, הלא הוא גן העדן.' וכשבאו הילדים באותו יום אחר-הצהריים, עליזים ומשתובבים, מצאו את הענק מונח מתחת לאילן מכוסה כולו בפריחה לבנה" (עמ' 107-108).

זהו שיאו התיאולוגי של הסיפור: הילד, שעל פי חורי המסמרים בידיו וברגליו הוא התגלמותו של ישוע, הוא האלוקים שיוביל את הענק לגן העדן כגמול על מעשיו הטובים.

בן-אליעזר תרגם אף הוא את הסיפור, ופרסם אותו בקובץ שיצא ב-1924 שהוא קרא לו "הענק וגנו": "בגילה ירד הענק מעל המעלות וימהר אל הגן. וירץ בכל כוחו ויגש אל הילד. וכאשר קרב אליו, עמד משתאה: פני הילד היו זכים כפני כרוב, עיניו נוצצו ככוכבי שמים, וכל גופו הזהיר כזוהר הרקיע. 'מאין באת ואיפה היית?' 'מעולם האמת אני בא'... אז כרע הענק על ברכיו בהבינו כי זו נשמת הילד שעלתה למרום. והילד הביט בבת צחוק ויאמר: 'לפני שנים רבות פתחת לי את גנך, ועתה באתי להגיד לך, כי תלך אחריי אל גני, אל גן העדן'... וכאשר באו הילדים ככלות הלימודים אל הגן, מצאו את הענק שוכב מת מתחת

העץ המכוסה כולו פרחים לבנים" (עמ' 40).¹⁶ המתרגם "הפך" את הסמל הנוצרי, ובמקומו "יצר" את נשמת הילד שעלתה למרום. ובכל זאת השאיר את כריעת הברך של הענק אל מול הילד, והרי זה מנגוד לתפיסה היהודית. כדי לחזק את ייחוד הקטע השתמש המתרגם בקטע מתוך "הזכרת נשמות" שבסידור: "המצא מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים" (תפילת "קל מלא רחמים"). מתרגם אחר, ז' אריאל, הכניס אלמנט אחר:¹⁷ "פתאום ראו עיניו מחזה נפלא: בפניה הרחוקה בגן עמד עץ עטוף ציצים לבנים (...). ירד הענק בשמחה אל הגן וירץ לקחת את הילד. וכאשר ניגש אליו, חיבק אותו ונשק לו וקרא: 'אנה הלכת מעמי, ילדי החביב, ומאין באת?' ענה הילד בבת צחוק ואמר: 'הלכתי אל הענקים הרעים הסוגרים את גניהם בפני הילדים, ועתה באתי אליך. פעם נתת לי לשחק בגןך והיום תלך עמי אל גני, וגני - גן העדן!' ויהי כאשר שבו הילדים מבית הספר, ויסורו אל הגן ויראו והנה הענק שוכב מת תחת העץ, והעץ עטוף ציצים לבנים" (עמ' 117).

במקום הסמל הנוצרי שילב אריאל יסוד סיפורי שעל פיו הילד המסתורי עובר בגניהם של הענקים הרעים שסוגרים אותם בפני הילדים. האם הוא מעניש אותם? מכל מקום, התוספת הזאת מבליטה את טוב לבו של הענק. אריאל אף השמיט את הסצנה שבה הענק כורע ברך לפני הילד. המתרגם הרביעי, אוריאל אופק, נקט דרך משלו:¹⁸ "וכאשר עמד קרוב מאוד אליו האדימו פניו ברוב כעס והוא קרא: 'מי זה העז לפצוע אותך?' שכן על כפות ידיו של הילד נראו טביעותיהן של שתי ציפורניים, וטביעות שתי ציפורניים נראו גם על כפות רגליו הקטנות." (עמ' 21). אופק, המדייק בדרך כלל בתרגומו, התחמק מתרגום הסמלים הנוצריים כפשוטם, וכך יצא ש- שבאנגלית פירושו הן "מסמר" והן "ציפורן", נקבע בטקסט כציפורן, והרי זה הופך את הטקסט לבלתי-מובן לחלוטין! דווקא הפתורונות של בן-אליעזר ואריאל, עם היותם רחוקים במודע מן המקור, יש בהם היגיון פנימי מסוים.

הד לרדיפות

עצם קיומם של היהודים ומנהגי דתם היו תמיד לצנינים בעיני הגויים שחזרו ורדפו אותם באכזריות במשך דורות רבים. סירוב היהודים להכיר בנצרות ובישוע היה תמיד עילה תיאולוגית לרדיפות ולפוגרומים. העובדה שהיהודים היו חסרי מדינה הפכה אותם לקרבן תמידי של האנטישמיות הנוצרית. היהודים בעת החדשה שאפו לתרגם יצירות קלאסיות מספרות העולם לעברית, אך, מתוך חשש

מהשפעה על הקוראים הצעירים, השמיטו או שינו אותם קטעים שבהם הנצרות באה לידי ביטוי בוטה מדי.

בנימין טנא, סופר ישראלי שעלה כחלוץ מפולין, ראה את עצמו כמי שייעודו להציג לקוראים הצעירים בישראל את הוויי החיים שהיו בפולין לפני השואה. הוא עשה זאת בסדרת ספרים שיש בהם יסודות אוטוביוגרפיים. טנא, מבחינה זו, אינו אלא אחד מן היוצרים לילדים ולבני נוער בישראל שכתב על הגולה ועל השואה מתוך רצון לקרב את מה שהיה "שם" אל הקורא במדינת ישראל, שהגשימה לפי תפיסת דורו את חלום הדורות הציוני של היהודי הגאה היכול להשיב לגוי העוין מלחמה שיערה.

הקטעים שלהלן מתוך שניים מספריו יש בהם כדי לצייר את הרקע שמתוכו צמחה, בין השאר, הגישה המיוחדת והמיידת אל היצירות שנודנו לעיל:

"בצלו של עץ הערמון" הוא קובץ של סיפורי הוויי מורשה שבפולין בטרם שואה.¹⁹ וכך מתואר מצבם של היהודים בחצר אחת בסיפור "דוד וגלית": "היהודים, דיירי החצר, נתייראו מפני סטשק בכל ימות השבוע, לא כל שכן בימי ראשון בשבוע. באותו יום, הוא יום השבת של הנוצרים, זימן סטשק לביתו את חבר מרעיו, שהיו משתכרים ויוצאים לחצר, מצווחים בקולי-קולות ופותחים בתכתושה. סטשק ניצח על סיעתו, ובהופיעו בחצר, נעול מגפיו הגבוהים והמבהיקים וכולו אומר שררה, נפלה חתיתו על מאות היהודים. אלה אמרו: 'מנוול זה סכין של רוצח טמון לו במגפו ואוי לו למי שיתגרה בו!' " (עמ' 103).

לאחר שסטשק, הבריון הפולני, התעלל ביהודי החצר בחג הסוכות, פונה הילד המספר אל אביו, הידוע בכוחו הרב, ושואל אות מדוע אינו מגיב: "נשא אל"י אבא את עיניו העצובות ואמר: 'בני, אל לנו, היהודים, להתגרות בגויים. אנו בגלות, אבוי כי נתקיים בנו הפסוק 'איכה ירדוף אחד אלף ושניים רבבה'. אנו, היהודים ערבים זה לזה. אם ננקום באחד הגויים, מיד יעשו הללו יד אחת ויקומו עלינו לכלותינו. לא יועיל לנו מעשה-גבורה של יחיד. נגזר עלינו לסבול מהשפלות ולהתייסר ביסורים. 'עד מתי, אבא?' 'עד שיבוא משיח צדקנו' " (עמ' 105).

בספר אחר, "קורות כיתה אחת", שטנא מספר בו על ההוויי של תלמידים בבית ספר יהודי בוורשה שלפני השואה, מתואר ניצחונם של הילדים היהודים על התלמידים הפולנים בבית הספר השכן שתכננו להתנכל להם.²⁰ גרינברג, המנהיג שעמד בראש הקרב, נושא את נאום הניצחון: "כשלמדנו על כיבוש העיר עי, ולמך העיף אותי מן הכיתה כי התפרעתי בשיעור, לא העליתי על דעתי שיום יבוא ואשוב אל פרשת כיבושה של עי. אך כשסופר לי על הפוגרום שמתכנן ויקטור, ואני החלטתי שנילחם בפורעים, דפדפתי בספר יהושע, ומשהגעתי לפרק ח', נתחזר לי הכול. ואז יצאתי אל ביתו של שיפרין, והוא קיבל את תכניתי, כלומר

את התכנית שהוציא לפועל יהושע בן־נון" (עמ' 99).

נעשה נס ליהודי פולין, וקם בקרבם יהודי בעל כוחות מופלאים, שגם הגויים העריצו אותו: "שמו היה זישה ברטברד (דמות היסטורית). איני זוכר מתי שמעתי שם זה לראשונה, אך לא אשכח לעולם את הריגוש שתקף את כולנו בימים ההם. אנו היהודים, המוקפים המון־גויים זר ועוין שבז לנו על שום חולשתנו ופחדנותנו, דומה שהקיצונו בוקר אחד כמו מתוך חלום־סיוטים; הנה קם לנו גיבור שצוררנו מרכינים ראשם ומודים: יהודי זה עולה עלינו בכוחו ואין גוי שישווה לו! זישה ברייטברד היה מופיע באחד האולמים הגדולים שבעיר וכל מופע שלו משך אחריו קהל עצום ורב של יהודים ופולנים כאחד. (...) אבי, שהוקיר רגליו מבתי קולנוע ותיאטרון והעדיף לבלות את זמנו בעיון בספרי קודש, לא עצר כוח לעמוד בפני הפיתוי וערב אחד נטלנו עמו למופע של זישה ברייטברד. (...) אך אט־אט, בעודו עוקב אחרי מעלליו של זישה ברייטברד, נדלקו עיניו ושפתיו מלמלו: 'שמשון הגיבור!' " (עמ' 103-104).

היהודים שאבו נחמה מן העבר המקראי ההירואי שלהם: שמשון הגיבור ויהושע בן־נון. בעולם התרגום לעברית של הספרות הקלאסית האירופית הם יכלו לגייר את אותם קטעים שביטאו זרות ועוינות כלפי היהודים. בעולם הספר העברי הם יכלו להיות יהודים זקופי קומה, אשר מתוך תחושת עליונות תרבותית (שהייתה מנוגדת כל כך להווה הגלותי העלוב והמיוסר) הוסיפו מרכיבים עבריים גם לשערי הספרים המתורגמים.

התייחסות עבנית

החזרה לארץ ישראל והישגי הציונות אפשרו פתיחת אשנב, דרך הספרים הנכתבים בארץ, לתרבות ולדת שנתפסו בגולה כעוינות את הקיום היהודי; עתה אפשר היה לתאר את סמלי הנצרות באורח אובייקטיבי, ואפילו לתאר דמויות חיוביות של נוצרים אדוקים, בלי לחשוש מההשפעה הרעה על הקוראים הצעירים. להלן יובאו קטעים רלוונטיים מתוך שני ספרים: האחד הוא ספרו של הסופר הישראלי משה בן־שאול, "סוד המילים הבודדות", שבו מסופר על שיתוף פעולה, בתקופת המנדט הבריטי, בין יהודי טברייני לנזיר פרנציסקני בהברחת נשק ל"הגנה".²¹ הדברים מסופרים מפני ילד: "הרמתי את ראשי אט־אט ולכסנתי עיניי למקום אליו הורה באצבעו יונתן. שם, בקצהו של המשעול, על ספסל העץ הצבוע ירוק, ישבו זה לצד זה, יושבים ומשוחחים: האדון בחבוט מורנו ו... כומר! או אולי נזיר היה זה, עטוי בגלימה חומה וארוכה, ומצווארו ומטה משתלשלת לה שרשרת ארוכה שבקצה צלב" (עמ' 59). - "פסענו עד אשר הגענו אל... מקום הקבר הקדוש, היא הכנסייה הקדושה של

הנוצרים, בה לפי אמונתם נקבר המשיח ומשם עלה השמימה. אפלולית שררה בכנסייה, אך אנחנו נכנסנו פנימה. עמדנו שם, שנינו, בודדים, באחד החדרים המקומרים" (עמ' 87).

- "הנזיר הקטן אשר קידמנו בשערו של המנזר והובילנו אל האח אליה, תפקידו היה לקבל את האורחים הבאים אל המנזר. בדרך כלל היו אלה אנשי חוץ לארץ, נוצרים בני אותה כת, שבאו לבקר ואף השאירו דבר-תרומה למנזר הזה" (עמ' 90). הספר השני עוסק בתולדות המושבה האמריקאית בירושלים. שם הספר הוא "מסע בעקבות האהבה", מאת עמי גדליה.²² זהו סיפור אהבה בין נערה שוודית נוצרית, שהגיעה לירושלים כדי להתחקות אחרי שורשיה, ובין צעיר ירושלמי שהוא צאצא לתימנים שבני "המושבה" סייעו להם בזמנו, כשהיו העולים הראשונים מתימן. היא מתארת את אוירת הפלורליזם הדתי בעיר:

- "אני שומעת את צלילי העיר, את דגדגון פעמוני הכנסיות המתערבב בצפצוף חסר סבלנות של מכוניות; את קריאת המואזין ואת רעש הבולדוזרים המכשירים קרקעות לבניין שכונות חדשות; את רחש תפילות היהודים המשתלב בקריאת התגרנים בשווקים המרהיבים ואת בליל השפות הנשמע בכל מקום" (עמ' 39).

- "הם (בני המושבה האריקאית) ניהלו חיים משותפים והחלו במעשי תרומה ועזרה לאוכלוסייה המקומית בלי הבדל דת וגזע. הם קיימו יחסי רעות עם תושבי העיר: יהודים, מוסלמים ונוצרים בלי לעסוק בפעולה מיסיונרית" (עמ' 54).

- "ידעתי כי כאן (בירושלים) נולד וחי ישו משיחנו. כי כאן פעלו שליחיו. ידעי כי כאן אראה את מקום הולדתו ואת קברו" (עמ' 78).

- "בראש הבניין התנוססה הכותרת 'טליתא קומי' שפירושה, כך הוסבר לנו, 'נערה, התנערי!'. השם הזה, אני יודע, בא להזכיר את הנס שעשה ישו אדוננו כשעורר לחיים נערה מתה" (עמ' 87).

שני הסופרים לא תרגמו ספרים משפה אחרת; הם בחרו בנושאים שכתבו עליהם. תיאורי הדמויות והסביבה הנוצרית תוארו בטבעיות, כמתבקש ממרקם העלילה. מבחינתם היהדות אינה צריכה לחרוד לקיומה, והיא יכולה להתקיים בצד הדתות האחרות בישראל כשווה בין שוות.

הדוגמות שהובאו במאמר לקוחות מספרות הילדים העברית, אבל התופעה קיימת גם בספרות העברית החילונית למבוגרים מראשיתה בתקופת ההשכלה. ראוי היה להשוות את התופעה בשתי הספרויות, הן מבחינת הסופרים והמתרגמים והן מבחינת קהל היעד. הצבעתי על כך שהמגמה לייחד את הספרים המתורגמים היא אחת הדרכים שבהן הגיבה החברה היהודית על העוינות ועל האיבה של הסביבה הנכרית. אין ספק שהניכור רק העמיק את הדעות הקדומות לגבי סמלי הנצרות.

כפי שראינו הייתה הפנמה של הגישה "המשכילית" לגבי אותו נושא המגיעה עד ימינו במדינת ישראל.

הערות

1. בנימין שבילי, פה לין הלילה, שוקן, ירושלים-ת"א, 2002, עמ' 37-38.
2. יצחק ברמשה רומש, ספר כור עוני, וילנא, 1883.
3. ביטשער-סטאו, אוהל תום, העתיק אברהם זינגער, ורשא, 1896.
4. אי דה סנט אכופרי, הנסיך הקטן, מצרפתית אריה לרנר, עם עובד, תל אביב, תשי"ד, עמ' 16.
5. אי דה סנט אכופרי, הנסיך הקטן, מצרפתית אילנה המרמן, עם עובד, תל אביב, 1993, עמ' 18.
6. אריך קסטנר, התיש אצל הספר, מגרמנית יעקב עדיני, ציורים הורסט למקה, יזרעאל, 1974, עמ' 10.
7. ישראל לרמן, כל השבט הזה, עם עובד, תל אביב, 1966, עמ' 18-19.
8. ה"כ אנדרסן, "מוכרת הגפרורים הקטנה", אגדות אנדרסן, עברית אהרן אמיר, מסדה, גבעתיים, 1985, עמ' 171-173.
9. ה"כ אנדרסן, "הנערה הקטנה עם עצי הגפרית", הגדות וסיפורים, עברית דוד פרישמן, ספר ראשון, הוצאה רביעית, ווילנא, יצא לראשונה בוורשה ב-1896, עמ' 81-85.
10. Erich Kastner, Das Schwein beim Friseur und andere Geschichten, c. Dressler verlag, Hamburg, 1997.
11. Norman Macleod, The Gold Thread, London, 1981.
12. נורמן מקליאוד, חוט הזהב, מאנגלית צווס (עדה פיכמן), מצפה, תל אביב, תרצ"ח.
13. חמשת התרגומים של "מכס ומוריץ" מאת וילהלם בוש:
 - * אהרן ליבושיצקי, שמעון ולוי - מעשייה, תושיה, ורשה, 1898
 - * חוה כרמי, מכס ומוריץ זוממי המזימות, הוצאת יואכים ולדשטיין ושות', תל אביב, 1938
 - * אנדה פינקרפלד-עמיר, גד ודן, שישה תעלולים של שני טובבים, הוצאת "ניב", תל אביב, 1939
 - * אורי סלע, מקס ומוריץ, הוצאת אי לוי-אפשטיין, 1971
 - * אוריאל אופק, מקס ומוריץ - תעלולים מסופרים בחזורים וציורים, זמורה-ביתן, 1991.
14. חנא שמרוק, "עיונים בדרכי הקליטה של ספרות ילדים לאי-הודית ביידיש", בתוך: עיונים בספרות: דברים שנאמרו בערב לכבוד דב סדן במלאת לו שמונים וחמש שנה, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשמ"ח, עמ' 59-87.
15. אוסקר וילד, "הענק וגנו", ספר האגדות, עברית יעקב אורלנד, ירושלים, 1947.
16. אוסקר וילד, "הענק וגנו", אגדות, תרגם מ' בן-אליעזר, הוצאת "אמנות", פרנקפורט-מוסקבה-אודיסה, 1924.
17. זי אריאל (ליקט וכתב), "הענק וגנו" 101 מעשיות, אגדות וסיפורים, "אמנות" תל אביב, מהדורה רביעית, 1946 (ראשונה ב-1930).
18. אוסקר וילד, "הענק וגנו", הזמיר והשושנה - אגדות וסיפורים, מאנגלית: אוריאל אופק, עם עובד, תל אביב, תשמ"ט
19. בנימין טנא, בצלו של עץ הערמון, ספריית פועלים, תל אביב, 1973.
20. בנימין טנא, קורות כיתה אחת, עם עובד, תל אביב, 1976.
21. משה בן-שאו, סוד המילים הבודדות, מסדה, רמת גן, 1970.
22. עמי גדליה, מסע בעקבות האהבה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1995.
 - * מנחם רגב, "על שתי יצירות מיוחדות", ספרות ילדים ונוער, שנה י"א, חוברת ב"ג, 1985.
 - * מנחם רגב, איך נעלמו פצעי ישוע מן הסיפור "הענק וגנו", הארץ, 21.3.03.
 - * מנחם רגב, "עליסה בארץ העברית" (על השירים בשני תרגומים של ספרו של לואיס קרול), בתוך: תחושתו של אדם המתגנב אל ילדותו, כרמל, ירושלים, 2002, עמ' 123-134.

טקסט העטיפה של ספר כתמרוז לקורא

מאת ניצה פרילוק

האם אפשר ורצוי לבחור ספר לקריאה ולעיון על-פי הטקסט שעל העטיפה? יש הפונים לספר בזכות הסופר או בעקבות המלצה, יש המעוניינים לקרוא רומן לאחד שצפו בסרט שעובד על-פיו או משום שהספר הוא רב-מכר וחשוב להם להיות מעודכנים. אך רבים המקרים שבהם האדם רוצה או צריך להחליט בעצמו אם לקרוא ספר מסוים - רומן או ספר עיון - למשל למטרת לימוד. הדפים הבאים מוקדשים למה שאפשר ללמוד על הספר מהטקסט שעל עטיפתו האחורית.

לפנינו הז'אנר של טקסט העטיפה

הטקסט שעל העטיפה האחורית של ספר הוא טקסט קצר יחסית, שמטרתו, כמין גריין, לצוד את עינו ואת לבו של הקורא הפוטנציאלי (ילד או מבוגר) על ידי הבלטת המרתק, החדשני או החשוב באותו ספר - כדי שיירכש וייקרא. טקסט זה הוא החוליה המקשרת בין תכניו של הספר לעיצוב החיצוני שלו, והפונקציה שלו הגיעה לכלל חשיבות עם חדירתו של הספר לשכבות הציבור הרחבות והפיכתו בתרבותנו ל"מוצר". אדיזתו של מוצר אמורה לסייע לשיווקו; לכן נוספים לעטיפה תמונה, צבע, טיפוגרפיה מושכת וברק גרפי, בצד הטקסט המיועד לשמש כרטיס הביקור של הספר.

יסודות מידעיים, פרשניים, תיאוריים, מדריכים ופרסומיים חוברים יחדיו בטקסט העטיפה. כיוון שהטקסט מלווה מוצר תרבות - ספר, ולא צעצוע, בגד או מכונית - הרי הכתיבה הפרסומית משתדלת להיות מאופקת ומרוסנת, בנוסח "האצילות מחייבת". על כן, גם אם הטקסט שופע הבטחות (גלויות או סמויות) להנאה, לבידור, לחוויה אינטלקטואלית או ריגושים, למידע מעודכן - הרי הפניות הישירות לנמען לשם דרבנו לקריאה הן מעטות יחסית בטקסט העטיפה, שאפשר להגדירו כז'אנר. טקסט זה אינו תקציר או סיכום; אין כאן התחייבות לאובייקטיביות או למהימנות גבוהה, ומבחינה מבנית אין הוא חייב להיות לכיד וממוקד בעניין אחד.

לשונו של טקסט העטיפה עשויה לרמז לא מעט על לשון הספר ועל סגנונו. רמת הלשון של טקסט זה היא לרוב בינונית ומעלה. כשהספר הוא רומן או קובץ שירה, הכתוב על העטיפה עשוי לנטות ללשון גבוהה ועשירה במטפוריקה, ואילו טקסט העוטף ספר עיון מדעי יתאפיין בשימוש במונחים מקצועיים-מדעיים ובמילים לועזיות. וכך אפוא אפשר לצפות שבטקסט העטיפה של ספר המשתיך למדעי היהדות ישולבו צירופים וניבים מהמקורות היהודיים. גלישות למשלב

נמוך ולביטויי סלנג בלשון הדיבור (במיוחד אם אינם מוקפים במרכאות) עשויות לסמן לעתים פנייה לנמענים מפלח אוכלוסייה מסוים. לעתים נמצא גם דמיון בין הז'אנר של הספר עצמו (רומן, ספר מדע, מדריך) לבין מאפייניו הסגנוניים (התמטיים והמבניים) של הטקסט שעל העטיפה האחורית. כך למשל בספרים שייעודם הברור הוא הדרכה (חינוך, בישול, בריאות ואפילו חתונה) אף טקסט העטיפה ייבנה כטקסט מדריך: תובא בו סדרה של שאלות אמתיות (לא שאלות רטוריות ולא שאלות אירוניות) אשר יתמקדו בסוגיות מן התחום, ותשובות לשאלות אלה ימצא הקורא כמובן בדפי הספר. וכך טקסט העטיפה של ספר בדיוני (רומן, נובלה או סיפורים קצרים) יהיה בעיקרו נרטיוו: ירמזו על העלילה, יזכיר את הדמויות הראשיות או יאיר אירוע שיא בסיפור. ואילו ספרי עיון ומחקר יתהדרו בכובד ראש ובהיבט האינטלקטואלי-המדעי שלהם גם בטקסט העטיפה. עטיפתו של ספר מדע עשויה להיבנות משורה של חוות דעת מפי אנשי אקדמיה בכירים, ודבריהם יודפסו כמובאות, ללא כל עריכה וללא דברי קישור ביניהם.

ההיבטים הפרסומיים באים לידי ביטוי בשימושי הלשון כמו קונוטציות (העומס הריגושי של מילים), חיוביות כמובן, סופרלטיבים ("הטוב בסוגו") והכללות גורפות ("כולם", "יצירת המופת של השנה"). שימושים אלה יבואו בצד דברי שבח ישירים על היצירה או על היוצר מפי כותב עלום-שם (העורך, המוציא לאור, הפרסומאי, ואפילו הסופר עצמו) או מפי כותב בעל שם ובעל מעמד (פרופסור או חוקר בתחום, עיתונאי חריף ופופולרי), הנמנה בתודעת הציבור על האליטה התרבותית בארץ או מחוצה לה.

לעתים אישיותו של המחבר (או הסופר) כה בולטת בטקסט העטיפה, ונוסף אף תצלום שלו, עד שקשה להבחין מי במרכז: היוצר או היצירה. ואכן במקרים רבים אנו "קונים" את אמנותו ואת חכמתו של המחבר - בין שהוא סופר בעל מוניטין, מדען דגול, איש הגות, פוליטיקאי או ידוען - בשעה שאנו נוטלים את הספר לקריאה.

פריסת טקסט העטיפה לרכיביו

נבחין בטקסט העטיפה בשלושה רכיבים עיקריים: (א) תוכן הספר (ב) מחבר הספר (ג) הערכת הספר.

1.0 תוכן הספר

- 1.1 מהלך העלילה (פרולוג או נקודת שיא)
- 1.2 הנושא/ הבעיה/ העימות/ הסוגיה
- 1.3 הדמות הראשית וגורלה (או קווי אפיון)

1.4 הרקע לעלילה (תקופה, מיקום גיאוגרפי, מעמד חברתי)

1.5 דרכי הכתיבה/ שיטות המחקר/ רעיונות/ סמלים

1.6 הז'אנר - סוג הספר.

2.0 המחבר

2.1 פרטים ביוגרפיים

2.2 מועד כתיבת הספר (או נסיבות הכתיבה)

2.3 פרסים ספרותיים שהמחבר זכה בהם (יוקרתו ופרסומו)

2.4 ספרים נוספים של המחבר

2.5 (תצלום של המחבר).

3.0 דברי הערכה

3.1 התרשמות כללית חיובית (כגון "ממיטב יצירתו", "נהניתי לקרוא")

3.2 דברי הערכה ישירים (סגנון הכותב או ביקורת היצירה)

3.3 חוות דעת של אנשי שם על הספר או על המחבר/הסופר

3.4 הערכה סמויה באמצעות שימושי הלשון (קונוטציות, סופרלטיבים וכו')

3.5 הערכה משתמעת (תרגום הספר לשפות רבות/ עיבוד הספר לסרט, לסדרת

טלוויזיה או להצגה)

3.6 בשבח התרגום לעברית.

ברור ששלושת הרכיבים אינם בעלי משקל זהה בספרים השונים. עורך הטקסט יקבע על-פי מגמתו ובהתאם לספר עצמו מה יודגש ומה יוצנע, מה יופיע ב"חזית" הטקסט ומה ברקע. הדגם כולל כאמור את התת-רכיבים השכיחים בעטיפות ספרים, ואין לצפות שבכל עטיפה יופיעו בשיטתיות כל הרכיבים הללו. כמו כן יצוין כי הדגם במלואו מותאם לז'אנר הסיפורת; לסוגים אחרים של ספרים (כגון עיון, מחקר או הדרכה) יתאימו תת-רכיבים אחדים מתוכו. הדגם הולם ספרים לילדים כמו גם ספרים למבוגרים.

עיון בעטיפות ספרים לילדים ולבני נוער

מובאים כאן, כלשונם, טקסטים המופיעים על עטיפת ספרים המיועדים לילדים ולבני הנוער. הטקסטים ממוינים לשלוש קטגוריות על-פי הז'אנר הספרותי: ספרי קריאה, ספרי הדרכה וספרי מדע. העיון בכל טקסט ידגים את השימוש בדגם שתואר לעיל, כלומר ייעשה על-פי רכיביו התמטיים של הטקסט ובהתאם למאפיינים לשוניים-סמנטיים הבונים את הרטוריקה הפרסומית של הטקסט.

שתי ערים, מאת צ'רלס דיקנס

צ'רלס דיקנס, מגדולי הסופרים באנגליה, נולד במאה ה-19 (1812-1870) למשפחה ענייה מאוד, ואף שלא רכש חינוך פורמלי מסודר, שימשה לו סביבת נעוריו תוכן לכתיבת ספריו. סגנונו כובש הלב ואווירת ההזדהות שהוא יוצר עם הגיבורים וגורלם, כתיאורים רגשיים וסטייריים, גורמים לכך שספריו מבוקשים מאוד בקרב צעירים ומבוגרים כאחד. עם ספריו המפורסמים ביותר נמנים "אוליבר טוויסט", "דיוויד קופרפילד", "בית ממכר עתיקות", מועדון הפיקוויקים", "תקוות גדולות", "שתי ערים" ועוד.

הספר "שתי ערים" מגולל את הסיפור של ד"ר מאנט, היוצא לחופשי, שבור ורצוצ, לאחר שנים ארוכות בבית הכלא הנורא, הבסטיליה. למזלו, מגיעה בתו לוסי, ולוקחת אותו ללונדון. כאן זוכה ד"ר מאנט לכריאות מחודשת, ולוסי נישאת לשארל דארני, בן צרפת המתגורר אף הוא בלונדון. עם זאת המהפכה הצרפתית שמה קץ פתאומי לשלוות חייהם המשותפת, ודארני חוזר לצרפת ומוצא עצמו בסכנה גדולה. חוקים חדשים נחקקו, בתי הכלא מלאים בבני אצילים, והגיליוטינה מופעלת בקביעות.

הוצאת "עופרים" גאה להגיש לקוראיה נוסח חדש של הספר "שתי ערים" מאת צ'רלס דיקנס. על-פי טקסט העטיפה, "שתי ערים" הוא סיפור היסטורי מימי המהפכה הצרפתית. זיהוי הז'אנר הסיפורי מצריך ידע רקע מסוים של הקורא הצעיר. נוח לכמת את הטקסט על-פי הפרופיל שהוצע לעיל: מבחינת התוכן (התת-דרכיבים 1.1, 1.2, 1.3, 1.4), המחבר (2.1, 2.3, 2.4) וההערכה (3.2, 3.4). בשימושי הלשון בולטים הסופרלטיבים (הנכונים מבחינה עובדתית) "מגדולי הסופרים" ו"ספריו מבוקשים מאוד" והקונוטציות החיוביות "כובש לב", "גאה להגיש" ו"נוסח חדש". אגב, נוסח הטקסט אינו רהוט, וניכר שלא זכה לעריכה מקצועית (למשל, המשפט הראשון, שסביבת נעוריו של דיקנס שימשה תוכן לעלילות ספריו, אינו נובע לוגית מפסוקית הוויתור "אף שלא רכש חינוך פורמלי").

חבורת "לא אירא" בעבצע חילוץ, מאת ג' אבי-נתן

המכתב המשווע לעזרה, שנמצא על ידי חבורת "לא אירא", מוביל אותם דרך חדרי המדרגות, הזקוקים לניקיון, אל הנוף הקסום של הרי הגליל - נחל כזיב וראש הנקרה - ולהרפתקה עוצרת נשימה.

מה לשלומי מתלמוד התורה עם יואב החילוני בחדר אחד? מדוע קורא ידידיה לעופר - אבא? למה מתגנבות שתי דמויות באמצע הלילה למשרדו של דוקטור לואיס? על כל השאלות הללו ועל רבות אחרות - תקבלו תשובות בסיפור שלפניכם. הוצאת "חזון" שמחה להגיש לכם ספר ברמה ספרותית וחינוכית גבוהה!

הז'אנר של "חבורת 'לא אירא'" הוא בלש המיועד לאוכלוסייה דתית ("לא אירא" כאזכור מהמקרא ומהתפילה). הטקסט פותח במשפט חיווי וממשיך במשפטי שאלה קצרים שהפונקציה הרטורית שלהם היא יצירת סקרנות ומתח. טקסט העטיפה נכתב אפוא כמנווט ומכוון לז'אנר הסיפורי, והבזקי העלילה על דמויותיה שבסדרת השאלות אינם אמורים להבהיר ולספק מידע, אלא לבנות טקסט אניגמטי. ההיבט הפרסומי מתבטא בסופרלטיבים "עוצרת נשימה" ו"קסום" ובשבח עצמי "ההוצאה שמחה" ו"רמה ספרותית וחינוכית גבוהה". רכיבי "המחבר" נשמטו מהעטיפה, והסיבה נראית ברורה למדיי (מבחינת שתיקה כהודאה דמיא).

ב. ספרי הדרכה

שני הטקסטים שיבואו כאן מתאפיינים מבחינה לשונית בפנייה ישירה לנמען (בשימוש בגוף שני רבים) ובשורה של שאלות המשקפות את תוכן הספר. נקודת המוצא היא קושי כלשהו במציאות החיים (התמודדות עם רגשות או הפעלת הילדים בימי החופשה), והספר מציע פתרון לבעיה.

רגשות, מאת ג'אנין אימוס

האם אתם מכינים את רגשותיכם? האם אתם מצליחים להתמודד אתם? כל אחד מאתנו חש לפעמים עצבות או בדידות, עלבון או קנאה, כעס או פחד. כאשר תקראו את הסיפורים האלה, בוודאי תגלו פעמים רבות את הרגשות שאתם עצמכם הרגשתם. המחברת של הסיפורים האלה מעודדת אתכם לשוחח על רגשותיכם ועל בעיותיכם, ומסבירה כי זהו צורך טבעי. היא עוזרת לכם לעשות את הצעד הראשון בדרך להתגברות על הקשיים העומדים בפניכם. הספרים שבסדרה: פחד, כעס, עלבון, קנאה, בדידות, עצבות. הז'אנר הוא מדריך בתחום הפסיכולוגי (1.6), המתמקד בבעיות אישיות (1.2): הבנת רגשות ותוכנה עצמית. השיטה או הדרך להתמודדות (1.5) היא שיחה, דיבור על הרגשות ועל הבעיות. המחברת (2.0) מזכרת לא בשמה (שאינו בעל משמעות לילדים), אלא בדרך הטיפולית: עידוד והסבר. הממד האוניברסלי של התופעה בדרך של הכללה ("כל אחד מאתנו חש לפעמים עצבות או...") אמור להרגיע (3.2) כמו גם לספק אמפתיה וחיוק הדימוי העצמי. פרסומת מעודנת ההולמת את הז'אנר מתבטאת בפירוט הספרים שבסדרה (2.4).

ספר החופש והחגים, מאת נוגה טננבאום

איך מעסיקים את הילדים בחורף כשבחוץ קר וגשום? מה מציעים להם בחופש הגדול? מה עושים אתם לכבוד ראש השנה, בחופשת חנוכה ולקראת פורים? בספר הזה תמצאו שפע של רעיונות יצירתיים לפעילויות מהנות לכל החגים והחופשים, מתוך ירחון הילדים "קנגורו", שזוכה להערכה רבה מצד הילדים ומצד אנשי חינוך ופסיכולוגים. נוגה טננבאום, עורכת "קנגורו", אספה בספר זה הצעות לפעילויות מסורתיות וגם חדשניות לכל החגים והחופשים. הפעילויות

בספר מסודרות לפי עונות השנה ולפי סדר החגים, והן מלאות דמיון אך פשוטות, וכל אחד יכול לעשות אותן בבית מחוברים פשוטים ויומיומיים: מתנות לראש השנה, עציצים מקושטים לט"ו בשבט, מסיכות ותחפושות לפורים ועוד פעילויות מלאות דמיון, בצילומים מרהיבים ועיצוב מוקפד. זהו ספר מומלץ לכל משפחה שיש בה ילדים שמחים ופעלתניים.

סדרת השאלות מבטאת קשיים בהתנהלות של הורים עם ילדים בחופשה (1.2). התרת הקושי מקופלת בספר, ובכך יש משום דברי הערכה ישירים (3.2). המחברת (2.4) היא גם עורכת כתב עת. הפעילויות המוצעות מתוארות (1.5, דרכים) ומהוללות בפה מלא (3.2) - "מלאות דמיון אך פשוטות" - וההערכה לספר באה באמצעות סופרלטיבים וקונוטציות (3.4): "מהנות", "מרהיבים", "מוקפד", "שמחים ופעלתניים". הטון הפרסומי בולט בטקסט זה במיוחד. חוות דעת נלהבת של פסיכולוגים ואנשי חינוך (3.3) והביטויים "הערכה רבה", "מומלץ" ו"כל אחד יכול" אמורים לתרום למדריך את יוקרתו ולדרבן את הקורא להשתמש בו.

ג. ספרי עדע לנוער

תולדות האנושות, מאת הדריק ר' ואן לון

בספרו זה, אשר תורגם לעשרות שפות והופץ במאות מהדורות בכל רחבי תבל, מגיש המחבר בצורה פופולרית ותמציתית את קורות תולדות האנושות מהזמנים הפרהיסטוריים עד תקופתנו אנו. ה"ו" ואן לון הצליח לתאר כאן את המאורעות והמעשים שקבעו את גורלה של האנושות, ולתת בכך הזדמנות לקבל מושג מה על תולדות האנושות גם לאלה מהקוראים, שזמנם או שמידת השכלתם לא מאפשרים להם לקרוא בספרי היסטוריה עבי כרס.

בכל פרק מפרקי הספר - יהא זה על האדם הפרהיסטורי, על תולדות מצרים, ישראל או יוון, על פרס או רומא, ימי הביניים והרנסנס, על תקופת התגליות הגדולות, על גרמניה של הקיסרים או צרפת של נפוליאון והמהפכה, רוסיה, אנגליה או ארצות הברית של אמריקה, תקופת הֶרַאקְלִיזְה הגדולה או הקדמה החברתית ועד להתפשטות הקולוניאלית - בכל הפרקים, הכתובים בסגנון מרתק ומיוחד במינו, נאמן המחבר להגדרתו מהו תפקידו של ההיסטוריון: לתאר את המאורעות ולא להיות להם שופט.

הטקסט פותח בשבחו של הספר (3.6) ובדרך הכתיבה (1.5) המיוחדת למחבר. הגישה הפטרונית ניכרת ברצון להבליט את כוחו של המחבר (2.0) לתת להדיוטות (כלומר למי שאינו מסוגל להתמודד עם ספר מעמיק) "מושג מה" על ההיסטוריה האנושית (הז'אנר, 1.6). הטקסט מתמקד בשבחו של המחבר ובסגנונו ה"מרתק" וה"מיוחד במינו" (3.4) ועם זאת "פופולרי" ו"תמציתי". יומרנותו של הטקסט מתגלה בניסוח הגדרה לתפקידו של ההיסטוריון - לתאר מאורעות ולא להיות שופט - ובכך יש התעלמות מסוגיה רחבה בחקר ההיסטוריה, והיא העדר

האפשרות לאובייקטיביות בתיאור עובדות ובבחירת הפרטים והתלות של "עובדה" במקור ההיסטורי המסוים ובמגמתו האידיולוגית.

לכסיקון היסטורי, מאת אהרן אריאל (עורך: פרופ' יהושע פראוור)

זה זמן רב מורגש בציבור הרחב הצורך בספר עזר במקצוע ההיסטוריה, הן לתלמידי בתי הספר לדוגמתם, הן למתעניינים בספרות ההיסטורית [...] הלכסיקון ההיסטורי המוצע לקורא העברי מנסה למלא צורך חיוני זה [...]

הערכים בלכסיקון זה חורגים בהרבה מן המקובל לגבי ערכים במילון היסטורי, שהרצאתו מצומצמת ומקוטעת ביותר. תקוותנו שנוסח כתיבה זה של הערכים עונה לצורכי הציבור לו נועד, ובו ימצא אינפורמציה תמציתית על אנשים, מקומות, מוסדות ומושגים המהווים את לבני הבנייה של המדע ההיסטורי.

נקודת המוצא הפרסומית של טקסט עטיפה זה (שהבאנו ממנו קטעים בלבד) הוא החסר בספר מסוג זה (1.6) - לקסיקון היסטורי. מאפייני הז'אנר מוסברים בהקשר של מילון היסטורי. העורך הוא בעל שם (3.3), והילתו המקצועית חשובה משל המחבר. נוסח הכתיבה (1.5) אמור לענות על צורכי אוכלוסיית היעד. מוען הטקסט מבצבץ בביטוי "תקוותנו ש" (3.1), ובכך הוא משלים את דברי ההערכה על ספר היען.

הרטוריקה של לשון הפרסומת בטקסט

נביא כאן סדרה של היגדים וצירופים שלוקטו מתוך עטיפות של ספרים למבוגרים. ההיגדים סודרו בחטיבות, וריכוזם יחדיו מבליט את מגוון הדרכים והאמצעים הרטוריים המשרתים בטקסט מסוג זה את הפונקציה הפרסומית. אנשי האקדמיה על ספר מחקר מדעי: "עבודת מחקר חשובה מאוד" / "המחקר המקיף והממצה היחיד של הנושא הנדון" / "נדבך חשוב בחקר" ... / "פריים של טובי החוקרים ובני הסמך".

שבחים על הספר מפי כותב עלום שם: "ספר חכם ושימושי" / "המדף שלנו מתעשר כעת בספר רבגוני חדש" / "סיפור קולח, כתוב בשפה שווה לכל נפש, מתאים לקריאה למבוגרים וגם לנוער" / "בצורה קלה, מהנה וברורה פותח בפניכם..." / "הספר שבו הגיעה כתיבתה לשיא של שכלול ועידון".

בשבח המחבר/ת: "לב רגש לו ועין רואה" / "מאזכרה הנאמנים של הארץ" / "מלקט פרחי חן ומגיש אותם לקורא" / "בעלת ניסיון ומוניטין של 30 שנה" / "זכתה בשתי מדליות זהב" / "מהמכובדים שבסופרי איטליה, קנה לו שם עולמי" / "יוצרתה היא בבחינת 'פיסת שנהב מלוטשת' כדבריה שלה".

האדרה על ידי משלב לשון גבוה - פתגמים, ניבים וצירופים מהמקורות היהודיים:

"תשעה קבין של יופי שירדו על ... / "בבחינת ידע דור אחרון" / "סוד השמור ליראיו" / "על גדולתם ואבירות נפשם של ראשוני שבי ציון".

סופרלטיביים, הכללות והנופה (בספר הדרכה): "כולם יכולים להיות הורים נהדרים" / "כוונותיהם של הורים - טובות תמיד".

פנייה אישית, פטרונית ואגרסיבית והבטחות קוסמות לנמען: "תלמדו ותבינו את כוחם הנסתר של..." / "עקפו את עשר מלכודות ההורות" / "בכשעה עד שעתיים קריאה תדע..." / "ואם יש את נפשכם להתבשם... צאו בעקבות... ואז תאמרו...".

בשבח התרגום: "בתרגום מופת של..." / "זו הפעם הראשונה שנאבוקוב מתורגם לעברית מן הרוסית" / "מתרגם הרומן... יצר מקבילה עברית רבת כוח המעפילה לפסגות גנטיניות, לתחביר המיוחד במינו ולמבחר המילים של המקור".

סיכום

הטקסט המופיע על גב העטיפה של ספר מיועד לכוון ולשכנע אותנו לקרוא את הספר. הטקסט מנוסח בתמציתיות ובפיקנטיות, והוא משלב עובדות, דעות, פרשנות ויסודות פרסומיים. הכנת "כרטיס הביקור של הספר" היא אחת הדרכים לתהלוך של הטקסט לרכיבי השונים, ובכך טקסט העטיפה עשוי להוביל את הקורא הצעיר אל עולמה של היצירה. אולם כאמור יש לקרוא טקסט פרסומי זה בצורה ביקורתית וזהירה, ואין לראות בו הבטחה שתמומש במלואה בקריאת הספר.

מקורות

ג' אברנתן (אין שנה), חבורת "לא אירא" במבצע חילוץ, הוצאת חוון.
 ג'אנין אימוס (1993), רגשות: בדידות, תרגום מלכה שפיר, איורים גואן גרין, הוצאת שי פרידמן.
 אהרן אריאל (1964), לכסיקון היסטורי, פרופ' יהושע פראוור (עורך), הוצאת מסדה.
 צירלס דיקנס (2001), שתי ערים, עברית מיה גולן, הוצאת עופרים.
 חדריק ויילס ואן לון (אין שנה), תולדות האנושות, תרגום שי שניצר, הוצאת עמיחי.
 נוגה טננבאום (1997), ספר החופש והחגים, צילום שרון בנטוב, רן גולני, הוצאת הורים וילדים.
 ניצה פריילוק (1989), "טקסט שמטרתו שכנוע ודבון למעשים", לשון הבעה הבנה: עיונים ודרכי הוראה, הוצאת מעלות, עמ' 26-30.
 ניצה פריילוק (1983), "סיכום ביניים: 'הבנת הנקרא' - כיצד?" במבט שני: פרקים בהבנת הנקרא, המרכז לתכניית לימודים, ירושלים, עמ' 122-124.

ביקורת

1) עי עבין את בטסי?

מאת דורותי קנפילד-פישר, כתר, הסדרה הצעירה, 2003, 190 עמ'

זהו ספר מעניין, נעים ומלבב על ילדה קטנה, עדינה, פחדנית ושבירית, החיה בבית אחות סבתה כי הוריה מתו, וחוסה בצלה של דודתה פרנסיס.

המשפחה חיה בעיר במדינה במרכז ארה"ב. החיים בצלה של הדודה הופכים את בטסי לשבירית עוד יותר, והיא אינה מסוגלת לחיות חיים עצמאיים ותלויה בדודה תלות מוחלטת. רק אירוע מיוחד, של חולי של אחד מבני המשפחה, הופך למזלזל הטוב (כפי שיתברר בהמשך הסיפור) וגורם לתפנית גדולה ומשמעותית בחייה. דודה פרנסיס מחפשת בני משפחה שיסכימו לקלוט את הילדה. לבסוף, בליט בררה, הילדה "נזרקת" (לפי מושגיה המפונקים של הדודה) למשפחה לא "מטופחת" ולא "נחשבת" בכפר.

חיי היום-יום של המשפחה בכפר הם ההפך הגמור מהחיים המפונקים והמצועצעים של הדודה פרנסיס. חיי כפר מחוספסים ועמוסים עבודות. משימות ומטלות של יום-יום.

לו היה רופא נדרש להמציא תרופה נגד מחלת השביריות, הפחדנות וחוסר הביטחון של בטסי, הוא לא היה יכול להמציא "תרופה" טובה יותר מחיים בכפר, ואנו עומדים לצפות בתהליך הדרגתי של "החלמתה" של בטסי מ"המכות" שהנחילה לה דודתה.

המשפחה הפשוטה וחסרת הגינונים המצועצעים, שנחשבה על ידי הדודה כאסון, נותנת לבטסי חמימות יוצאת מן הכלל ומחזירה לה את הביטחון שחסר לה. בטסי נהנית ומתחשלת מהאוויר הפתוח, לומדת להתעורר ולהסתדר בעצמה, מפסיקה לפחד מכלבים (כלב ענק הופך לידידה הנאמן) ולומדת להיות לעזר בסידור הבית ובהכנת ארוחות במקום לחכות שישרתוה, להגיע לבית הספר בעצמה ולהיכס לכיתה ללא פחד, להתעמת עם קשיים בלימוד החשבון ולא להתייאש מכישלון בבחינה, להעז להחזיק במושכות בנסיעה בעגלה, לעודד, לחזק ולתת חסות לילדה קטנה ממנה, לגלות תושייה בעת נפילת הילדה לבור בשלג, לגלות תושייה בעיר זרה שבה הושארו היא והילדה הקטנה ולהיות מסוגלת לחפש מקור פרנסה כדי לממן חזרה הביתה ברכבת, לתפור בגדים לילד מסכן ולהיות מאושרת מכך גם בלי לצפות לתודה.

את כל אלה, ואף לא שמץ מכך, לא הייתה מסוגלת לעשות אילו הייתה ממשיכה לחיות עם הדודה האוהבת והמגנה. במקום הדודה כדמות לחיקוי בטסי אימצה לה את דמותה של הדודה אן, שתמיד ידעה מה לעשות ועשתה בשיקול דעת,

בישירות ובלי רתיעה. בטסי אף מעזה להגיד לדודתה שהיא אוהבת את החיים אצל המשפחה הכפרית ומעדיפה אותם על פני החיים עם הדודה. באופן זה היא מוצאת את גאולתה ואת אושרה.

"סיפורה של בטסי ותהפוכות התבגרותה ממחישים את עקרונות שיטת החינוך של מונטסורי" (ציטטה ממה שנכתב על העטיפה). הספר מתאים לילדים בכיתות חטיבת הביניים ומעלה.

2) השעש שלי

מאת רחל קרמר, הוצ' פרדס, 2003, 95 עמ'

לפנינו אוסף סיפורים שזמנם ומאורעותיהם מעורבים: הווה ועבר, כאן בארץ, במדינה החדשה, ו"שם", בעברה של ילדה בתקופת השואה.

הסיפורים קצרים, אבל בכל סיפור יש עוצמה של ביטוי החוויות והרגשות. המחברת רוצה לשוב הביתה אך אין בית, אין אימא, אין אח קטן. אין לאן לשוב. אבל יש בית לא פחות חשוב: יש מדינה בדרך. אל מדינה זו נושאים את עיניהם כל מי ששרדו את השואה.

הילדה מגיעה לקיבוץ. החוויה הראשונה: השמחה וההתרגשות לנוכח ההכרזה על זכותו של העם היהודי למדינה וההכרזה על הקמתה. החוויה של חיים בארץ של שמש מחממת וזורחת כסמל של תקווה מתמשכת - חוויה זו מפעמת את הכותבת. ועוד חוויות:

* חוויה של נטיעת עץ בחג האילנות ואכילה מפרות הארץ שהאב "שם" כל כך הרבה להזכיר.

* חוויית הפיקניק הראשון בארץ הפיקניקים נשזרת לתוך חוויית ה"פיקניק" שם שהיה שמחה עצומה על קופסת שימורים שנפלה לידי הילדות הרעבות ופתיחתה ביד, ללא היעזרות בשום פותחן, ופת הלחם היבשה והעבשה שלא היה מאכל טעים ממנה.

* חוויית הגילוי שקיים עולם מחוץ למחנות ההסגר והמוות, עם תום המלחמה

* חוויית השימוש במרחצאות של "חמי טבריא" כנגד מרחצאות המוות שם

* חוויית השלג בארץ כנגד חוויית שלג נעימות ועיצובו של איש שלג של ילדות מאושרת "שם" שתתחלפנה מאוחר יותר בשלג אכזרי ומקפיא, שלג המכסה את קברו של האב, שלג שהפך מאוהב ואהוב לשלג אויב, עכור, בוגד ושנוא עד לזרא. ועוד חוויות וזיכרונות לעשרות שמעצימים את העצב ואת הכאב של "שם" כנגד השמחה והאושר של חיים בארץ. אבל זה אושר שאי אפשר לנתקו מהכאב ומהצער. הספר קל לקריאה, מעניין ומדבר אל ילדי הכיתות הגבוהות ומעלה.

מ.ל.

האוצר של צ'עבלו

כתב ואייר רוני חפר, כתר, 2003, מנוקד ולא ממוספר, פורמט אלכומי.

השמעתם סיפור, אגדה, על אביר המחפש אוצר שמור היטב על ידי דרקון שלא יילחם בדרקון כדי להגיע לאוצר? קשה להניח ששמענו, הקוראים, על סיפור כזה. אך הנה לפנינו בדיוק סיפור כזה, אגדת עם מסוג שלא שמענו עליו עד כה. לפנינו סיפור על ידידות מופלאה בין האביר ל"אויב" המושבע שלו מאז ומתמיד - הדרקון. האביר כן מצא אוצר, והפלא ופלא - לא נשפכה אפילו טיפת דם אחת כדי להשיגו. האוצר היה ידידות שנטווחה בין שני האויבים המוצהרים, שתחילתה סקרנות ורצון להכיר כל אחד את האחר. הסובלנות והסקרנות שימשו את שני האויבים כנשק במקום הנשק שהיה נהוג עד כה במצבים כאלה, וכך הם התקרבו זה לזה ולמדו להכיר שעדיף לשחק מאשר להילחם.

לפנינו אגדת עם מהפכנית, תפורה היטב היטב לפי כל כללי ה"פוליטיקלי קורקט". אבל לעולם תישאר לנו השאלה: האם זן חדש זה בא להישאר ולהחליף את קודמו, או שזו רק אפיזודה חולפת שבאה רק להוסיף לנו עניין? על כל פנים, יש להניח שלקוראים יתווספו עניין והנאה. חלק רב מן ההנאה ייזקף לזכותם של האיורים העשויים בכשרון רב, והרבה מן החיוניות של הסיפור תיזקף לזכותם. הספר נועד לגילאי 4-6, אך יש בו עניין והנאה גם לגדולים יותר.

מ.ל.

ספרון שהוא שי ירדנה הדס

על ספרה של גל שורק, "מתנת הלב", הוצאת צ'ריקובר, 2003, איורים ועטיפה ליאת בנימיני-אריאל, 36 עמ'.
מ.ל.

"מתנת הלב" הוא שם ספרה של גל שורק ז"ל, שהייתה פסיכולוגית, מייצעת ומרצה ונקטפה בטרם עת. מתנה זאת מוקדשת לכל המבקשים יד תומכת, שמחה, חופש ואהבה, והיא מעוצבת בהתאם לכך, באחוזה ובטוב טעם. "מתנת הלב" היא, מטבעה, עניין של קרבה, של כאן ועכשיו. אולי דווקא משום כך נושא אותנו משפט הפתיחה אל "ארץ רחוקה" ואל לידה חדשה: "לתינוק קראו רוני". פתיחת הספר שיש בה ניחוח אגדה, שומרת על קרבה בין הסיפור לשומעיו. שם התינוק ישראלי למהדרין (רוני), והאבזר המרכזי בספר הוא שק המונח ליד מיטתו של הפעוט, ובו אוגרים "גמדים קטנים, המופיעים בלילה", מתנות שונות - "חבר-מה" ועוד "דבר-מה" - לדרך הנולד. הילד הישן אינו מודע לכך ש"מציידים" אותו, אך הוא מתרגל אל השק שלו, ונושא אותו עמו לכל מקום.

יראה "גמדי ליל", ח"ג ביאליק

קוראי הסיפור (או המאזינים לו) יקבלו את הסיפור כפשוטו. הבוגר (המשמיע את הסיפור) עשוי להיזכר במעשייה העממית שיש בה גם עצבות קומית מרובה - שלכל אדם "שק" משלו, שהוא מעיק עליו לעתים, אך הוא מורגל בו ואינו מסכים להחליפו בשקו של זולתו.

האמונה שלכל אדם גורלו מהדהדת בסיפור. עם זאת, "הרשות נתונה" לו לעצב את נתיב חייו. כשהילד גדל, מגיעה עת פתיחתו של השק. אין כאן "ספור פנדרורה". לא הסקרנות מוליכה את רוני. שניים הם הגורמים לו לפרוק ולפתוח את משאו, הצמוד אליו: הקושי לשאתו והתהייה על מהותו שלו עצמו. הכתוב מדגיש שהגורם השני הוא המכריע: רוני "תוהה" ו"מחליט להתבונן". התבוננות לשון בינה היא. רוני בשל לפתיחת השק.

הדברים שבשק אינם אלא אזכורים לאירועים אישיים עצובים, רובם מינוריים (כגון חתול שאבד לו). ההיזכרות בהם מעציבה את רוני, והוא שוקל להתנתק מהם (ולזכור רק דברים משמחים), אך הוא מתקשה בכך, משום שגם הזיכרונות העצובים יקרים ללב. אין אנו רוצים באמת בהשכחה. הזיכרון האישי והקולקטיבי נתפס כאן כנכס, כחלק אינטגרלי של האמת האישית. בלשון המובנת לכל ילד הסיפור עוסק בערך הזיכרון, במחיר נשיאתו ובטוב שבשמירתו.

אל רוני, המתלבט בין הצורך "לפתוח את השק" ובין הדחף להתנער ממנו בעודו סגור וחתום, נגלה "איש זקן" המופיע מתוך ענן סגול. הוא שואל את רוני לפרש עצבונו, ורוני מספר לו על "רצונו להמשיך בדרכו ללא השק הכבד". שק הזיכרונות הקולקטיביים והאישיים גם יחד. והזקן הטוב מציע פתרון: "כדאי להוציא את את הזיכרונות העצובים והמפחידים שלך מתוך השק ולעשות מהם משהו אחר."

הדבר אפשרי - אומר הסיפור: "אפשר להוציא אותם מהשק, לראות אותם באור השמש - ולבנות מהם כל מה שתמצא". רוני, בעזרת הסב הפלאי והטוב, שולף "זיכרון אחרי זיכרון" מן השק. הוא הופך את הזיכרונות העצובים והמפחידים לשלל צורות צבעוניות ויפות, מצרפן זו לזו ויוצר לו משהו חדש, יפה ושלם (שלם מלשון שלמות, השלמה ושלמות נפש).

הזקן מסייע לו לבנות עפיפון יפהפה, שייראה בימי חייו. גם השק - שהתרוקן - יביא תועלת: הוא ייפרם ויהפוך לחוט ארוך מאוד, שיסייע בהטסתו של העפיפון. הטסת העפיפון, הנשלט בידי רוני, קשורה במוכנותו הנפשית. "רוני נהנה לראות כיצד הוא מצליח לשלוט במעופו". רוני נעשה "אדון" לעפיפון חלומותיו. בכך מסתיים חלקו של האיש הזקן, היוצא מן הסתם לסייע לילדים אחרים שגרו אתם שקים משלהם. "לאחר שנפרד מהזקן, לפך רוני את החוט, ואימץ אל לבו את

העפיפון ששב אליו. השמש כבר שקעה, ורוני פנה לעבר ביתו בצעדים קלילים ובלב שמח. הוא חש כי את השמחה שבלבו קיבל במתנה".
השמחה מביאה את רוני לידי יצירתיות. הוא מצייר על העפיפון שלו "לב גדול ואוהב". הוא מסוגל להמשיך בדרכו כשהוא חופשי ושמח.
יש בסיפור זה ערכיות תראפויטית בצד אגדה מופלאה. בעת קריאתו נזכרת בצוואתו של קורצ'אק, שיעץ למחנכים בעין-חרוד להפריח עם הילדים עיפונים צוואתו ממומשת והיא חוברת עתה אל הספרון המיוחד שהותירה לנו גל שורק.
י.ה.

על הספר "גיר עבקר בבית אחר"

לספר יש מעלות וחסרונות, ונתחיל מהחיוב: הסיפור הוא מעולם המציאות של הילד ומשולב בו דמיון. גיבור הסיפור משקף שתי בעיות מורכבות ואמתיות שרבים נתקלים בהן:
- כיצד לצאת מהשעמום

- חוסר נכונות לקבל את החוקים ואת הגבולות שהמבוגרים מציבים לילד, עד כדי שאיפה לפרוץ אותם ולחיות בבית שהכול מותר בו.
הסופרת מאפשרת לגיבור הסיפור לעוף לעולם הדמיון ולחיות באורח חיים נטול מסגרת וחוקים, המאפשר לעשות בו כל מה שרוצים. כתוצאה מחוויה זו הילד מתחיל להבין את חשיבותם של החוקים ואפילו מתגעגע אליהם.
מבחינת התוכן, המסרים ואופן הכתיבה הסיפור הוא בהחלט חיובי, חשוב ומתאים לגיל הרך.

באשר לחסרונות:

1. לדעתי שם הסיפור אינו מוצלח, הן משום שהוא אינו משקף את המסר המרכזי והן משום שהוא אינו מגרה.
2. האיורים בספר יוצרים גודש; אין אוויר בספר. הדמויות נוקשות, אצבעות הידיים משדרות נוקשות ומעוררות דחייה. לא ברור לי מדוע היה צורך לצייר את הסבא כמכשף בעל סבר פנים המבטא רוע.
חסרונות אלה פוגמים מאוד בספר ולדעתי גם בתפוצה.

מ.

אהבה בשכונת הפרחים

כתבה גרסיאלה מונטס, תרגום פנינה פלמן, ציורים מאיר קליפר, הוצאת שבתאי ג'לאון, 2003, 56 עמ'.
לכיתות נמוכות.

זהו סיפור אהבה רגיש ומיוחד בין שני תלמידים בכיתה ז' שבפאתי בואנוס-אירס. טרסיטה, נערה קוריאנית, נכנסת לכיתה חדשה בארגנטינה, ושם היא וסנטיאגו, הנמוך והשונה מילדי הכיתה מתאהבים זה בזה. על קשיי ההסתגלות בכיתה החדשה ועל העזרה ועל האהבה יוצאת הדופן מספרת הסופרת הארגנטינאית גרסיאלה מונטס. הסיפור הקצר הזה מביא בתמציתיות רבה ריחות ומנהגים מעולם אחר לגמרי עם רגשות, תגובות וחוויות המשותפים לכל בני האדם. ראוי כי סיפור זה יזכה להוצאה מכובדת ולא יורם המתאימים לרוחו ולניחוחו המיוחדים. ע"ק

מוק

כתבה תמר ברגמן, ציורים אורית ברגמן, הוצאת ספרית פועלים, 2003, 35 עמ', מנוקד.
לגנים ולכיתות א.

זהו סיפור על משפחה קטנה וכלב. מוק הגיע קודם אל ענת ואורן ומיד הוקף באהבה. מוק התרגל למלוא תשומת הלב עד שהגיעה נועה, התינוקת. האם הם כבר אינם אוהבים אותה? ברגישות ובעדינות מספרת תמר ברגמן על מערכת יחסים זו: איך גילה מוק, בדרך הקשה, כי הוא ממשיך להיות נאהב על ידי כולם כולל נועה... הסיפור המשפחתי כל כך מסופר ומאוייר על ידי אם ובתה ומוקדש לילדי המשפחה. ע"ק

יש גם בירושלים

כתבה מיריק שניר, ציורים כרמית גלעד-פולארד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2003, 43 עמ', מנוקד.
לגן ולכיתות איב.

ירושלים הרים סביב לה. בירושלים בתים עתיקי יומין. ירושלים עיר קדושה וסיפורים רבים לה. אבל יש? מיריק שניר כותבת סיפור מיוחד, סיפור חורפי ורטוב, על פעוט ירושלמי שרצה שגם בירושלים יהיה ים וכך הפכו השלוליות בחורף ירושלמי רטוב לים בעיניו של הילד הקטן מלא הדמיון. חרוזיה הקולחים של מיריק משובצים בביטויים מן המקורות (כיאה לירושלים): "ילד רך יפה-עיניים" "בן יקר" ועוד. כרמית גלעד-פולארד יצרה מסגרת של גגות וסמטאות ירושלמיים לסיפור החביב והשובב. ע"ק

לחש הקסם,

כתבה אושרית סלע, ציורים
הלה מעוז, הוצאת ספר לכול,
2001, לא ממוספר, מנוקד.
לגן ולכיתות א-ב.

"יש לי ילדה ושמה נעמה" - מספרת אימא על בתה הקטנה
אשר יודעת לעשות הכול בעצמה - לפתור תרגילים
בחשבון, ללכת לבד לישון - ואוהבת לקרוא ספרים ולסדר
דברים. רק דבר אחד מציק לה תמיד: היא אינה יכולה
להחליט בעצמה איזה בגד ללבוש בבוקר, איזה ספר
לבחור, מה לשתות, ומה לאכול, "וככה זה קורה תמיד -
מאוד קשה לה להחליט. הבעיה נפתרה במקום בלתי צפוי:
בחנות המטריות. מוכר המטריות המבין ללב המתלבטים,
פתר את הבעיה בעזרתו של לחש קסמים: "אחרי
שמחליטים לא מתחרטים".

הסיפור כתוב בקלילות וברהיטות ומטפל בבעיה נפוצה
בין ילדים מכל הגילים. ע"ק

מרק דלעת,

כתבה וציירה הלן קופר,
תרגום סמדר שיר, הוצאת
יבנה, 2000, לא ממוספר,
מנוקד.
לגן וכיתות א-ב.

מעשה בשלושה חברים - חתול, סנאי וברווז - הגרים יחד
בבקתת עץ ישנה ומבשלים בצוותא מרק דלעת. לכל אחד
תפקיד מוגדר, ונראה שכולם מאושרים... ואולי לא. יום בהיר
אחד לברווז נמאס: הוא רוצה לשנות את תפקידו ולהיות
הטבח המרכזי... על כל מה שקרה אחר-כך - איך ברח
הברווז וחבריו כעסו, חיפשו, הצטערו, ואחר-כך השלימו -
מסופר בחן ובהומור רב. הציורים, בגוונים של חום-כתום,
מזכירים לנו כל הזמן את... מרק הדלעת. ע"ק

גנב האהבה,

כתבה חיה שנהב, ציורים
כריסטינה קדמון, הוצאת
הקיבוץ המאוחד, 2002, לא
ממוספר, מנוקד.
לכיתות א-ב.

מלבב לחזור לנוסחת האגדות של פעם: "היו היה מלך..."
והמלך האוהב רק את עצמו, מבקש מבחור חכם ועני
שיגנוב עבורו את כל האהבה שבארצו, והפרס - בתו של
המלך תהיה לו לאישה.
העניינים מסתבכים: הבחור מבקש להשאיר קצת אהבה
לעצמו, והוא ובת המלך יושבים בכלא. הישועה מגיעה
ממלך העכברים שמבין את ערך זרעי האהבה ומסביר זאת
למלך במשל "חקלאי".

האיורים של כריסטינה קדמון צבעוניים, דרמטיים ועם
ניחוח של פעם. ש"י

בספר ארבעה סיפורים העוסקים באירועים מעולמו של הילד: יום הולדת המתחיל עוד בערב לפני ונמשך כל היום שאחריו שבו כל המשפחה מתחשבת דק בחתן יום ההולדת, מה קורה בבית שבו אימא נוסעת לאמריקה ומשאירה הוראות והנחיות לכל בני המשפחה וכן סיפור על שני סבתות מצחיקות ואוהבות וסיפור נוסף על חלומות.

הסיפורים ארוכים, ובהם ביטויים שאינם מתאימים לילדים בגיל הרך. יחד עם זאת הספר קריא והאירועים חביבים.

זהו סיפור נחמד המשקף הוויי תימני וגולת הכותרת הם הכיסופים והאהבה לארץ ישראל. הסופות מבקשת להפגיש את הילדים, דרך סיפור חביב זה, עם המסורת התימנית ועם התרבות של יהדות תימן. האיורים מוסיפים לאווירה האותנטית של הסיפור המרגש והדינמי.

זהו סיפורה של משפחת סנאים מואנשת, 3 בנים ובת - בוטן. הסנאים מתחרים ביניהם בקפיצות, בטיפוס על עצים גבוהים ועוד, ואחותם שופטת ביניהם, והם מצילים אותה מהדוב הגדול. ליער מגיעה משפחה במכונית קרוון, ובוטן מתיידדת עם הבת שלהם, יולי. מכאן מתפתחת העלילה כשהסנאים חודרים לקרוון ומחוללים מהפכה. בוטן שמעה סיפורים מאמה על המפלים הגדולים, והיא מצטרפת לחברתה הנוסעת לשם עם הוריה. החיפושים אחרי בוטן מביאים את שלושת אחיה למפלים, ושם נשקפת לבוטן סכנת טביעה. הערך המרכזי של הסיפור הוא אהבת אחים ומסירותם זה לזה, אולם האנשת הסנאים המעורבת ביחסים עם בני-אדם יוצרת מלאכותיות ואי-אמינות. השאיפות לראות מפלים ושלג אינן הולמות את עולם הסנאים המצטלמים עם חברתם האנושית למזכרת...

לראות חלומות במשקפיים

כתבה רות וולף, איורים
יפעת נחשוו, תמוז, 2003,
40 עמ', מנוקד.
לכיתות ב-ג.

רומיה עולה לארץ ישראל

כתבה שמחה סיאני, איורים
בקי מבורך, הוצאת שיח,
2003, 48 עמ', מנוקד.
לכיתות ב-ג.

מי יציל את בוטן?

כתבה יונה ספר, ציורים
גיל-לי אלון קוריאלי, הקיבוץ
המאוחד, 2003, 89 עמ',
מנוקד.
לכיתות ב-ג.

צעד וחצי,

כתבה יעל כרברוך, ציורים
דני קרמן, הקיבוץ המאוחד,
2002, 54 עמ', מנוקד.
לכיתות ג-ד.

שחר הוא בן למשפחה חד-הורית. הוא אוהב כדורסל ורוצה להתאמן בנבחרת. המאמן פוסל אותו, ושחר המאוכזב אינו מספר על כך לאמו. שחר מתאמן עם חברו, רואה סרטים על משחקי כדורגל, וממשיך לחלום אף על פי שהמצב הכלכלי בבית קשה, אמו מוכנה לשלם למאמן. המחברת פותרת את שתי הבעיות על ידי הופעתו של "החבר" של האם, נועם, המשמש דמות גברית במשפחה, ולוקח את שחר למשחק כדורסל ביד אליהו, ובכך מתקבל גם על דעתו של שחר. הרצון להיות גבוה כדי להתאים לכדורסל מביא את שחר למדוד את גובהו ולסמנו על הקיר, לעשות מתיחות ולפתח כושר. העלילה אמינה וריאליסטית, אם כי חסרת מתח. ל"ח

עוד חיבוק אחד,

כתבה רות אלמוג, הקיבוץ
המאוחד/ספרית פועלים,
2003, 164 עמ'.
לכיתות גבוהות: י-יב.

כמה נושאים ובעיות דחוסים בספר: יחסי ילדים והוריהם הגרושים, שהייה בפנימייה, בדידות, ייאוש וניכור, גילוי עריות, אנורקסיה, אבטלה ועוני וגם חברות וידידות בין בנות הפנימייה.

הגיבורה הראשית, מאי(ה), מספרת בגוף ראשון על קיץ אחד בסוף כיתה ט', על אחיה קאי ועל שהותם במגדלור של סבא על חוף הים. האם, שחזרה לאוסטרליה, יוצרת יחס אמביוולנטי. קאי הצעיר מתגעגע אליה מאוד, אך מאי כועסת על שזנחה אותם. האב אינו מתפקד כראוי. חברתה של קאי, צופית, היא אנורקטית ומאושפזת, אחרי שסבלה מהתעללות מינית במשפחה.

כל המשפחות של בנות הפנימייה למחוננים פגועות, והסבל רב.

המספרת משלבת התאהבות של מאי ברועי הגדול, הגורם לה אכזבה קשה ביחסו האלים אליה. הקיץ מסתיים בביקור של האם מאוסטרליה ובטיול לאירופה. סיום זה הוא "סוף טוב" זמני, והקורא מבין שהבעיות נשארות. זוהי תמונה של סבל ובדידות, שהאור היחיד שבה הוא החברות.

התוכן

ההרצאות בכנס החצי שנתי

- 1 "המכשפה ודיסקט האימים של תמר" - אביבה חגי
- 7 והסוף מי ישורנו? או איך כותבים סוף? - נירה קרן
- 14 על צנחן וחצי - זהבה קור
- 18 סיום לספר בנושאים פרדה, מחלה ומוות - אורית רז
- 21 שיקולים בבחירת סיום לסיפור - נגה מרון
- 25 אינה עפה עם הציפורים - תמר ברגמן
- 31 ידידות ארוגה ברשת - עמי גדליה
- הרצאה ביום עיון בנושא "קריאת ספרים בעידן האינטרנט",
- 34 על ספרי "דבלין דבלין דבלין עזאזל" - נורית יובל
- 39 ספרי קריאה לילדים ולנוער בנושא מחשבים ואינטרנט - רננה גרינשוקרון

עיון ומחקר

- 40 מ"שמעון ולווי" ועד "מסע בעקבות האהבה" - מנחם רגב
- 54 טקסט העטיפה של ספר כתמרור לקורא - ניצה פריזוק

ביקורת

- 62 מי מבין את בטסי? -
- 63 השמש שלי -
- 64 האוצר של צ'מבלו
- 64 ספרון שהוא שי ירדנה הדס -
- 66 ניר מבקר בבית אחר -

ממדף הספרים

- 67 תוכן בעברית
- 71 תוכן באנגלית
- 72

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

October 2003, Vol XXXI No.1 (117)

ISSN 0334-276X

Editor G. Bergson

Deborah Haneviah Str.

Lev-Ram Bldg.

Jerusalem, Israel

CONTENTS

Lectures from Semi-Annual Convention

"The Witch and Tamar's Fright Disk" - Aviva Hagai	1
Who Will Smooth Out the End for Us? - Nira Keren	7
About a Special Parachutist - Zahava Kor	14
The End of a book about Separation, Illness and Death - Orit Raz	18
Deliberations on choosing the end of a story - Noga Meron	21
Ena Flew With the Birds - Tamar Bergman	25
A Friend Woven into the Web - Ami Gedalia	31
Lecture at the "Reading Books in the Age of the Internet" Seminar about the "www.oh. hell!" - Nurit Yovel	34
Books for children and young people about computers and the Internet - Renana Green-Shukrun	39

Study and Research

From "Shimon and Levi" "Travel in Search of Love" - Menachem Regev	40
Text on book covers as a signpost to readers - Nitza Freiluch	54

Review

Who Can Understand Betsy? -	62
My Sun -	63
Chembelo's Treasure -	64
Gift Booklet - Yaredena Hadas	64
Nir Visits a Different Home	66

From the Bookshelf

Contents in Hebrew	71
Contents in English	72